

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
TÜRK İSLÂM EDEBİYATI BİLİM DALI**

TÜRK İSLÂM EDEBİYATINDA SEKİZ CENNET

MUHAMMET ARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. AHMET YILMAZ**

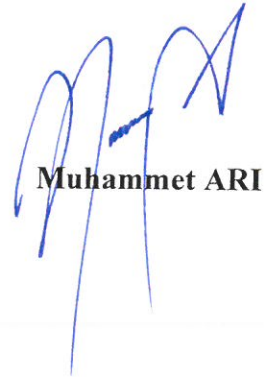
KONYA - 2016

 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
--	--	--

Öğrencinin	Adı Soyadı	MUHAMMET ARI		
	Numarası	128110011011		
	Ana Bilim /BilimDalı	İSLÂM TARİHİ VE SAN'ATLARI / TÜRK İSLÂM EDEBİYATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	x	
		Doktora		
Tezin Adı	TÜRK İSLÂM EDEBİYATINDA SEKİZ CENNET			

Bilimsel Etik Sayfası

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

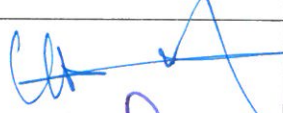
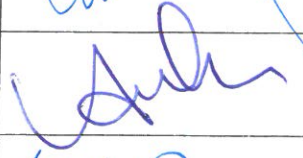

Muhammet ARI

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTUSU
---	--	--

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	MUHAMMET ARI
	Numarası	128110011011
	Ana Bilim /BilimDalı	İSLÂM TARİHİ VE SAN'ATLARI / TÜRK İSLÂM EDEBİYATI
	Programı	YÜKSEK LİSANS
	TezDanışmanı	Prof. Dr. AHMET YILMAZ
	Tezin Adı	TÜRK İSLÂM EDEBİYATINDA SEKİZ CENNET

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan TÜRK İSLÂM EDEBİYATINDA SEKİZ CENNET başlıklı bu çalışma 26.5/2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Ahmet Yılmaz	
2	Doç. Dr.	Hikmet Adik	
3	Yrd. Doç. Dr.	Kenan Mermer	

 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
--	--	--

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	MUHAMMET ARI		
	Numarası	128110011011		
	Ana Bilim /BilimDalı	İSLÂM TARİHİ VE SAN'ATLARI / TÜRK İSLÂM EDEBİYATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	TezDanışmanı	Prof. Dr. AHMET YILMAZ		
Tezin Adı	TÜRK İSLÂM EDEBİYATINDA SEKİZ CENNET			

ÖZET

Cennet, insanın yaratılışı ile var olan bir kavramdır. Gerek beşerî gerekse semavî dinler, kendi emir ve yasaklarına uyan kişilere öldükten sonra ebedî mutluluk içerisinde yaşayacaklarına inandıkları idealize edilmiş bir hayatı cennet adı ile sunar. İslâm dinine göre de Allâh'ın emirlerine uyan, yasaklarından sakınan müminler; gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, insanın hayal ve hatırından hiç geçirmedeği nimetlerin hazırlandığı bir hayat ile müjdelendir.

Ebedî saadet yurdu olan cennet ise; Adn, Dârü'l-Karâr, Dârü's-Selâm, Firdevs, Huld, İlliyyîn, Me'vâ, Na'îm isimleri ile zikredilen tabakalardan oluşmaktadır. Bu cennet tabakalarına giriş ise, müminlerin Allâh katında elde ettikleri derecelerine göre tayin edildikleri sekiz kapının birisinden olacaktır. Her ne kadar Kur'an-ı Kerîm'de cennet içinde birçok cennetin olduğunu bildiren “Adn, Firdevs, Na'îm, Me'vâ cennetleri” gibi ifadeler yer alsa da, hadis-i şerîflerde cennetin yüz derece olduğundan bahsedilse de cennet kapılarının sekiz adet olması cennet tabakalarının da sekiz olduğu anlayışını ortaya çıkarmıştır.

Sekiz cennet, gizemli yapısıyla Türk İslâm ilim ve san'at dünyasını etkilemiştir. Bu etki kendisini tarih, tezkire ve mesnevî yazar ilim ve san'at adamlarında gösterir. Molla Câmi, Ali Şir Nevâî, Sadıkî, Kazvînî eserlerini ravza, meclis, mecma', behişt adları ile sekiz bölümde yazmışlardır. Emir Hüsrevî Dehlevî, Behiştî, Şemseddin-i Sivâsî mesnevî alanında; İdris-i Bitlisî tarih alanında; Sehî Bey tezkire alanında yazdıkları eserlerine sekiz cennet anlamına gelen Farsça “Heşt Behişt” adını vermişlerdir. Böylelikle Türk İslâm ilim adamları ve edipler gerek sekiz bölümde hazırladıkları, gerekse müstakil olarak “Heşt Behişt”adını verdikleri eserleri ile tabakat geleneğine yeni bir soluk kazandırmışlardır.

Tabakat geleneğine yenilik getiren sekiz cennet, Türk İslâm şairleri için de yeni hayaller ve duyguların şekillendirildiği imgeler için ilham kaynağı olmuştur. Türk edebiyatında ise bu hususu en iyi değerlendiren divan şairleri olmuştur. Divan şairlerinin genel söylemi öncelikli olarak âşık, sevgili münasebetine dayanır. Bu söylemde âşık, sevgilinin köyünü, mahallesini, bahçesini, eşiğini; Adn, Firdevs, Na'îm ve Huld cennetleri ile eş değerde tutar. Hatta âşık, sevgilinin güzellik unsurları ile yaşam alanını cennetlere değiştirecek kadar çılgındır. Böylelikle Kur'an ve hadis kaynaklı sekiz cennete ait bilgiler, ediplerin şiirlerinde edebî san'atlarla yoğrularak farklı bir yer kazanır.

Anahtar kelimeler: Cennet, uçmağ, behişt, heşt behişt, Adn, Dârü'l-Karâr, Dârü's-Selâm, Firdevs, Huld, İlliyyîn, Me'vâ, Na'îm.

 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
--	--	--

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	MUHAMMET ARI		
	Student Number	128110011011		
	Department	HISTORY AND ARTS OF ISLAM / TURKISH ISLAMIC LITERATURE		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. AHMET YILMAZ		
Title of the Thesis/Dissertation	EIGHT PARADISES IN TURKISH ISLAMIC LITERATURE			

Eight Paradises in Turkish Islamic Literature

Paradise is a concept that exists with the creation of man. Both the human religions and divine religions offer a place as "Paradise" for the person who obey the commandments and prohibitions. They believe that after the death of the person, they will live an idealized life with eternal happiness in Paradise. Also, according to Islam, the believers, who correspond to God's commandments and avoid from prohibitions, are told to a life which cannot be seen with eyes, cannot be heard with ears and a life with the preparations of blessing that cannot be imagined with brain.

As to Paradise, which is the home of eternal happiness, is mentioned with these eight names of layers; Adn, Dârû'l-Karar, Dârû's-Salaam, Ferdowsi, Huld, İlliyyin, Me'vâ and Na'îm. The believers will go into the Paradise through one of these eight paradise layer gates according to the degree earned by Allâh. Although it is stated in the Koran that there are many paradises in the paradise named "Adn, Firdevs, Na'îm, Me'vâ paradise" and although it is mentioned in Hadith that Paradise is formed as hundred layers, having eight gates of Paradise has revealed the understanding of eight layers of Paradise.

The mysterious structure of Eight Paradises has affected the Turkish Islamic sciences and arts in the world. This impact indicates (shows) itself through the scientists and artists who write history, tezkire and masnavi. Mullah Câmî, Ali Şir Nevâî, Sadikî and Kazwinî have written their works in eight sections with the names ravza, assembly, mecma and behişt. Emir Hüsrevî Dehlevî, Behiştî, Şemseddin-i Sivâsî have named their works written in the field of Masnavi, İdris-i Bitlisî in the field of history and Sehi Bey in the field of Tezkire as "Heşt Behişt" which means eight Paradises in Persian. Thus, the Turkish Islamic Scientists and scholars have brought a new breath to the degree tradition both with the works they have prepared in eight sections and as well as with independent works they named as "Heşt Behişt".

Eight Paradises which put a new face on degree tradition has become a source of inspiration for images that formed new dreams and senses for the Turkish Islamic poets. In this respect, it has been evaluated best by the Classical Ottoman Poets in Turkish Literature. The fiction center of the Classical Ottoman Poets depends on primarily to the relationship between the loved and the beloved. In this fiction, the loved hold equivalent the village, neighbourhood, garden and threshold of beloved with Adn, Firdevs, Na'îm and Huld Paradises. Even, the loved is too mad not to replace the beauty of the beloved's components

and habitats with paradises. Thus, the information related to eight paradises quote from the Qur'an and hadith has become more of an issue by being molded with literary arts in scholars' poems.

Key words: Paradise, uçmag, behişt, heşt behişt, Adn, Dârü'l-Karâr, Dârü's-Salaam, Ferdowsi, Huld, İlliyyîn, Me'vâ, Na'îm

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xiii
ÖN SÖZ	xiv
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM.....	7
CENNET	7
1. Cennetin Tanımı	7
1.1. Cennet Kavramının Etimolojisi	8
1.2. Cennetin Sözlük Anlamı	9
1.3. Cennetin Terim Anlamı	12
2. Kur'ân-ı Kerîm 'de Zikrolunan Cennet İsimleri.....	14
2.1. Adn Cenneti	14
2.2. Daru'l-Karâr Cenneti	18
2.3. Dârüs's-Selâm Cenneti	18
2.4. Firdevs Cenneti	19
2.5. Huld Cenneti	20
2.6. İlliyyîn Cenneti	20
2.7. Me'vâ Cenneti.....	21
2.8. Na'îm Cenneti	22
3. Hadis-i Şerîflerde Zikrolunan Cennet İsimleri	27
3.1. Adn Cenneti	28
3.2. Firdevs Cenneti	29
3.3. İlliyyîn Cenneti	30
EDEBÎ GELENEKTE SEKİZ CENNET.....	32
1. Sekiz Bölümde Eser Yazma Geleneği.....	32
2. Sekiz Bölümde Yazılan Eserler	33

2.1. Bahâristân / Molla Abdurrahmân-ı Câmî	33
2.2. Mecalisü'n-Nefâis / Ali Şîr Nevâî	34
2.3. Târîh-i Behiştî / Behiştî Ahmed Sinân Çelebi	37
2.4. Mecâlisü'n-Nefâis Tercümesi / Muhammed-i Kazvînî	38
2.5. Mecma'u'l-Havâs / Sadıkî-i Kitâbdâr	40
3. Heşt Behişt İsimli Eserler	41
3.1. Manzum Müstakil Heşt Behişt'ler	41
3.1.1. Heşt Behişt Mesnevîsi / Emir Hüsrev-i Dehlevî	42
3.1.2. Heşt Behişt Mesnevîsi / Behiştî	42
3.1.3. Heşt Behişt Mesnevîsi / Şemseddin-i Sivâsî	46
3.2. Mensur Müstakil Heşt Behişt'ler	48
3.2.1. Heşt Behişt / İdrîs-i Bitlisî	48
III. BÖLÜM	53
DİVAN EDEBİYATINDA SEKİZ CENNET	53
1. Divanlarda Sekiz Cennet	53
1.1. Adn Cenneti	57
1.1.1. Teşbîh San'atında Adn Cenneti	57
1.1.2. Mübâlağa San'atında Adn Cenneti	58
1.1.3. Telmîh San'atında Adn Cenneti	58
1.1.4. İktibâs San'atında Adn Cenneti	61
1.1.5. Tarih Düşürmede Adn Cenneti	63
1.1.6. Dualarda Adn Cenneti	64
1.2. Dârü'l-Karâr Cenneti	64
1.2.1. Teşbîh San'atında Dârü'l-Karâr Cenneti	64
1.2.2. Mübâlağa San'atında Dârü'l-Karâr Cenneti	64
1.2.3. Tarih Düşürmede Dârü'l-Karâr Cenneti	65
1.3. Dârü's-Selâm Cenneti	65
1.3.1. Teşbîh San'atında Dârü's-Selâm Cenneti	66

1.3.2. Mübâlağa San‘atında Dârü’s-Selâm Cenneti	67
1.3.3. Telmîh San‘atında Dârü’s-Selâm Cenneti	68
1.3.4. Tarih Düşürmede Dârü’s-Selâm Cenneti.....	69
1.3.5. Dualarda Dârü’s-Selâm Cenneti	70
1.4. Firdevs Cenneti.....	71
1.4.1. Teşbîh San‘atında Firdevs Cenneti	72
1.4.2. Teşhîs San‘atında Firdevs Cenneti.....	78
1.4.3. Mübâlağa San‘atında Firdevs Cenneti	81
1.4.4. Telmîh San‘atında Firdevs Cenneti	84
1.4.5. Tarih Düşürmede Firdevs Cenneti	86
1.5. Huld Cenneti.....	87
1.5.1. Teşbîh San‘atında Huld Cenneti	88
1.5.2. Teşhîs San‘atında Huld	90
1.5.3. Mübâlağa San‘atında Huld Cenneti	91
1.5.4. Telmîh San‘atında Huld Cenneti	93
1.5.5. Tarih Düşürmede Huld Cenneti	95
1.5.6. Dualarda Huld Cenneti	96
1.6. İlliyyîn Cenneti	97
1.6.1. Teşbîh San‘atında İlliyyîn Cenneti	97
1.6.2. Mübâlağa San‘atında İlliyyîn Cenneti	98
1.6.3. İktibâs San‘atında İlliyyîn Cenneti	98
1.7. Me’vâ Cenneti	99
1.7.1. Teşbîh San‘atında Me’vâ Cenneti.....	100
1.7.2. Teşhîs San‘atında Me’vâ Cenneti	102
1.7.3. Mübâlağa San‘atında Me’vâ Cenneti.....	103
1.7.4. Telmîh San‘atında Me’vâ Cenneti	104
1.7.5. Tarih Düşürmede Me’vâ Cenneti.....	105

1.7.6. Dualarda Me'vâ Cenneti	105
1.8. Na'îm Cenneti.....	106
1.8.1. Teşbîh San'atında Na'îm Cenneti	106
1.8.2. Teşhîs San'atında Na'îm Cenneti	107
1.8.3. Hüsn-i Ta'lîl San'atında Na'îm Cenneti	108
1.8.4. Mübâlağa San'atında Na'îm Cenneti.....	108
1.8.5. Telmîh San'atında Na'îm Cenneti	109
1.8.6. Tarih Düşürmede Na'îm Cenneti.....	112
1.8.7. Dualarda Na'îm Cenneti	112
2. Mesnevîlerde Sekiz Cennet.....	113
2.1. Adn Cenneti.....	113
2.1.1. Teşbîh San'atında Adn Cenneti	113
2.1.2. Telmîh San'atında Adn Cenneti.....	114
2.1.3. Dualarda Adn Cenneti.....	115
2.2. Dâru'l-Karâr Cenneti.....	115
2.3. Dâru's-Selâm Cenneti.....	116
2.3.1. Telmîh San'atında Dâru's-Selâm Cenneti	116
2.4. Firdevs Cenneti.....	116
2.4.1. Teşbîh San'atında Firdevs Cenneti	116
2.4.2. Teşhîs San'atında Firdevs Cenneti.....	118
2.4.3. Hüsn-i Ta'lîl San'atında Firdevs Cenneti	118
2.4.4. Mübâlağa San'atında Firdevs Cenneti	118
2.4.5. Telmîh San'atında Firdevs Cenneti	119
2.5. Huld Cenneti.....	123
2.5.1. Teşbîh San'atında Huld Cenneti	123
2.5.2. Telmîh San'atında Huld Cenneti	123
2.6. İlliyyîn Cenneti.....	124

2.6.1. Teşbîh San‘atında İlliyyîn Cenneti	124
2.6.2. Telmîh San‘atında İlliyyîn Cenneti.....	125
2.7. Me’vâ Cenneti	126
2.7.1. Teşbîh San‘atında Me’vâ Cenneti.....	126
2.8. Na‘îm Cenneti.....	126
2.8.1. Teşbîh San‘atında Na‘îm Cenneti	126
2.8.2. Telmîh San‘atında Na‘îm Cenneti	127
SONUÇ	128
KAYNAKÇA	130

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale
AKM	:Atatürk Kültür Merkezi
AÜ	:Ankara Üniversitesi
bk.	:Bakınız
C	:Cilt
CÜ	:Cumhuriyet Üniversitesi
DİA	:Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	:Diyanet İşleri Başkanlığı
G.	:Gazel
Hz.	:Hazreti
haz.	:Hazırlayan
KTB	:Kültür Turizm Bakanlığı
M.	:Muhammes
MEB	:Milli Eğitim Bakanlığı
r.a.	:Radıyallâhü anh / anhâ
S	:Sayı
s.	:Sayfa
s.a.v.	:SallAllâhü aleyhi ve sellem
Tar.	:Tarih
Trc.	:Tercüme eden
TDK	:Türk Dil Kurumu
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	:Ve benzeri
vd.	:Ve diğerleri
Yay.	:Yayımları
YYÜ	:Yüzüncü Yıl Üniversitesi
yy.	:Yüzyıl

ÖN SÖZ

Divan edebiyatı, İslâm tesiri ile toplumumuzda yer edinmiş bir edebî dönemin adıdır. Köklü bir geçmişe sahip olması; Kur’ân, hadis, tasavvuf, astronomi, tıp, sosyoloji, mitoloji, tarih ve millî kültür gibi çok geniş kaynaklardan beslenmesi bu edebiyatı dünyanın seçkin edebiyatlarından biri haline getirmiştir. Bu gücü elinde bulunduran divan edebiyatı hem ortaya çıktığı dönemi hem de sonraki dönemleri etki altında bırakacak bir cazibeye sahip olmuştur.

Divan edebiyatının asıl karakterini şiir oluşturmaktadır. Ürün olarak ortaya konan şiirlerin esinlendiği bütün kaynakların, beslendiği tüm unsurların araştırılması için yapılan çalışmalar, özellikle İslâm tesiri ile divan edebiyatının ilham aldığı kelime, kavram, mazmun yahut mecazî ifadelerin çözümlenmesi, örnek metinlerle ortaya konması divan edebiyatını daha anlamlı ve anlaşılır hale getirmektedir.

Divan edebiyatını ilhamlar doğrultusunda etkileyen kavramlardan birisi de cennettir. Cennet, Cenâb-ı Allâh’ın kıyametten sonra müminler için vaad ettiği güzellikler ve mutluluklar yurdudur. Gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve insanın hayal ve hatırından hiç geçmeyen nimetlerin hazırlandığı bu mekânda göz aydınlığı olacak nice mükâfatlar saklıdır. Cennet, Kur’ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerde hem tasvir edilmiş hem de derecesine göre değişik isimlerle adlandırılmıştır. Birçok derecesi olan cennet; Adn, Dârü’l-Karâr, Dârü’s-Selâm, Firdevs, Huld, İlliyyîn, Me’vâ, Na’îm isimleri ile teologlar tarafından sekiz sayısı ile sınırlandırılmıştır.

Edebî gelenekte sekiz cennet, teşbîh ve mecazlarla şairlere ilham kaynağı olduğu gibi tabakât geleneği içinde de kendisine yer bulmuştur. Müellifler tezkire, tarih ve mesnevîleri; ravza, defter, meclis, mecma‘, behişt gibi değişik adlarla bölümlere ayırmışlardır. Bu tabakalar zikredilen eserlerde üç, dört, sekiz ve on şeklinde değişik sayılarla karşımıza çıkmaktadır. Bunların içinde XIV - XVI. yüzyıllar arasında en dikkat çekici olanı ve beğeni kazananı Farsça “Heşt Behişt” ismi ile şöhret bulmuş sekiz bölümde eser yazma geleneği olmuştur. Türk edebiyatında tabakat alanındaki sekiz bölümde eser yazma geleneği Latîfî’ye kadar popülerliğini devam ettirmiştir. Fakat sekiz cennet, şairlere ilham kaynağı olmaya devam etmiştir.

“Türk İslâm Edebiyatında Sekiz Cennet” adını verdiğimiz bu çalışmada “sekiz cennet” kavramının İslâmî tesirle Türk edebiyatına yansımaları bilimsel bir şekilde araştırmak ve

ortaya koymak temel amaç olmuştur. Bu amaç doğrultusunda çalışma alanı XIV ve XIX. yy. lar arasında yer alan divanlar ve mesnevîler olmuştur.

“Türk İslâm Edebiyatında Sekiz Cennet” adını verdiğimiz çalışma, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında sekiz cennet kavramı açıklanmış, çalışmanın konusu, amacı ve kapsamı belirtilmiştir. “Cennet” başlığını taşıyan Birinci Bölüm’de, istilâhî olarak cennet kavramı üzerinde durulmuştur. Bunun yanı sıra Kur’ân-ı Kerîm ve hadis-i şerîflerde yer alan cennet isimleri tespit edilerek sekiz cennete ait isimler İslâmî ana kaynaklardan alınan bilgilerle temellendirilmeye çalışılmıştır. Sekiz cennet isimleri eserin tamamında alfabetik sıraya göre düzenlenerek incelenmiştir. Eserde yer alan ayet meallerinde, Diyanet İşleri Başkanlığınca yayımlanan “Kur’ân-ı Kerîm Meâli” esas alınmıştır.

“Edebî Gelenekte Sekiz Cennet” adlı İkinci Bölüm’de ise sekiz bölümde eser yazma geleneğinden hareketle, ilmî ve edebî ürün olarak ortaya çıkan müstakil sekiz cennet isimli eserler kronolojik sıralamaya göre içerikleri ile birlikte verilmiştir.

“Divan Edebiyatında Sekiz Cennet” adlı Üçüncü Bölüm’de divan edebiyatı sahasında yer alan XIV ve XIX. yy. ları kapsayan divanlar ve mesnevîler taranmış, sekiz cennetin yer aldığı şiirler örnek olarak verilmiştir. Her ne kadar hedef divanlar, farklı yüzyıllarda yazılmış olsa da dizelerde yer alan sekiz cennet isimlerinin teşbîh, mübalağa, telmîh, teşhîs, tarih düşürme gibi edebî san‘atlarla işlenişinin ortak olduğu görülmüştür. Bunun için beyitlerde yer alan sekiz cennet isimleri bu san‘atlar merkeze alınarak incelenmiş ve tasnif edilmiştir.

“Türk İslâm Edebiyatında Sekiz Cennet” adlı çalışma araştırmalardan elde edilen değerlendirilmelerin yapıldığı Sonuç kısmı ile tamamlanmıştır.

“Heşt Behîşt” ismi ile yola çıktığımız bu çalışmamızda desteklerini eksik etmeyen hocalarım Sayın Yrd. Doç. Dr. Kenan MERMER, Sayın Yrd. Doç. Dr. Murat AK ve Sayın Doç. Dr. Hikmet ATİK’e; araştırma konusunun şekillenmesinde, yönlendirilmesinde ve akademik disiplinle eserin işlenmesinde yardımlarını ve tavsiyelerini eksik etmeyen hocam Sayın Prof. Dr. Ahmet YILMAZ’a teşekkür ediyorum.

Muhammet ARI

Konya-2016

GİRİŞ

Âhiret inancına göre kıyametten sonra Allâh'ın bütün kulları mahşer meydanında toplanacaktır. Bu meydan Allâh'ın kullarının muhakeme edileceği ve neticesinde cennet veya cehenneme sevk edilecekleri Arş merkezli bir yol ayırımıdır. İnsanların âhirete ait akıbetlerinin tayin edildiği cennet, Arş'in sağında, a'lâda; cehennem ise Arş'in solunda, esfeldedir.¹ Her kul dünyadaki kazanımlarından elde ettiği derecesine göre tayin edilecek kapılardan cennet veya cehenneme girecektir.

Cehennemde yedi kapı bulunmaktadır. Cehennemin yedi kapısının olduğu, “*Onun (cehennemin) yedi kapısı vardır ve her kapıya onlardan bir grup ayrılmıştır.*”² ayeti ile sabittir. Ayette belirtilen cehennem kapılarının isimleri aynı zamanda cehennem tabakalarının isimleridir. Cehennem tabakaları ise sırasıyla şöyledir: “Cehennem, Lazâ, Hutame, Saîr, Sakar, Cahîm, Hâviye. Cehennem, genel olarak âhiretteki azap yerinin bütününün, özel olarak da yedi azap tabakasının en üstte bulunan kısmının adıdır.”³

Cennete girilecek kapılar Kur'ân-ı Kerîm'de, “*Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da grup grup cennete sevk edilirler. Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır ve cennet bekçileri onlara şöyle der: "Size selam olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi, ebedî kalmak üzere buraya girin."*”⁴ “*Kapıları kendilerine açılmış olarak Adn cennetleri vardır.*”⁵ ayetler ile herhangi bir sayı belirtilmeden çoğul olarak verilmiştir. Bu mevzuda yer alan, “*Cennette sekiz kapı vardır. Bunların içinde bir kapı Reyân diye isimlendirilir. Buradan cennete yalnız oruç tutanlar girebilir.*”⁶ hadiste ise cennet kapılarının sayısı net olarak verilmiştir. Hadiste belirtilen bu sekiz kapıdan bazılarının isimlerine ve ameli noktada kimlerin hangi kapıdan gireceklerine dair bilgiye Ebu Hureyre (r.a.)'tan rivayet edilen şu hadis-i şerîfle ulaşmaktayız: “*Her kim Allâh yolunda, çift sadaka verirse, cennet kapılarından 'Ey Allâh'ın kulu! (Buraya gel!) Bu kapı hayırlıdır.' diye çağrılır. Çok namaz kılanlardan olan, Salat (namaz) kapısından çağrılır. Cihad ehlinde olan kimse, Cihad kapısından çağrılır. Oruç tutan kimse de Reyân (su içip kanan) kapısından çağrılır. Sadaka sahiplerinden olan kimse de Sadaka kapısından çağrılır.*” Bunun üzerine Ebu Bekir, “*Babam, anam sana feda olsun ya Rasûlullah! Bu*

¹ Cavit Sunar, *Kıyamet-Cennet-Cehennem*, Kılıç Kitabevi, İstanbul 1979, s.57.

² Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, DİB Yayınları, Ankara 2007, s.263, (Hicr, 15/44).

³ Sevim Asimgil, *Cennet ve Cehennem*, İpek Yayınları, İstanbul 2008, s.34.

⁴ Zümer, 39/73.

⁵ Sad, 38/50

⁶ Mehmet Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1987, C 7, s.3058, (Bed'il-Halk, 66).

kapılardan çağrılanlar üzerine bir zarar var mıdır? Bir kişi bu kapıların hepsinden davet olunur mu?” Hz. Peygamber (s.a.v.) “Evet, öyle ümit ediyorum ki, sen onlardan olacaksın.” buyurdu.”⁷ Bu hadis-i şerife göre dört kapı Salat, Cihad, Reyyân, Sadaka isimleriyle zikredilmiştir. Bu kapılar ise muhtelif hadislerde şu şekilde tasvir edilmiştir: “Her cennetin kendi adına türlü mücevherlerle işlenmiş birer giriş kapısı vardır. Uzunluğu ve genişliği yüz yıllık yoldur. Her kapı iki kanatlı olup yekpare sarı altından yapılmıştır. Bu kapılar çeşit çeşit, renk renk mücevherlerle işlenmiş ve binlerce çeşit nakışla süslenmiştir. Her cennetin kapı aralığı da Mekke ile Busra arası genişliktedir.”⁸

Hadislere göre müminler, cennetin sekiz kapısından tabakalar halinde mevcut bulunan cennetlere geçeceklerdir. Bu tabakaların her birinde, müminlerin yaptıkları iyi işler karşılığında girecekleri veya yükselecekleri derece veya mertebeler vardır.

Cavit Sunar, “Kıyamet - Cennet - Cehennem” adlı eserinde, cennetin adlarının sayıca ve isimce sabit olmadığını belirtir. Buna rağmen İsmail Hakkı Bursalı’nın Muhammediye şerhi olan “Ferahu’r-Ruh” adlı eserinden hareketle cennetin sekiz tabakada yaratıldığını belirtir. Derece bakımından birbirinden üstün olan cennetlerin aşağıdan yukarıya doğru şöyle sıralar:

“1-Celâl cenneti: Bu cennet beyaz incidendir ve tevbe edenlere mahsustur.

2-Selâm cenneti: Bu cennet kırmızı yakuttandır ve namaz kılanlara ve edeb sahiplerine mahsustur.

3-Me’va cenneti: Bu cennet yeşil zebercettendir ve zekât verenlere mahsustur. Bu cennet, Sidretü’l-Müntehâ’nın yanındadır.

4-Huld cenneti: Bu cennet sarı mercandandır ve emirlere ve yasaklara uyanlara mahsustur.

5-Na’ım cenneti: Bu cennet ak gümüştedir ve hac edenlere mahsustur.

6-Firdevs cenneti: Bu cennet kırmızı altındandır ve nefesine hâkim olup şer işlemeyenlere, daima doğru yolda olanlara ve âlimlere mahsustur. Firdevs cenneti özellikle âlimlere mahsustur. Zira âlimler, ilim ve fazilet ile kâmil olurlar ve enbiyaya benzerler. Âlimleri ilimleri faydalı, amelleri de iyidir. Âlimlerin yüzleri parlak ay gibidir. Bunlar için hesap ve azap yoktur.

7-Karâr cenneti: Bu cennet pek kokulu misktendir ve gazilere mahsustur.

⁷ Sofuoğlu, a.g.e., C 4, s.1771, (Savm, 7).

⁸ Sunar, a.g.e., s.56, 57.

8-Adn cenneti: Bu cennet ak incidendir, ebedîyyet cennetidir. Bu cennet peygamberlere, siddîklere, kâmillere, mukarriblere, şehitlere ve bütün iyilikleri kendinde toplayıp herkese iyilik edenlere mahsustur.”⁹

Cavit Sunar’a göre bu sekiz cennet, merkezi Adn cenneti olacak şekilde, aşağıdan yukarıya ve yukarıdan aşağıya bakıldığında hepsi birden görülecek bir perspektifle yaratılmıştır.¹⁰

Cennette mevcut her tabakanın kendi içinde birçok mertebesi vardır. Bu durum ayetlerde geçen “Na’îm cennetleri”¹¹, “Adn cennetleri”¹², “Firdevs cennetleri”¹³, “Me’vâ cennetleri”¹⁴ gibi çoğul ifadeler ile ortadadır. Bunun yanı sıra “*Cennette yüz derece vardır. Her iki derece arasındaki mesafe yüz yıldır.*”¹⁵ hadis-i şerîfi de cennetin tabakaları meselesini biraz daha muammalı hale getirmektedir. Yine Buhârî’nin bir rivayetinde Hz. Peygamber (s.a.v.), Allâh yolunda savaşan mücâhidler için cennette yüz derece hazırlandığını ve iki derecenin arasının yerle gök mesafesi kadar olduğunu haber verir ve hadisin devamında “*Siz Allâh’tan (cennet) istemek dilediğinizde Firdevs’i isteyin! Çünkü o (Firdevs), cennet’in en ortası ve cennet’in en yücesidir. (...) Firdevs’ten cennet nehirleri doğar.*”¹⁶ diye buyurur. Bütün bu ayet ve hadisler bize, cennetin Firdevs merkezli sekizden çok daha fazla tabakadan oluştuğunu düşündürmektedir.

Ayetlerde çoğul ifadelerle, hadislerde ise yüz derece ile belirtilen cennet tabakaları, farklı bir görüşle sekiz sayısı ile sınırlandırılmaktadır. Bu hususta sekiz sayısı dikkatleri çekmektedir. Yapılan araştırmalarda sekiz sayısının insanlığın inanç merkezli yaşamında önemli bir etki bıraktığı görülmektedir. Annemarie Schimmel “Sayıların Gizemi” adlı çalışmasında sekiz sayısını, “Uğurlu Sayı” başlığıyla veriyor. Schimmel, sekiz sayısının tarihi bilgilerine uzanarak şu tespitleri dile getiriyor: “Sekiz sayısı Antikitede şans getiren önemli bir sayı olarak görülür. Gezegenlerin yedi göksel küresinin ötesinde bulunan sabit yıldızların sekizinci göksel küresinin olduğu düşünülür. Sekiz sayısı Babil’de “Tanrıların sayısı” olarak bilinir. Babil tapınaklarında, Tanrı’nın, sekizinci katta karanlık bir odada yaşadığına inanılır.”¹⁷

⁹ Sunar, *a.g.e.*, s.50-54.

¹⁰ *a.g.e.*, s.57.

¹¹ Şuârâ, 26/85; Mâide, 5/65; Tevbe, 9/21; Yunus, 10/9.

¹² Beyyine, 98/8; Tevbe, 9/72; Ra’d, 13/23; Nahl, 16/31.

¹³ Kehf,18/107; Mü’minun, 23/11.

¹⁴ Secde, 32/19.

¹⁵ Abdullah Parlıyan, *Sünen-i Tirmizî Tercümesi*, Konya Kitapçılık, İstanbul 2007, C 2, s.599, (Cennet, 4/2529).

¹⁶ Sofuoğlu, *a.g.e.*, C 6, s.2640. (Cihâd ve Siyer, 8).

¹⁷ Annemarie Schimmel, *Sayıların Gizemi*, Kabcacı Yayınları, İstanbul 2000, s.169.

Sekiz rakamı inanç sistemlerinin hepsinde önemli bir yere sahiptir. Hristiyanlığa göre İsa, büyük çilenin sekizinci günü dirilmiştir. Orta Çağ vaftiz evlerinin çoğunluğu sekizgendir. Yahudi geleneğinde sünnet, sekizinci gün yapılır. Buda'nın öğretisinde ve Budizm'de sekiz sayısı uğurlu kabul edilir. Çin'de Konfüçyüsçülüğün sekiz değerli nesnesine çok saygı duyulur.¹⁸

Sekiz rakamı İslâm dininde de farklı bir yere sahiptir. Kur'ân-ı Kerîm'de sekiz rakamı beş ayette yer almaktadır. Miras hukukunda yer alan oranlardan birisi sekizde birdir.¹⁹ Hz. Şuayb (a.s.), Hz. Musa (a.s.) 'a sekiz yıl kendi yanında çalışmasına karşılık iki kızından birini nikâhlayabileceğini belirtir.²⁰ İnsanlar için hayvanlardan (erkek ve dişi olarak) sekiz eş yaratılmıştır.²¹ Ad kavmi yedi gece sekiz gün devam eden bir kasırga ile helak edilmiştir.²² Kıyamet günü Arş'ı sekiz melek taşıyacaktır.²³ Hadis-i şerîflerde ise cennetin sekiz kapısından bahsedilir. Bazı mutasavvıflara göre cennetin sekiz, cehennemın ise yedi tabakadan yaratılışını, Allâh'ın rahmetinin gazabını geçeceğine bir işaret olarak kabul etmişlerdir.

Cennetin sekiz tabaka olarak değerlendirilmesi bir sorun gibi gözükmektedir. Çünkü tabaka boyutunda cennet, ayetlerde çoğul ifadelerle verilmiş, hadislerde ise yüz derece olduğu belirtilmiştir. Cennet tabakalarının sekiz sayısı ile sınırlandırılmasına iki teori gerekçe olarak gösterilebilir.

1- Hz. Peygamber (s.a.v.)'in cennetin sekiz kapısının olduğuna dair hadis-i şerîfinin her kapının da bir cennet tabakasına açılmış olabileceği şeklinde düşünülmesi.

2- Sekiz rakamının insanlık tarihinde yer alan inanç sistemlerinde sonsuz cennet mutluluğunu temsil eden evrensel anlamda bir rakam olması.

Sekiz cenneti bir tasavvur olarak gören Thomas J. O'shaughnessy konuya şu şekilde açıklık getirir: "Kur'ân cenneti, sekiz kat veya bölüm olarak tasavvur edilmiş ve İslâm teolojisi, bunlara Kur'ân'da verilen sekiz ismi tahsis etmiştir. Kur'ân'ın ilk ifadelerinden cennetin bu bölümlerinin kastedildiğine dair bir kanıt yoktur. Bu sekiz isim yanı sıra Kur'ân, cenneti anlatmak için başka birçok ifade kullanmaktadır. Birçok örnekte bu kullanımı, siyak-

¹⁸ Geniş bilgi için bk., Schimmel, *a.g.e.*, s.169-176.

¹⁹ Nisa, 4/12

²⁰ Kasas, 28/27

²¹ Zümer, 39/6; En'âm, 6/143

²² Hâkka, 69/6-7

²³ Hakka, 69/16-17.

sibak doğrulamakta fakat bazılarında ise sadece zorlama te'villerle cennete işaret edildiği anlaşılmaktadır.”²⁴

Sekiz cennet tasavvuru İslâm coğrafyasında kültür ve san'at faaliyetlerine müspet yönde katkı sağlamıştır. Sekiz cennetten ilhamla ortaya çıkan ve İran edebiyatının beğeni kazanan Heşt Behişt adlı eserleri Türk edebiyatında da etkisini göstermiştir. “İran ve Müslüman Hindistan'da bahçelerin sekiz katlı bölünlere ayrılır. Bahçeleri sekiz kısma ayırma âdeti İran edebiyatının en meşhur eserlerinden biri olan Gülistân'ın sekiz bölüme ayrılmasında etkili olmuştur.”²⁵ Anadolu coğrafyasında İslâm büyüklerinden bazılarının türbeleri sekizgen yapıdadır.²⁶

İslâm teolojisinin tahsis ettiği cennete ait sekiz isim, Türk İslâm edebiyatına iki şekilde yansımıştır. Birinci olarak sekiz cennetten ilhamla tabakat geleneği içerisinde müelliflerin eserlerini sekiz bölümde hazırlamasına, ikinci olarak da her bir tabakadaki cennet isimlerinin şairlere teşbîh ve mecaz yoluyla yeni imajların kurulmasına vesile olmasıdır.

“Türk İslâm Edebiyatında Sekiz Cennet” adını verdiğimiz bu çalışmada sekiz cennetin gerek terim olarak gerekse teşbîh ve mecazlarla edebiyatımıza yansımaları konu olarak işlenmiştir.

Bu çalışmada divan şiiri üzerinden hareket edilmiştir. Divan edebiyatının İslâm tesiri ile kültürümüzde yer edinmesi, köklü bir geçmişe sahip olması; Kur'ân, hadis, tasavvuf, mitoloji, astronomi, tıp, sosyoloji, tarih ve millî kültür gibi çok geniş kaynakları içinde barındırması bu çalışmada divan edebiyatının tercih edilmesinin hem önemini hem de sebebini ortaya koymaktadır. Divanlarda ve mesnevîlerde yer alan “sekiz cennet” kavramının İslâmî tesirle Türk edebiyatına yansımalarını bilimsel bir şekilde araştırmak ve ortaya koymak ise “Türk İslâm Edebiyatında Sekiz Cennet” adını verdiğimiz bu çalışmanın temel amacı olmuştur. Bu amaca ulaşmak için XIV. yy. ile XIX. yy.lar arasında yer alan yirmi iki adet divan ve on adet mesnevî incelenmiştir. İncelenen divan ve mesnevîlerin farklı yüzyıllarda yer alması, sekiz cennet kavramının o dönemlerde işlenişini göstermesi açısından önemli görülmüştür.

Çalışmamızda esas alınan divan ve mesnevîler yüzyıllara göre şu şekildedir:

²⁴ Thomas J. O'shaughnessy, “Kur'ân Cenneti” (Trc: Ömer Kara), YYÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.3, Van 2000, s.412.

²⁵ Schimmel, *a.g.e.*, s.169-170.

²⁶ Konya Alaeddin Câmî avlusu içinde yer alan sekizgen yapılı türbede sekiz Selçuklu sultanı yatmaktadır. Bu türbenin mimarisinde sekiz cennet ile ilgili bir etki var mı yok mu bilinmez ama Schimmel; “Mimari tasarımda sekizgen plan kubbelerin kareden daireye geçişin ilk aşamasıdır.” diyerek farklı bir tespit yapmıştır.

YÜZYIL	İNCELENEN DİVANLAR	HAZIRLAYANLAR
XIV. yy.	Yunus Emre Dîvânı Ahmedî Dîvânı	Mustafa Tatçı Yaşar Akdoğan
XV. yy.	Necâtî Bey Dîvânı Ahmet Paşa Dîvânı Âhî Dîvânı	Ali Nihat Tarlan Ali Nihat Tarlan Mustafa Kaçalın
XVI. yy.	Âşık Çelebi Dîvânı Bâkî Dîvânı Behiştî Dîvânı Fuzulî Dîvânı Bağdâtlı Rûhî Dîvânı Muhîbbî Dîvânı	Filiz Kılıç Sabahattin Küçük Yaşar Aydemir Ali Nihat Tarlan Coşkun Ak Coşkun Ak
XVII. yy.	Neşatî Dîvânı Beyânî Dîvânı Nef'î Dîvânı Nâbî Dîvânı Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı	Mahmut Kaplan Fatih Başpınar Metin Akkuş Ali Fuat Bilkan Hasan Kavruk
XVIII. yy.	Arpaemînzâde Mustafa Sâmi Dîvânı Nedim Dîvânı Şeyh Gâlib Dîvânı	Fatma Sabiha Kutlar Muhsin Macit Muhsin Kalkışım
XIX. yy.	Fatîm Dîvânı Enderunlu Vâsîf Dîvânı Leskofçalı Gâlib	Mehtap Erdoğan Rahşan Gürel Metin Kayahan Özgül
YÜZYIL	İNCELENEN MESNEVÎLER	HAZIRLAYANLAR
XIV. yy.	Garibnâme - Âşık Paşa Mantuku't-Tayr - Gülşehri İskendernâme - Ahmedî	Kemal Yavuz Saadettin Kocatürk Yaşar Akdoğan
XV. yy.	Heşt Behişt - Behiştî Cemşîd u Hurşîd - Cem Sultan Vesiletü'n-Necât - Süleyman Çelebi	Yaşar Aydemir Adnan İnce Necla Pekolcay
XVI. yy.	Leylâ ile Mecnûn - Fuzulî Ethem ile Hümâ - Naatî	Muhammet Nur Doğan Ahmet Yılmaz
XVII. yy.	Hayriyye - Nâbî	Mahmut Kaplan
XVIII. yy.	Hüsn ü Aşk - Şeyh Gâlib	Muhammet Nur Doğan

I. BÖLÜM

CENNET

1. Cennetin Tanımı

Cennet, insanın yaratılışı ile ortaya çıkan bir kavramdır. Gerek ilahî dinler, gerekse beşerî dinler, iman edip emir ve yasaklara uyan kişilere ölümden sonra ebedî mutluluğun var olduğu cenneti ödül olarak sunmuştur. Ödül olarak sunulan bu hayatın beklentilerin çok ötesinde, tarifsiz nimetlerle dolu bir mekânda olacağı algılarda yer almıştır.

Cennet ve onun keyfiyeti meselesi insan zihnini daima meşgul etmiştir. “Nasıl bir yer?” sorusu insanoğlunun düşünce ve hayalinde hep gezinip durmuştur. Bu soruya ilahî dinler, kutsal kitaplar ve kavimlere gelen peygamberlerin iletileri ile; beşerî dinler ise ilahî kaynaklı dinlerde yer alan tanımlar bozularak, bâtil hale gelmiş veya şahıslarca yorumlanmış şekliyle cevap vermiştir.

İlahî dinlerin tamamlayıcısı İslâm, cenneti, ayet ve hadisler doğrultusunda, algıların çok ötesinde bir açıklamayla verir. Nitekim bu hususta, Kur’ân-ı Kerîm’de, “*Yaptıklarına karşılık Allâh katında onlar için göz aydınlığı olacak ne mükâfatların saklandığını kimse bilmez.*”²⁷ âyeti yer alır. Bu konuda yer alan bir hadis-i şerîfte ise Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurur: “*Yüce Allâh: Ben iyi kullarım için cennette hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insan gönlüne gelmeyen birtakım nimetler hazırladım, buyurdu.*”²⁸ Her iki açıklamada, insanlara verilen somut ve soyut yetilerin çok ötesinde olağanüstü nimetlerin var olduğu, olağanüstü bir ortamdan bahsedilir. Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm’i tefsir eden İbn Kesîr, bu hususta, “Hiç kimse Allâh Teâlâ’nın cennetlerde gizlediği ebedî nimetlerin bir misline dahi muttali’ olmadığı gibi oradaki lezzetlerin büyüklüğünü de bilemez.”²⁹ yorumunu dile getirir.

Hakk katında olacak nice mükâfatların saklandığı cenneti algılamak ve açıklamak, sınırlı imkânlarla mücehhez olan insanoğlunun iradesini aşmaktadır. Her ne kadar böyle bir zorluk yer alsada cennet kavramı, dilciler ve tefsirciler tarafından ayet ve hadis merkezli etimolojik, terim ve sözlük boyutuyla değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme neticesinde de tanım zenginliği ortaya çıkmıştır.

²⁷ Secde, 32/17.

²⁸ Sofuoğlu, *a.g.e.*, C 7, s.3053, (Bed’il-Halk, 54).

²⁹ Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, C 12, s.6447.

1.1. Cennet Kavramının Etimolojisi

Cennet, Arapça kökenli ism-i müennes bir kelimedir. Cennet kelimesinin çoğulu “cennât”, “cinân” olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁰ İslâmî kaynaklarda özellikle de Kur’ân’da saadet yurdu olarak belirtilen cennet kavramının etimolojisi hakkında birkaç görüş mevcuttur.

1. Cennet aslen lügatte binâ-i merredir ki “bir örtüş”, “bir kere setr” demektir ve bu maddenin bütün müştakkâtında (türevlerinde) bir nevi “örtme” anlamı vardır. Nitekim “cin”, herkese görünmeyen gizli bir yaratık; “cinnet”, aklın kaybolması; “cen”, kararmak, görülen eşyanın bakıştan gizlenmesi demektir. “bir örtü” manasından zemini görünmez, gayet girift ağaçlarla örtülmüş bahçe ve bostan, dünya gözüyle görülemeyen Hak gaybda gizli “dâru’s-sevap” (sevap yurdu) nun ismi olmuştur.³¹

2. “Cenne” sözcüğünün aslı, bir şeyin duyu organlarından saklı kalmasıdır.³² “cenin” çocuğun anne karnında (saklı) kaldığı sürecin adıdır; “micenne” ise sahibini koruyan kalkan demektir.³³

“Her ne kadar başka başka nesnelere isim olsa da, türediği kelimenin kök manasından tamamen kopmamakta, bu manayı her durumda kendisinde taşımaktadır.”³⁴ Ayrıca “cennet kelimesi kendi fiilindeki ‘saklı olmak’, ‘örtmek’ kök manasını barındırarak, ‘Dünyada iken eşsiz nimetleri insanlardan gizleyen bir yer.’ veya ‘Sık dal ve yapraklarıyla bir örtü gibi zeminini örten mekân.’ ”³⁵ açıklaması da farklı bir yorum olarak karşımıza çıkmaktadır. “Cennetin bitki ve ağaçlarıyla toprağı örten bahçe anlamında kullanılmasının sebebi genel görünümü ile dünya bahçelerine benzemesi veya eşsiz nimetlerinin insan idrakinden gizlemiş olmasıdır.”³⁶

Cennet kelimesi batı dillerinde “paradise” kelimesi ile karşılığını bulmaktadır. “Paradise kelimesinin aslı Grekçe ‘paradeisos’ olup Eski Farsçada ‘etrafi çevrilmiş yer, ağaçlı bahçe’ anlamındaki ‘pairi-daeza’dan gelmektedir. İbranice Tivratta ilk insanın yerleştirildiği bahçeyi ifade etmek üzere kullanılan Gan Eden (Eden Bahçesi) kelimesi Tivrât’ın ilk Yunanca tercümesi olan ‘Yetmişler’ çevirisinde ‘paradeisos’ olarak karşılanmıştır. Grek

³⁰ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, s.483.

³¹ Elmalılı M.Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Azim Yayıncılık, İstanbul (Tarihsiz), C 1, s. 240-241.

³² Râğib el-İsfahânî, *El-Müfredât Fî Garîbi'l-Kur’ân / Kur’an İstılahları Sözlüğü*, (Trc.: Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu), Çıra Yayınları, İstanbul 2007, C 1, s.261.

³³ El-İsfahânî, *a.g.e.*, C 1, s.263.

³⁴ Ömer Kara, “Kur’ân’da Âdem Cenneti”, Ekev Akademik Dergisi, S.3, Erzurum 1998, C 1, s.84.

³⁵ Kara, *a.g.m.*, s.84.

³⁶ M. Süreyya Şahin, “Cennet”, DİA, İstanbul 1993, C 7, s.374.

literatüründe bu kelime ilk defa ‘bahçe’ anlamında kullanılmıştır. Eski Farsçada ‘pairi-daeza’ kelimesi sonraki dönem İbranicede ‘cennet’ anlamında kullanılan ‘pardes’ kelimesinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.”³⁷

1.2. Cennetin Sözlük Anlamı

Ebedî sadet yurdunu ifade eden cennet kelimesi Türkçenin ilk sözlüğü olarak kabul edilen *Dîvânu Lügâti't-Türk*'te “uçmağ” kelimesi ile karşılık bulmuştur.

“Türlüg çecek yazıldı

Barçın yadım kerildi

Uçmak yeri körüldi

Tumlıg yana kelgüsüz

Baharı tasvir ederek diyor ki: Türlü çiçekler açıldı. Sanki ipek halı yayıldı. Böylece cennet yeri görüldü. Mevsim öyle ılıklaştı ki soğuk hiç dönmeyecek.”³⁸

“Mende bulnur sewinç otı kadgu otar

Karşı körük sağdıç anı uçmak atar

Diyor ki: Ferahlık ve sevincin ilacı bende bulunur; keder biçilir. Arkadaş benim sarayımı görse güzelliğinden dolayı ona cennet adını verir.”³⁹

“Eski Türklerdeki Kök Tengri inancına göre Soğdca'dan alıntı olduğu tartışılan bu kelime ‘öldükten sonra ruhun göğe yükselmesi’ ”⁴⁰ anlamına gelmektedir. Cennet kelimesi, Türkçenin gelişim evreleri içinde yer alan Eski Türkçe Dönemi'nde “uçmağ” kelimesi ile yalın bir şekilde varlığını sürdürmüştür. İslâm tesiri ile Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi Dönemlerinde “behişt ve cennet” kelimelerini de yanına alan uçmâğ kelimesi XVIII. yy. a kadar yaygın biçimde kullanılmıştır.⁴¹

“Âşık mı diyem ben ana Tanrı'nun uçmağın seve

Uçmak dahı tuzagımış mü'min cânların tutmaga”⁴²

“Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü” nde ise cennet kelimesi, Türk lehçelerindeki farklı söyleyiş biçimleri ile karşımıza çıkmaktadır:

³⁷ Şahin, *a.g.e.*, s.374.

³⁸ Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lügâti't-Türk*, (Haz.: A. Bican Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu), TDK, Ankara 2014, s.58.

³⁹ Kâşgarlı Mahmud, *a.g.e.*, s.499.

⁴⁰ Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi*, TDK, Ankara 2001, s.956.

⁴¹ Sevim Asıngil, *Cennet ve Cehennem*, İpek Yayınları, İstanbul 2008, s.70.

⁴² Mustafa Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı-II*, MEB Yayınları, İstanbul 1997, s.41.

“Azeri Lehçesi	: Cannat, behişt.
Başkurt Lehçesi	: Yannat, ojmah.
Kazak Lehçesi	: Jannat, beyiş, jumak.
Kırgız Lehçesi	: Cannat, beyiş.
Özbek Lehçesi	: Cannat.
Tatar Lehçesi	: Ocmah, cannat.
Türkmen Lehçesi	: Cennet, behişt.
Uygur Lehçesi	: Cannat, beyiş.” ⁴³

Bu bilgiler cennet kelimesinin sözlük karşılığını vermekten daha çok Türk lehçelerinde ve farklı zamanlarda kullanım karşılığını vermektedir. Bunların dışında muteber birçok sözlük cennetin anlamı üzerinde durmuş, “şeklini şemalini ve muhtevasını net olarak belirleyemediği “bağ, bahçe” bağlamında ele almışlardır.”⁴⁴

Kâmûs-ı Türki’de Cennet : 1.Bağçe (Bu mana ile lisanımızda pek kullanılmaz.) 2. Âhirette müminin ve sulehâ ve ashab-ı hayra min tarafillah mev’ûd olan mekân-ı manevî ki ferahfeza bahçe ve köşkler suretinde tarifle tefhim buyuruluyor, uçmak, Firdevs, Behişt.⁴⁵

Lügât-i Nâcî’de Cennet : Cenâb-ı Hakk’ın haşirden sonra müminlere ihsan edeceği nüzhethâh.⁴⁶

Türk Lûgati’nde Cennet : Sayedâr ağaçları hâvî bağçe; Tevrat’ın ve Kur’ân’ın beyanına göre, Âdem ile Havva’nın en evvel buldukları yer.⁴⁷

El-Mevarid’de Cennet : Ağaçlı bahçe. Meyvelik. Firdevs cenneti, Darü’n-Na’ım, cennet.⁴⁸

El-Beyân’da Cennet : 1. Ağaçlı bahçe, meyvelik. 2. Firdevs cenneti, Darü’n-Na’ım. 3. Ölümünden sonraki güzel ve ebedî mükâfat yeri.⁴⁹

Osmanlı Türkçesi Sözlüğü’nde Cennet: 1. Bahçe. 2. Âhirette müminler için ayrılan yüce mekân, uçmak, behişt, Firdevs. 3. Pek görkemli rahat ve huzur dolu yer.⁵⁰

Kubbealtı Lügâtü’nda Cennet: 1. İmanlı ve iyi kimselerin ölümünden sonra Allâh tarafından mükâfat olarak konulacakları ve içinde ebedîyen yaşayacakları, her türlü

⁴³ Ahmet Bican Ercilasun vd., *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, KBY, Ankara 1991, s.98-99.

⁴⁴ Kara, *a.g.m.*, s.77.

⁴⁵ Sâmî, *a.g.e.*, s.483.

⁴⁶ Muallim Nâcî, *Lügât-i Nâcî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, s.326.

⁴⁷ Hüseyin Kâzım Kadri, *Türk Lûgati*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928, C 2, s.328.

⁴⁸ Mevlüt Sarı, *El-Mevarid, Arapça-Türkçe Lûgat*, Bahar Yayınları, İstanbul 1982, s.248.

⁴⁹ Arif Erkan, *El-Beyân, Arapça -Türkçe Lûgat*, Yasin Yayınevi, İstanbul 2004, C 1, s.947.

⁵⁰ İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara 2006, s.245.

tasavvurun üstünde güzellik ve nimetlerle dolu yer. 2. Teşmil. Çok güzel, iç açıcı, huzur verici yer.⁵¹

TDK Türkçe Sözlük'te Cennet: 1. Dinî inanışlara göre, iyilik yapanların, günahsızların, öldükten sonra sonsuz bir mutluluğa kavuşacakları yer; uçmak. 2.(mec.) Çok güzel yer, huzur veren yer.⁵²

Büyük Türkçe Sözlük'te Cennet: Allâh'ın insanlara müjdelediği ölümden sonraki âlemde bulunan Allâh'a inanan, günah işlememiş olanların gireceği fevkalade güzel yer; uçmak, behişt, Firdevs.(mec.) Bahçe; çok ferah, iç açıcı yer.⁵³

“Cennetin kompleks bir yapı olması, muhtevasının geniş olması ve çeşitli yönleri dikkate alınarak dilcilerin ve müfessirlerin farklı yaklaşımları neticesinde ortaya konan tarifler lügavî noktada çeşitliliği ortaya çıkarmıştır.”⁵⁴

Kara, lügat manası noktasında cenneti “bağ, bahçe, ağaçlık yer” bağlamında ele alarak yapılan açıklamaları şu şekilde toplarlar:

- 1) Cennet mücerred olarak, “bağ, bahçe ve bostan” demektir.
- 2) Gölge ve sık ağaçları barındıran bağ bahçe gibi mekânlardır.
- 3) Sadece hurma ağaçlarının bulunduğu bahçeye verilen isimdir.
- 4) Hurma ve ağaçları ihtiva eden yerlerdir.
- 5) Hurma ve üzüm ağaçlarının bulunduğu mekândır.
- 6) Dal ve yapraklarının sıklığı sebebiyle tıpkı bir örtü gibi zemini örterek gölgeleyen meyveli ve meyvesiz tüm ağaçların olduğu mekâna cennet denilmektedir.”⁵⁵

Cennetin sözlüklerdeki karşılığına bakıldığında, ölümden sonra imanlı, iyi, günahsız kimselerin ebedî hayatı yaşayacağı güzellikler diyarı, ortak anlam olarak çıkmaktadır. Bunun yanı sıra cennetin bazı sözlük karşılıklarının bahçe, meyvelik gibi tanımlarla imgelerde oluşan tasvirinin çok altında kaldığını görülür. Sonsuzu sonlunun anlatma yeterliliği ne kadar zor ise insanoğlunun görme, işitme duyularının yanısıra düşünce ve hayallerinin ötesinde karşılaşacağı mekânı sınırlı imkânları ile anlama ve açıklamada da sınırlı kaldığı görülmektedir. Bunda da tabii olarak cennet kelimesinin açıklamasının, ana kaynaklar olan, Kur’ân-ı Kerîm ve hadis-i şerîflerde birçok yönüyle sırlı kalması etkilidir. Hz. Peygamber (s.a.v.), cennete ait hayatın imkân ve nimetlerinin olağanüstü olduğunu belirtmiş ama ayrıntılı

⁵¹ İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lügatı, Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2006, C 1, s.472.

⁵² Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara 1998, C 1, s.252.

⁵³ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik Yayınları, Ankara 1982.

⁵⁴ Kara, *a.g.m.*, s.85.

⁵⁵ *a.g.m.*, s.83.

tasvirlerle girmemiştir. Ayrıca cennet kelimesinin kökünde yer alan “gizlenmiş, örtülmüş” anlamları tasvir ve tanım noktasındaki açıklamalarda da kendisini hissettirmiştir. Böylelikle imge ile algının derinleştirildiği cennet kelimesinde dilciler doğal olarak tanım zenginliği ile karşımıza çıkmışlardır.

1.3. Cennetin Terim Anlamı

Dinler tarihine göz atıldığında beşerin her dönemde mutlaka bir dinle irtibatlı olduğu görülür. Toplumlar hak, bâtil, hatta gülünç dahi olsa hemen her dönemde bir dine inanma ve bir manevî sistemi takip etme gereği duymuştur. Hemen hemen her din veya manevî sistem kendisine tabi olmuş kişilere ölümden sonra idealize edilmiş hayatı cennet adı altında sunmuştur. Buna göre cennet terimi; “Eski Türklerde ‘uçmağ’, Hint mitolojisinde ‘svarga’, Hint Budacılığında ‘sukhavati’, Eski Mısır inançlarında ‘aşlu’, Japon inançlarında ‘jodo’, Yunanlarda ‘elysion’, İbrânîlerde ‘şöl’, İskandinav inançlarında ‘walhalla’ vb.” farklı isimlerle yer edinmiştir.⁵⁶

Cennet kelimesi hiç şüphesiz dinî bir terimdir. İnsanlık tarihine baktığımızda beşerî ve semavî dinler karşımıza çıkar. Öyle ise cenneti terim olarak çözebilmek için ilkel ve beşerî dinlerde cennet ve semavî dinlerde cennet olmak üzere iki aşamada değerlendirmek doğru olacaktır.

a. İlkel ve Beşerî Dinlerde Cennet:

İlkel ve beşerî kaynaklı dinlerde umumiyetle ölümden sonra mutlu veya mutsuz bir hayat inancı vardır. Hemen hemen bütün ilkel dinlerde bu hayatın dünyada ve gökteki bir yerde gerçekleşeceğine inanılır. Andman yerlilerine göre iyilerin ruhları yerle gök arasında bir köprüden geçerek cennete çıkar. Kötülerin ruhları ise soğuk bir yere alınır. Malaya yarımadasındaki yerlilere göre cennet göktedir. Brezilya’daki Guarani Kızılderilileri dünyada olduklarına inandıkları kötülük bulunmayan ülkeyi dört asır boyuca göçlerle aramışlardır. Cennetle ilgili ilk yazılı kaynak M.Ö.2000’lere ait Sümer literatürüdür. Çivi yazılı bu kaynaklarda cennet, Dilmun denilen ve güneşin doğduğu yere uzandığına inanılan bir adadır ki “mutlu insanlar ülkesi, hayat ülkesi” diye de nitelendirilmiştir. Eflatun “Devlet” adlı diyalogunda “devri bir geri dönüşten, yeniden varoluştan” bahseder. Buna göre yerden çıkarak yeniden var olan insanlar mevsimlerin elverişli olduğu, ağaçların meyve verdiği, hayvanların bile barış içinde yaşadığı bir ortamda rahat bir hayat sürerler. Romalılarda başka kültürlerden gelme dünyalık cennet anlayışı vardır. Hint folklorunda ise cennet kutsal Meru

⁵⁶ Orhan Hançerlioğlu, *İslâm İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984, s.122.

dağının üzerindedir ve oradan dört nehir çıkar.⁵⁷ “Şamanizm, ölen kişilerin ruhlarını iyi ya da kötü olarak ikiye ayırmış, öteki dünya yaşamını bu dünyanın bir süreği saymışlardır. Karanlık yer altı dünyası cehennem sayılabilirse de onun karşıtı olan bir kavram geliştirilmemiş. Cennet kelimesi ‘uçmağ’ sözcüğüyle karşılanmıştır.”⁵⁸ “Türklerin kendi vicdan ve coğrafyalarından doğan Şâman dininin uçmak diye nitelediği ebedî saadet ülkesi olan cennet bir ışık âlemidir. Bu dine göre yerden on yedi kat göğe doğru gittikçe aydınlanan bir nur âlemidir ki bunun on yedinci katında Türk Tanrı’sı oturur. Dünyada iken iyilik yapan ruhlar vücuttan ayrılınca bir kuş şekline girerek bu engin nur âlemine uçarlar.”⁵⁹

b. Semavî Dinlerde Cennet:

Yahudi din bilginleri hem Hz. Âdem (a.s.)’in yerleştirildiği hem de iyilerin ölüm sonrasında ikamet edecekleri cenneti ifade etmek üzere Gan Eden (Eden bahçesi) ismini kullanmaya devam etmişlerdir.⁶⁰ “Hristiyanlıkta Luka inciline göre cennet, Hz. İsa (a.s.)’ında içinde yer aldığı ‘mükâfat yeri’ olarak geçmektedir. Ebedî mükâfatın elde edileceği ve semada bulunan ‘göklerin melekûtu’nda barış içinde mutlu bir hayat yaşanacak, insanlar ölümsüzlüğe kavuşacaktır. Orada Tanrı’yı görecekler ve melekler gibi olacaklardır.”⁶¹

İslâm dininine göre cennet, ilk insan Hz. Âdem (a.s.)’in yaratıldığı, yasak ağaca yaklaşılmamasıyla da çıkarıldığı mekân olarak anlatılır. Bu cennet Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde “gerek kendisi gerekse içindeki nimetleri idrakimiz dışında kalan, hem Firdevs, Adn gibi cennetleri hem de bu cennetlerin kendi içlerindeki mertebe ve bölümleriyle büyük bir kompleks yapı arz eden, Allâhu Teâlâ’nın mü’min ve müttakî kulları için hazırladığı, içinde insanın her şeye ulaşacağı kurtuluş evi, âhiret yurdu”⁶² olarak açıklanır.

Bu bilgiler doğrultusunda en genel şekliyle cennetin terim anlamını şu şekilde toparlayabiliriz. Din veya manevi sistemlerin ortaya koymuş oldukları ilkeleri başarıyla uygulayan insanların öldükten sonra ebedî olarak selametle kalacaklarına inandıkları mutluluk diyarıdır.

⁵⁷ Şahin, *a.g.e.*, s.374, 375.

⁵⁸ Asimgil, *a.g.e.*, s.69.

⁵⁹ N. Sâmi Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB, İstanbul 1987, C 1, s.31.

⁶⁰ Şahin, *a.g.e.*, s.374.

⁶¹ Asimgil, *a.g.e.*, s.69.

⁶² Kara, *a.g.m.*, s.86.

2. Kur'ân-ı Kerîm'de Zikrolunan Cennet İsimleri

Cennet, ebedî saadet yurdunu ifade etmek üzere Kur'ân-ı Kerîm'de, çeşitli hadislerde ve diğer İslâmî eserlerde yer alan isimler içinde en çok kullanılan, içindeki bütün mekân ve imkânları kapsayacak şekilde muhtevası geniş olan bir terimdir.

“Kur'ân-ı Kerîm'de müfred, tesniye ve cemi⁶³ şekilleriyle 147 defa geçen cennet kelimesi 25 yerde dünyadaki bağ bahçe, 6 yerde Âdem ile Havva'nın iskân edildiği mekân⁶⁴, bir yerde ise Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yanında Cebrail'i gördüğü Sidretü'l-Müntehâ'nın civarında bulunan Me'vâ cenneti anlamında kullanılmıştır.”⁶⁵

İslâmî ilimlerin temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'de cennet, tabaka boyutu olan Adn, Dârü'l-Karâr, Dârü's-Selâm, Firdevs, Huld, İlliyyîn, Me'vâ, Na'îm isimleri ile ve tabaka olarak değerlendirilmeyen fakat cennet kavramının yerine kullanılan Gurfe, Hüsnâ, Hüsn-i Meâb, Mak'adü's-Sıdk, Makam-ı Emin, Mukâme, Ravza, isimleri ile yer almaktadır. Teologların oertaya koyduğu bu değerlendirme bazı yönleri ile tartışmalıdır. Nitekim bu konuda araştırma yapan Thomas j. O'shaughnessy, cennetin isimlerinin kullanımı ve sayısı ile ilgili problem yaşandığını iddia eder. Bu iddiasını da Kur'ân belağâtında cennetin sayı belirtilmeden çoğul olarak kullanılmasına bağlar.⁶⁶

2.1. Adn Cenneti

Adn kelimesi “ikametgâh, mekân”⁶⁷ anlamlarına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de on bir âyette “cennâtü adn” terkihiyle kullanılarak “ikamet edilecek cennetler” mânasında kullanılmıştır.” İbn Kayyîm, bütün cennetlerin Adn cenneti olduğunu belirtir. Bu konuda “Adn cenneti, cennetlerden bir cennet olduğu söylenmişse de doğrusu cennetlerin tümünün ismi olmasıdır.”⁶⁸ diye görüş belirten İbn Kayyîm, bu görüşünü de “adn”⁶⁹ kelimesi üzerine yaptığı tahlillere dayandırır. Cavit Sunar ise Adn cenneti üzerine şöyle bir değerlendirme yapar: “Cenab-ı Hakk kudreti ile Arş ve Kürsî altında ve yedi kat göğün üstünde Arş nuru ile sudan sekiz cennet yaratmıştır. Bu sekiz cennet birbirinden üstün olup en üstte Adn cenneti

⁶³ Kur'ân-ı Kerim'de 70 yerde müfred (tekil), 8 yerde tensiye (ikili), 69 yerde de cemi (çoğul) olarak kullanılmıştır. (bk., Kara, *a.g.m.*, s.79)

⁶⁴ Kur'ân'da “Âdem ile Havva'nın iskân edildiği mekân” anlamına gelen cennet kelimesinin yer aldığı ayetler şunlardır: Bakara, 2/35; Araf, 7/19,22, 27; Tâhâ., 20/117,121.

⁶⁵ Şahin, *a.g.e.*, s.374; Kara, *a.g.m.*, s.82.

⁶⁶ bk., O'shaughnessy, *a.g.e.*, s.409.

⁶⁷ Hüseyin Kâzım Kadri, *Türk Lügati*, Maârif Matbaası, İstanbul 1943, C 3, s.489.

⁶⁸ İ. Hakkı Sezer, *Cennetin Tasviri*, Uysal Kitabevi, Konya 1994, s.131.

⁶⁹ İbn Kayyîm, Adn kelimesinin kökünden hareketle cennetlerin hepsinin Adn olduğunu ifade ediyor. Adn kelimesinin “ikamet, devam” anlamına geldiğini belirtiyor. “Bir yerde adn etti.” demek, Arapçada “Orada ikamet etti.”; “Bir yeri adn etti.” demek ise “Orayı vatan edindi .” örnek cümleler ile de konuyu somutlaştırıyor. (bk., Sezer, *a.g.e.*, s.131.)

bulunur ki bu cennet rahman kapısı olup bunda zâtın tecellisi, Mevlâ'nın görünüşü söz konusudur.”⁷⁰ Bazı dinlere göre Allâh'ın Hz. Âdem'i içine koyduğu yer⁷¹ olarak da değerlendirilen Adn cenneti Kur'ân-ı Kerîm'de sûre sırasına göre yaptığımız incelemede şu ifadelerle kendisine yer bulmuştur:

Adn cenneti, Tevbe sûresinde, iman etmiş kadın ve erkeklere müjdelenen cennetlerdendir. İçinden ırmaklar akmaktadır. Çok güzel köşkler vaat edilmiştir. Bu güzelliklerden daha ötesi ise Allâh'ın rızasını kazanmış olmanın büyük başarısı vardır. Bu durum ayet-i kerimede şöyle belirtilir: “*Allâh mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara, ebedî olarak kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde çok güzel köşkler vaadetti. Allâh'ın rızası ise, bunların hepsinden daha büyüktür. İşte bu büyük başarıdır.*”⁷² Adn cennetindeki olağanüstü güzellikteki nimetlerin yanısıra Cenab-ı Allâh'ın; “*Size rıdvanımı helal kılıyorum ve bundan sonra size ebediyyen gazap etmem.*”⁷³ vaadi de bulunmaktadır. Asıl büyük kurtuluşun da bu olduğu vurgulanmaktadır.

Ra'd sûresinde ise kulun hem kendi yaşadığı dönemde gördüğü eşlerinden ve çocuklarından hem de geçmişinde yer alan atalarından iyi olanlarla beraber gireceği cennettir. Meleklerin kendilerini sabretmelerine karşılık “Selam!” diyerek karşıladığı huzur ve saadet yurdudur. Dünya hayatının sonucu olan cennetin çok güzel yurt olduğu muştusunun verildiği mekândır. “*Bu sonuç da Adn cennetleridir. Atalarından, eşlerinden ve çocuklarından iyi olanlarla beraber oraya girerler. Melekler de her bir kapıdan yanlarına girerler (ve şöyle derler): “Sabretmenize karşılık selam sizlere. Dünya yurdunun sonucu (olan cennet) ne güzeldir!”*”⁷⁴ Bu muştulanan yurda girişin koşulları Ra'd sûresinde şöyle açıklanır: “*Onlar, Allâh'a verdikleri sözü yerine getiren ve sözleşmeyi bozmayanlardır. Onlar, Allâh'ın riâyet edilmesini emrettiği haklara riâyet eden, Rablerine saygı besleyen ve kötü hesaptan korkanlardır. Onlar, Rablerinin rızasına ermek için sabreden, namazı dosdoğru kılan, kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizli olarak ve açıktan Allâh için harcayan ve kötülüğü iyilikle ortadan kaldıranlardır. İşte bunlar için dünya yurdunun iyi sonucu vardır.*”⁷⁵

Nahl sûresinde ise Adn cenneti, Allâh'a karşı gelmekten sakınanlara, iyilik yapanlara müjdelenen diledikleri her şeyin var olduğu bir mükâfat yurdudur. Ra'd sûresindeki “iyi

⁷⁰ Sunar, a.g.e., s.49.

⁷¹ Erkan, a.g.e., s.947.

⁷² Tevbe, 9/72.

⁷³ Ahmet Davutoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1980, C 11, s.237, (Cennet, 9/2829).

⁷⁴ Ra'd, 13/23-24.

⁷⁵ Ra'd, 13/20-22.

kimseler” vurgusu burada da yapılmaktadır. Adn cenneti, iyi işlerin karşılığıdır. “*Allâh'a karşı gelmekten sakınan kimselere, 'Rabbiniz ne indirdi?' denildiğinde, 'Hayır indirdi' derler. Bu dünyada iyilik yapanlara bir iyilik vardır. Âhîret yurdu ise daha hayırlıdır. Allâh'a karşı gelmekten sakınanların yurdu ne güzeldir. İçinden nehirler akan Adn cennetlerine gireceklerdir. Kendileri için orada diledikleri her şey vardır. Allâh kendine karşı gelmekten sakınanları böyle mükâfatlandırır. Melekler onların canlarını iyi kimseler olarak alırken, 'Selâm size! Yapmış olduğunuz iyi işlere karşılık girin cennete' derler.*”⁷⁶

Kehf sûresinde de Adn cennetinin anahtarı olan iman edip iyi işler yapmak vurgusu devam etmektedir. Orada cennetlikler tahtlar üzerine kurulacak, altın bilezikler takacak; ince, kalın ipek elbise giyeceklerdir. “*Yapmış oldukları iyi amellerin ücreti olarak ne güzel yaslanacak yerdir. Gerçek şu ki iman edip iyi işler yapanlara gelince, elbette biz iyi iş yapanların ecrini zayıf etmeyiz. İşte onlar için içlerinden ırmaklar akan Adn cennetleri vardır. Orada tahtlar üzerine kurularak altın bileziklerle süslenecekler, ince ve kalın ipekten yeşil giysiler giyeceklerdir. O ne güzel karşılıktır! Cennet de ne güzel bir yaslanacak yerdir!*”⁷⁷

Meryem sûresinde Adn cenneti, tövbe edip iman edenlere, Allâh'a karşı gelmekten sakınanlara Allâh'ın miras kılacağı cennet olarak anlatılır. “*Ancak tövbe edip inanan ve salih amel işleyenler başka. Onlar cennete, Rahmân'ın, kullarına giyaben vaad ettiği "Adn" cennetlerine girecekler ve hiçbir haksızlığa uğratılmayacaklardır. Şüphesiz onun va'di kesinlikle gerçekleşir. Orada boş söz işitmezler. Yalnızca (meleklerin) "selam!" (deyişini) işitirler. Orada sabah akşam rızıkları da vardır. İşte bu, kullarımızdan Allâh'a karşı gelmekten sakınanlara miras kılacağımız cennettir.*”⁷⁸

Tâhâ sûresinde ise “salih amel işleyen mü'minler için” vurgusu yapıldıktan sonra günahlarından arınanlar için mükâfat yeri olduğu bildirilmektedir. “*Her kim de O'na salih ameller işlemiş bir mü'min olarak varırsa, işte onlar için en yüksek dereceler, içinden ırmaklar akan, içinde ebedîyyen kalacakları Adncennetleri vardır. İşte bu günahlardan temizlenenlerin mükâfatıdır.*”⁷⁹

Fâtır sûresinde ise hayırlı işlerde öne geçenlere müjdelenen bir yurttur Adn cenneti. Kehf sûresinde belirtilen ipek giysiler, altın bilezikler ve inci süsler vurgusu burada da yapılır. Bu konudaki diğer ayetlerden farklı olarak dünyada mutluluğu engelleyen yorgunluk ve usanç gibi durumların olmayacağı belirtilir. “*Sonra biz o kitabı kullarımızdan seçtiğimiz kimselere*

⁷⁶ Nahl, 16/30-32.

⁷⁷ Kehf, 18/30,31.

⁷⁸ Meryem, 19/60-63.

⁷⁹ Tâhâ, 20/75,76.

*(Muhammed'in ümmetine) miras olarak verdik. Onlardan kendine zulmedenler vardır. Onlardan ortada olanlar vardır. Yine onlardan Allâh'ın izniyle hayırlı işlerde öne geçenler vardır. İşte bu büyük lütuftur. Onlar, Adn cennetlerine girerler. Orada altın bilezikler ve incilerle süslenirler. Oradaki elbiseleri de ipektir. Şöyle derler: "Hamd, bizden hüznü gideren Allâh'a mahsustur. Şüphesiz Rabbimiz çok bağışlayandır, şükürün karşılığını verendir. O, lütfuyla bizi kalınacak yurda yerleştirendir. Bize orada bir yorgunluk dokunmaz. Bize orada usanç da gelmez."*⁸⁰

Sâd sûresinde ise Adn cenneti şöyle tasvir edilir: *"Bu bir öğüttür. Allâh'a karşı gelmekten sakınanlar için elbette güzel bir dönüş yeri, kapıları kendilerine açılmış olarak Adn cennetleri vardır. Onlar orada koltuklara yaslanmış olarak pek çok meyveler ve içecekler isterler. Yanlarında gözlerini kendilerinden ayırmayan yaşıt eşler vardır. İşte bunlar, hesap günü için size vaad edilenlerdir. İşte bu bizim verdiğimiz rızıktır. Ona asla tükenme yoktur."*⁸¹

Mü'min sûresinde Adn cennetine, arşı taşıyan ve onun çevresinde bulunan meleklerin dualarında rastlamaktayız. Bu melekler "Kerubiyyun" denilmektedir. Allâh'a en yakın melekler anlamını taşıyan bu melekler bazı müfessirlere göre arşın etrafını kuşatan değil sadece arşı taşıyan meleklerdir.⁸² Bu melekler, Rabb'lerinden, dua ettikleri kişinin eşlerinden ve soylarından iyi olanların vaat edilen Adn cennetlerine konulması istemektedir. *"Arş'ı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar (melekler) Rablerini hamd ederek tespih ederler, O'na inanırlar ve inananlar için (şöyle diyerek) bağışlanma dilerler: 'Ey Rabbimiz! Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O halde tövbe eden ve senin yoluna uyanları bağışla ve onları cehennem azâbından koru. Ey Rabbimiz! Onları da, onların babalarından, eşlerinden ve soylarından iyi olanları da, kendilerine vaad ettiğin Adn cennetlerine koy. Şüphesiz sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.'"*⁸³

Tevbe sûresi 72. ayette, Allâh'ın rızasını kazanmış olmanın büyük bir başarı olduğu belirtilirken Adn cennetleri bahsinin geçtiği Saff sûresi 12. ayette de yine bir büyük başarıdan bahsedilmektedir. O da şu şekilde verilmektedir: *"Ey iman edenler! Sizi elem dolu bir azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi size? Allâh'a ve peygamberine inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allâh yolunda cihat edersiniz. Eğer bilerseniz, bu sizin için çok hayırlıdır. (Bunu yapınız ki) Allâh, günahlarınızı bağışlasın, sizi içinden ırmaklar akan*

⁸⁰ Fâtır, 35/32-35.

⁸¹ Sâd, 38/49-54

⁸² Elmalılı, a.g.e., C 6, s.512.

⁸³ Mü'min, 40/7,8.

cennetlere ve Adn cennetlerindeki güzel meskenlere koysun. İşte bu büyük başarıdır.”⁸⁴ Günahların bağışlanması ve yaratılıştaki ebedihayatın mekânı olan ve bakışlardan saklanan bağlar ve bahçeler içinde bulunan kendileri de mahalleri de güzel meskenlere konulması bu dünya hayatında kazanılabilecek en büyük ticarettir.⁸⁵

Beyyine sûresinde, Adn cennetine, “hayrû’l-beriyye” vasfına sahip kulların gireceği bildirilmektedir. Bu kulların özelliklerini Elmalılı şöyle açıklar: “Hayrû’l-beriyye, hem iman edip hem de iyi ameller işleyenlerdir. Bütün halkın en hayırlısıdır. Amelce de, Allâh katındaki makamlarca da hayırlısıdır.”⁸⁶ Ayetin devamında ise Adn cennetini hak edenlerin özelliklerinden bahsedilir. “Şüphesiz, iman edip, salih ameller işleyenler var ya; işte onlar yaratıkların en hayırlısıdır. Rableri katında onların mükafâtı, içlerinden ırmaklar akan, içlerinde ebedî kalacakları Adn cennetleridir. Allâh onlardan razı olmuştur, onlar da Allâh'tan razı olmuşlardır. İşte bu mükafât Rablerine derin saygı duyanlara mahsustur.”⁸⁷

2.2. Daru’l-Karâr Cenneti

Cennetin durulacak bir katı,⁸⁸ menzil⁸⁹ olarak açıklanan Daru’l-Karâr, Kur’ân-ı Kerîm’de kıyametten sonra kalınacak yer anlamında kullanılmıştır. Daru’l-Karâr dünya hayatı ile kıyaslanarak şöyle verilir: “*Ey kavmim! Şüphesiz bu dünya hayatı ancak (geçici) bir yararlanmadır. Âhiret ise ebedî olarak kalınacak (Daru’l-Karâr) yerdir.*”⁹⁰ Âhirette ise cennet ve cehennem ebedî kalınacak yerlerdir. Bu açıdan Daru’l-Karâr isminin cennet tabakası olup olmadığı konusu net değildir.

2.3. Dârüs’s-Selâm Cenneti

“Dârüs’s-Selâm, ‘maddî ve mânevî âfetlerden, hoşa gitmeyen şeylerden korunmuş olma’ mânasındaki selâm ile ‘ev, yurt’ anlamındaki dâr kelimesinden oluşan bu terkip iki âyette cennetin adı olarak zikredilmiştir.”⁹¹ İbn Kayyîm’e göre cennet bu isme pek layıktır. Çünkü orası bela, afet ve nâhoş şeylerden selamette olma yurdudur. Orası Allâh yurdudur. Allâh’ın bir ismi de Es-Selâm’dır. Orasını ve orada ikamet edenleri selamette kılacak olan O’dur.⁹² Darü’s-Selâm Kur’ân-ı Kerîm’de iki ayette yer almaktadır:

⁸⁴ Saff, 61/10-12.

⁸⁵ Elmalılı, *a.g.e.*, C 8, s.22.

⁸⁶ *a.g.e.*, C 9, s.365.

⁸⁷ Beyyine, 98/7, 8.

⁸⁸ Parlatır, *a.g.e.*, s.245.

⁸⁹ Kadri, *a.g.e.*, C 3, s.788.

⁹⁰ Mü’min, 40/39.

⁹¹ Bekir Topaloğlu, “*Cennetin İsimleri*”, DİA, İstanbul 1993, C 7, s.377.

⁹² Sezer, *a.g.e.*, s.129.

“*Rableri katında selâm yurdu (cennet) onlarındır. Allâh, yapmakta oldukları şeylerden dolayı onların dostudur.*”⁹³

“*Allâh esenlik yurduna (Darü’s-Selâm) çağırır ve dilediğini doğru yola iletir.*”⁹⁴

Râgıb el-İsfahânî’ye göre, gerçek selamet ve güven ancak cennettedir. Zira orada sonu olmayan bir zenginlik, zilleti olmayan bir izzet ve hastalığı olmayan bir sıhhat vardır.⁹⁵

Cennetin esenlik yurdu olduğu şüphesizdir. Allâh’ın seçilmiş kulları olan müminlerin ölüm sonrası hayatlarının hem kendi aralarında, hem de melekler ve Allâh arasında geniş kapsamlı bir “selâm” kavramı içinde sonsuza kadar sürüp gideceği birçok ayette ifade edilmiştir.

“*Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da grup grup cennete sevk edilirler. Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır ve cennet bekçileri onlara şöyle der: “Size selam olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi, ebedî kalmak üzere buraya girin.*”⁹⁶

“*Eğer âhiret mutluluğuna ermiş kişilerden ise, kendisine, ‘Selam sana âhiret mutluluğuna ermişlerden!’ denir.*”⁹⁷

(Ra’d, 13/24; İbrahim, 14/23; Meryem, 19/62; Furkan, 25/75; Yâsîn, 36/58; Vâkıa, 56/26)

2.4. Firdevs Cenneti

Sözlük karşılığı olarak her çeşit bitkiyi cem eden bahçe, bostan anlamına gelen Firdevs kelimesi için bazı mütefekkirler “Üzüm asmalarının bulunduğu bahçedir.” de demişlerdir.⁹⁸ Bu konuda İbn Kayyîm de aynı görüştedir: “Firdevs, cennetin tamamı için söylenen bir isimdir. Firdevs, cennetin en üstünü, en yükseği için de söylenir. Diğer cennetlere göre en üstün olan bu cennete bu isim daha layık gibidir. Firdevs’in asıl anlamı bahçe demektir. Araplardan işittiğim o ki Firdevs daha çok üzümü bulunan birbirine girmiş ağaçlar demektir.”⁹⁹ Allâh Teâlâ’nın Hz. Âdem’i ilk günah işleyinceye kadar iskân ettiği cennetin adı olarak da belirtilmektedir.¹⁰⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de Firdevs cenneti iki ayette yer almaktadır. Bu ayetlerde, iman edip yararlı işler yapanların ayrılmak istemeyecekleri ebedî bir konak olarak bildirilir: “*Şüphesiz,*

⁹³ En’âm, 6/127.

⁹⁴ Yunus, 10/25.

⁹⁵ El-İsfahânî, *a.g.e.*, s.599.

⁹⁶ Zümer, 39/73.

⁹⁷ Vâkıa, 56/90.

⁹⁸ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992, C 14, s.428.

⁹⁹ Sezer, *a.g.e.*, s.133.

¹⁰⁰ Erkan, *a.g.e.*, s.1780.

inanıp yararlı işler yapanlara gelince onlar için, içlerinde ebedî kalacakları Firdevs cennetleri bir konaktır. Oradan ayrılmak istemezler.”¹⁰¹ “Onlar Firdevs cennetlerine varis olurlar. Onlar orada ebedî kalacaklardır.”¹⁰²

2.5. Huld Cenneti

Huld (hulûd) kelimesi, “ ‘devam etmek, uzun zaman kalmak’ anlamında masdar olduğu gibi ‘uzun zaman, süreklilik’ anlamında bir isimdir.”¹⁰³

Dârü’l-Huld, Cennetü’l-Huld terkipleriyle kullanılan “huld” kelimesi ebedîlik manasında cenneti niteler. İbn Kayyîm Dârü’l-Huld tekibine “Kalıp gitmeme yurdu” karşılığını verir ve cennet ehlinin oradan ebedîyen göçüp gitmeyeceğini belirtmek için bu isimin verildiğini iddia eder.¹⁰⁴

Huld kelimesinin cennetin adı olup olmadığı noktasında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşlerden birisi de şu şekildedir: “Cennetü’l-Huld ismi ile Cennetü’l-Me’vâ ismi müstakil birer cennet ismi telakki edilmişse de bu terkiplerde yer alan huld, ebedîyet; me’vâ, sığınılacak yer anlamına gelerek cenneti tamamlayan kavramlar olmuştur.”¹⁰⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de Huld cennetini iki ayet vermektedir. Furkan sûresinde takva sahipleri için vaadedilen cennet “Cennetü’l-Huld” terkipleriyle verilir. “*De ki: ‘Bu mu daha hayırlıdır, yoksa Allâh’a karşı gelmekten sakınanlara vadedilen ebedîlik cenneti mi?’ Orası onlar için bir mükâfaat ve varılacak bir yerdir.*”¹⁰⁶ Kâf sûresinde ise Allâh’tan korkanların esenlikle girecekleri cennet “yevmü’l-hulûd” terkipleriyle verilir. “*Onlara şöyle denir : ‘İşte bu, size (dünyada) vaad edilmekte olan şeydir. O, her tövbe eden, onun emrini gözeten için, görmediği halde sırf saygıdan dolayı Rahmân’dan korkan ve O’na yönelmiş bir kalp ile gelen kimseler içindir. Oraya esenlikle girin. İşte bu, ebedîlik günüdür.*”¹⁰⁷

2.6. İlliyyîn Cenneti

İlliyyîn, “ ‘yükselmek’ anlamındaki ulüv (a’lâ) kökünden türeyen ve ‘üst makam, yüksek derece’ mânasına gelen illiyy kelimesinin çoğuludur.”¹⁰⁸

İlliyyîn, “ırfan sahibi müminlerin ruhlarının yükseleceği cennetin ve gökyüzünün en şerefli makamı”¹⁰⁹ olarak tanımlanır. Ayrıca “illiyyîn” kelimesi, Müslümanların iyiliğinin

¹⁰¹ Kehf, 18/107-108.

¹⁰² Mü’minûn, 23/11.

¹⁰³ Bekir Topaloğlu, “Huld”, DİA, İstanbul 1998, C 18, s.324.

¹⁰⁴ bk., Sezer, a.g.e., s.130.

¹⁰⁵ Asimgil, a.g.e., s.74.

¹⁰⁶ Furkan, 25/15.

¹⁰⁷ Kâf, 50/31-34.

¹⁰⁸ İlyas Üzüm, “İlliyyîn”, DİA, İstanbul 2000, C 22, s.123.

yazıldığı kütüğün bulunduğu göğün yedinci katı¹¹⁰ olarak değerlendirilmektedir. Sekiz cennet bahsinde kaynaklarda devamlı karşılaşılan İlliyyîn kelimesinin cennet tabakalarından birine ad olup olmadığı tartışmalı durumdadır. Bazı müfessirler, cennetin yükseklerde bulunduğu genel telakkisine dayanarak İlliyyîn’i cennetin isimlerinden biri olarak kabul etmişlerdir.¹¹¹ Topaloğlu ise, Taberî’nin izahına dayandırdığı “yükseklikler” mânasından hareketle İlliyyîn’in cennetten ibaret olduğunu söyleyebilmek için elde güçlü bir delil bulunmadığını belirtir.¹¹² Mutaffifin sûresinde iyilerin yazısının İlliyyîn’de bulunduğundan, İlliyyîn’in ise yazılmış bir kitap olduğundan bahseder. “Hayır, (sandıkları gibi değil!) iyilerin yazısı ‘İlliyyûn’dadır. ‘İlliyyûn’un ne olduğunu sen ne bileceksin. O yazılmış bir kitaptır. Ona, Allâh’a yakın olanlar şahit olur.”¹¹³ Kur’ân-ı Kerîm’de geçen bu iki ayet de belirtilen kanıları desteklemektedir.

2.7. Me’vâ Cenneti

Arapça isim olan me’vâ kelimesi; “sığınılacak yer, mesken, yurt”¹¹⁴ anlamlarına gelmektedir. “Tıpkı ev gibi dönüp dolaşılıp gelinen ve durulan yer.”¹¹⁵ demektir. Kur’ân-ı Kerîm’de üç ayette yer almaktadır.

Secde sûresinde, Allâh’tan korkan, iman edip güzel amel işleyenlerin mükafât yerinin Me’vâ cenneti olacağı ayette şöyle vurgulanır: “İman edip güzel amel işleyenlere gelince, onlar için Me’vâ cennetleri vardır”¹¹⁶

“Müttakilerin ve şehitlerin varacağı cennet”¹¹⁷ olan Me’vâ cennetinin yeri, “Me’vâ cenneti onun (Sidre’nin) yanındadır.”¹¹⁸ ayetiyle belirtilmiştir. Elmalılı, Sidretü’l-Müntehâ’nın göğün yedinci, bir hadis rivayetine göre de altıncı semasında bulunan bir nebk ağacı olduğunu ve müttakilere vaadedilen cennetin nehirlerinin bu ağacın altından çıktığını belirtir.¹¹⁹

¹⁰⁹ Nâcî, a.g.e., s.542.

¹¹⁰ Hançerlioğlu, a.g.e., s.122.

¹¹¹ Arif Erkan, El-Beyân adlı sözlüğünde “illiyyûn” kelimesini en yüksek, en şerefli cennetin adı olarak belirtmiş ve ilerleyen açıklamalarında Allâh’ın rızasına en yakın olan derece olduğunu da belirtmiştir. (bk., Erkan, a.g.e., s.1690.)

¹¹² Bekir Topaloğlu, “Cennetin İsimleri”, DİA, İstanbul 1993, C 7, s.377.

¹¹³ Mutaffifin, 83/18-21.

¹¹⁴ Kadri, a.g.e., C 4, s.345.

¹¹⁵ Sezer, a.g.e., s.130.

¹¹⁶ Secde, 32/19.

¹¹⁷ Elmalılı, a.g.e., C 7, s.298.

¹¹⁸ Necm, 53/15.

¹¹⁹ bk., Elmalılı, a.g.e., C 7, s.298.

Naziat sûresinde ise me'vâ kelimesi sığınak anlamında kullanılmıştır. “*Kim de, Rabbinin huzurunda duracağından korkar ve nefsinin arzularından alıkoysa, şüphesiz, cennet onun sığınağıdır (me'vâsıdır).*”¹²⁰

2.8. Na'îm Cenneti

“Arapçada ‘refah, huzur, mutlu hayat’ anlamına gelir. Nimet kelimesinden daha kapsamlı bir muhtevaya sahip olan “na'îm” kelimesi, insana mutluluk veren maddî ve manevî bütün güzellikleri ifade eder. Buna göre Na'îm cennetleri; ‘mutluluklarla dolu cennetler’ manasına gelir.”¹²¹

İbn Kayyîm’e göre Na'îm kelimesi de bütün cennetlere verilen bir addır. Çünkü bunun içine yenilen, içilen nimetlerle; sûretler, güzel kokular, göz alıcı manzaralar, gizli açık bütün nimetler girer. Diğer cennetlerin hepsinde de bunlar vardır.¹²²

Na'îm cenneti, Kur'an-ı Kerîm’de on bir ayette geçmektedir. Bu on bir ayetin üçünde tekil, diğerlerinde ise çoğul şekildedir. Na'îm cennetinin yer aldığı Maide sûresinde Cenab-ı Allâh, kitap ehli olanlar için, “*Eğer kitap ehli iman etseler ve Allâh'a karşı gelmekten sakınsalardı, muhakkak onların kötülüklerini örterdik ve onları Na'îm cennetlerine koyardık.*”¹²³ diye buyurur. Elmalılı, tefsirinde bu ayetin fâsidler için olduğunu, Allâh’ın fâsidleri sevmediğini ve fesatçılığa koşanların cezasını vermek için de Allâh’ın yed-i kudretinin bağlı olmadığını belirtir. Allâh’ın onları cezalandıracağından bahseder. Bununla beraber fesadı bırakanlar için de Allâh’ın yed-i rahmetinin bağlı olmadığını vurgular.¹²⁴ Fâsid dairede bulunan ehl-i kitabın, iman edip Allâh’a karşı gelmekten sakındıkları takdirde Allâh’ın yed-i rahmetine dâhil olacakları ve Na'îm cennetlerine konulacakları vurgulanır.

Hac sûresinde, iman edip yararlı iş yapanların Na'îm cennetlerine gireceği belirtilir. “*İşte o gün mülk (hükümranlık) Allâh'ındır. O, insanların arasında hükmünü verir. Artık iman edip salih ameller işlemiş olanlar Na'îm cennetlerindedirler.*”¹²⁵

Şuarâ sûresinde, Hz. Peygamber (s.a.v.)’e Hz. İbrahim (a.s.)’ın kıssasından bahsetmesi istenir. Bu kıssa içerisinde Hz. İbrahim (a.s.), “*Beni, Na'îm cennetinin varislerinden eyle.*”¹²⁶ diyerek ettiği duada Na'îm cennetinin varislerinden olmayı arzular.

¹²⁰ Naziat, 79/40, 41.

¹²¹ Topaloğlu, a.g.e., C 7, s.377.

¹²² bk., Sezer, a.g.e., s.133.

¹²³ Maide, 5/65.

¹²⁴ bk., Elmalılı, a.g.e., C 7, s.298.

¹²⁵ Hac, 22/56.

¹²⁶ Şuara, 26/85.

Lokman sûresinde Allâh'ın vaadi olarak belirtilen Na'îm cennetine girecek olanların özellikleri şu şekilde verilir: “Şüphesiz, iman edip salih amel işleyenler için içlerinde ebedî kalacakları Na'îm cennetleri vardır.”¹²⁷

Na'îm cennetleri, Allâh'ın halis kullarına sunacağı bir ikramdır. Meyveler, içenlere lezzet veren cennet pınarlarından doldurulmuş kadehler, iri gözlü eşler ile ebedî lezzetlerin ve hazların yaşanacağı mekân olarak sunulmaktadır. Bu durum Saffat sûresinde şöyle bildirilir: “İşte onlar için belli bir rızık, meyveler vardır. Onlar ikram gören kimselerdir. Onlar Na'îm cennetlerindedirler. Koltuklar üzerinde karşılıklı olarak otururlar. Onların etrafında cennet pınarından doldurulmuş, berrak ve içenlere lezzet veren kadehler dolaştırılır. Onda baş döndürme özelliği yoktur. Onlar, onu içmekle sarhoş da olmazlar. Yanlarında bakışlarını yalnızca kendilerine çevirmiş iri gözlü eşler vardır. Sanki onlar (beyazlıklarıyla), saklanmış (gün yüzü görmemiş) yumurtalardır.”¹²⁸

Vâkıa sûresinde, üç sınıftan bahsedilmektedir. Ashab-ı meymene, ashab-ı meş'eme ve sâbıkûn. Ashab-ı meymene, yani sağın adamları hayırlı ve mutludur. Ashab-ı meş'eme, solun adamları ise hayırsız ve uğursuzdur. Bunların hepsinin önünde olanlar da öncülerdir, ileri geçmişlerdir. Bunlar Allâh'a kullukta, iman ve itaatte, hayır yarışlarında en öne geçenlerdir. Sâbıkûn adı da verilen bu kimseler; Allâh'ın yanında yakınlığa, en yüksek merteye ve makama edirilmiştir.¹²⁹ Bu kimseler Na'îm cennetlerindedir. Sâbikun olanların girecekleri Na'îm cennetleri ile ilgili en belirgin tasvir Vâkıa sûresinde şöyle yer almaktadır: “(İman ve amelde) öne geçenler ise (âhirette de) öne geçenlerdir. İşte onlar (Allâh'a) yaklaştırılmış kimselerdir. Onlar, Na'îm cennetlerindedirler. Onların çoğu öncelilerden, azı da sonrakilerdendir. Onlar, karşılıklı yaslanmış vaziyette mücevherâtla işlenmiş tahtlar üzerindedirler. Ebedîyen genç kalan uşaklar, onların etrafında; içmekle başlarının dönmeyeceği ve sarhoş olmayacakları, cennet pınarından doldurulmuş sürahileri, ibrikleri ve kadehleri, beğendikleri meyveleri ve arzu ettikleri kuş etlerini dolaştırırlar. Onlar için saklı inciler gibi, iri gözlü huriler de vardır. (Bütün bunlar) işledikleri amellere karşılık bir mükâfat olarak (verilir.) Orada ne boş bir söz, ne de günaha sokan bir şey işitirler. Sadece “selam!”, “selam!” sözünü işitirler. Âhiret mutluluğuna erenler, ne mutlu kimselerdir! (Onlar), dikensiz sidir ağaçları ve meyveleri küme küme dizili muz ağaçları altında, yayılmış sürekli bir gölgede, çağlayan bir su başında, tükenmeyen ve yasaklanmayan çok çeşitli meyveler içinde ve yüksek döşekler üzerindedirler. Biz onları (hûrileri) yepyeni bir

¹²⁷ Lokman, 31/8.

¹²⁸ Saffat, 37/41- 49.

¹²⁹ Elmalılı, a.g.e., C 7, s.396, 397.

yaratılıŖta yarattık. Onları âhiret mutluluğuna erenler için, hep bir yaŖta eŖlerini çok seven gösteriŖli bakireler yaptık. Bunların birçoğu öncekilerden, birçoğu da sonrakilerdendir.”¹³⁰

Vâkıa sûresinde Na‘îm cennetine dâhil olacakların özellikleri verilir. “İyiler, Allâh’a karşı gelmekten sakınanlar, Allâh’a yakın kılınmışlar ravh, rayhan ve hiç kederin olmadığı Na‘îm cennetine dâhil olacaklardır.”¹³¹ “*Fakat (ölen kiŖi) Allâh'a yakın kılınmışlardan ise, ona rahatlık, güzel rızık ve Na'îm cenneti vardır.*”¹³²

Kalem sûresinde ise inkârdan, gûnahtan, kötü ahlaklardan ve bu gibilere uymaktan sakınıp Allâh’ın azabından korunan takvalı kimselere özel, Rabb’leri katında Na‘îm cennetleri vardır.¹³³ Nitekim ayet-i kerimede Ŗöyle denir:“*Ŗüphesiz Allâh'a karşı gelmekten sakınanlar için Rableri katında Na'îm cennetleri vardır.*”¹³⁴

Meâric sûresi, 36 - 44. ayetlerin nüzul sebebini veren rivayete göre “Müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in etrafına halka halka, bölük bölük toplanıyor ve onun söyledikleriyle alay ederek: ‘Eğer bunlar cennete girecekse biz onlardan evvel gireriz.’ diyorlardı.”¹³⁵ Bunun üzerine inen ayette alaycı müşriklere, “*Onlardan her biri Na'îm cennetine sokulacağını mı umuyor?*”¹³⁶ denilerek nimet cennetinin kendilerine mümkün olmayacağı bildirilmiştir.

İnfitâr sûresinde, “*Ŗüphesiz, iyiler Na'îm cennetindedirler.*”¹³⁷ diye belirtilir. Bu ayette iyiler, "ebrâr" kelimesi ile karşılanmıştır. “Ebrâr kelimesi ise ‘berr’ kelimesinin çoğuludur. Berr, iyilik sahibi, tam anlamıyla hayır sahibi, itaat edici, iyi insan demektir. ‘Allâh hakkını edâ eden ve adağını yerine getiren kimse’ diye de tarif edilmiştir.”¹³⁸

Mutaffifîn sûresinde “*Ŗüphesiz iyi kimseler, Na'îm cennetindedirler.*”¹³⁹ diye belirtilir. Kötülerin cehenneme yaslanacakları gün iyiler nimet içerisinde bulunacaklardır. Ayetin devamında ise Na‘îm cennetinde iyilere sunulan nimet dolu hayata ait özellikler Ŗöyle verilir: “*Koltuklar üzerinde, (etrafi) seyrederek. Onların yüzlerinde, nimetlerin sevincini görürsün. Onlara, mühürlü (el deđmemiŖ) saf bir içecekten içirilir. Onun (içiminin) sonu bir*

¹³⁰ Vâkıa, 56/10-40.

¹³¹ Elmalılı, a.g.e., C 7, s.413.

¹³² Vâkıa, 56/88, 89.

¹³³ Elmalılı, a.g.e., C 7, s.281.

¹³⁴ Kalem, 68/34.

¹³⁵ Elmalılı, a.g.e., C 7, s.344.

¹³⁶ Meâric, 70/38.

¹³⁷ İnfitâr, 82/13.

¹³⁸ Elmalılı, a.g.e., C 8, s.461.

¹³⁹ Mutaffifîn, 83/22.

misktir (ağızda misk gibi koku bırakır) İşte yarışanlar, bunun için yarışınlar. O içeceğin katkısı tesnîmdir. Bir pınar ki, Allâh'a yakın olanlar ondan içerler."¹⁴⁰

Cennet ile İlgili Kur'ân-ı Kerîm'de Yer Alan Diğer İsimler

Bilinen bu tabaka isimlerinin haricinde Kur'ân-ı Kerîm'de cennet; Dârü'l-Mukâme, Gurfe, Hüsna, Hüsni Meâb, Mak'adü's-Sıdk, Makam-ı Emin, Ravza isimleriyle zikredilmektedir. Bu isimlerin cennetin tabakaları olmadığı cennet kelimesini karşılayan bir yapıda bulunduğu görüşü hâkimdir.

Dârü'l-Mukâme: " 'Asıl durulacak yer, ebedî ikamet edilecek yurt' manasındaki bu terkip de cennete girenlerin Allâh'a hamd ve şükür sırasında buldukları mekân için kullanacakları bir tabir olmalıdır."¹⁴¹

*"O, lütfuyla bizi kalınacak yurda yerleştirendir. Bize orada bir yorgunluk dokunmaz. Bize orada usanç da gelmez."*¹⁴²

Gurfe: Bu kelimenin çoğulu guref, gurufattır. Gurfe kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de cennetle birlikte ve onun bölümleri anlamında kullanıldığı gibi cennet isminin yerine tek başına da kullanılmıştır.¹⁴³

Hüsna: İyilik yapanlara Allâh tarafından daha büyük bir iyilikle karşılık verileceğini, ayrıca buna bir de ilâve (ziyade) yapılacağını ifade eden âyetteki hüsna (daha güzel, daha iyi, en güzel, en iyi) kelimesinin cennet anlamına geldiği müfessirlerin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. Bunlara göre aynı âyetteki "ziyade"den maksat da cennette Allâh'ı görme şerefine nâil olmaktır. Hüsna kelimesine bu âyetin dışında yer aldığı on civarındaki âyette de bu mânayı vermek mümkündür.¹⁴⁴

*"Güzel davrananlara hüsna (daha güzel karşılık), bir de ziyade/fazlası vardır Onların yüzlerine ne bir toz (kara leke) bulaşır, ne de bir horluk (gelir) İşte onlar cennet ehlidirler ve onlar orada ebedî kalacaklardır."*¹⁴⁵

Hüsni Meâb: "Bu bir öğüttür. Allâh'a karşı gelmekten sakınanlar için elbette güzel bir dönüş yeri, kapıları kendilerine açılmış olarak Adn cennetleri vardır."¹⁴⁶ mealinde geçen

¹⁴⁰ Mutaffîfîn, 83/23-28.

¹⁴¹ Topaloğlu, a.g.e., C 7, s.377.

¹⁴² Fâtır, 35 / 35.

¹⁴³ Asımgil, a.g.e., s.74.

¹⁴⁴ Topaloğlu, a.g.e., C 7, s.377.

¹⁴⁵ Yûnus, 10/26.

¹⁴⁶ Sa'd, 38/49-50.

Hüsn-i Meâb güzel bir dönüş yeri anlamında olup müstakil bir cennet adı olmadığı bir sonraki ayet-i kerimede Adn cennetini nitelediği görülmektedir.

Mak'adü's-Sıdk: Hak meclisi veya yüksek makam anlamlarına gelmektedir.

*“Şüphesiz Allâh'a karşı gelmekten sakınanlar cennetlerde, ırmak başlarındadırlar. Muktedir bir hükümdarın katında, doğruluk meclisindedirler.”*¹⁴⁷

İbn Kayyim, “Bu âyette Allâh cennetine güzel bir oturma yerinde istenen her şey olduğu için sıdk mak'adi adını vermiştir.” der ve eserinde cennet adları içerisinde değerlendirir. “Her ne kadar Kamer sûresi 55. âyete bakıldığında cennetin ismi gibi görünse de bir önceki âyet ele alındığında cennetin vasıflarını bildiren bir özelliğinin var olduğu görülür.”¹⁴⁸

Makâm-ı Emîn: “Duhân sûresi 51. âyette yer alan Makâm-ı Emîn'in de müstakil bir cennet ismi olarak gösterilmesi isabetli bulunmamıştır. Çünkü Makâm-ı Emîn ifadesi ile cennetin kastedildiği ardından gelen iki âyette anlaşılmakta ve birbirlerini tamamlamaktadırlar.”¹⁴⁹

*“Allâh'a karşı gelmekten sakınanlar ise güvenli bir yerdendirler. Bahçelerde ve pınar başlarındadırlar. İnce ipekten ve parlak atlastan elbiseler giyinerek karşılıklı otururlar. İşte böyle. Ayrıca onları iri siyah gözlü hurilerle evlendirmişizdir. Orada güven içinde her türlü meyveyi isterler. Orada ilk ölümden başka bir ölüm tatmazlar. Allâh onları cehennem azabından korumuştur. Bunlar Rabbinden bir lütuf olarak verilmiştir. İşte bu büyük başarıdır.”*¹⁵⁰

Ravza: Bol su kaynaklarına sahip yeşil bahçe anlamına gelen ravza kelimesi, “Sen zalimlerin yaptıkları şeyler tepelerine inerken bu yüzden korku ile titrediklerini göreceksin. İnanıp yararlı işler yapanlar da cennet bahçelerindedirler. Onlar için Rableri katında diledikleri her şey vardır. İşte bu büyük lütuftur.”¹⁵¹ âyetindeki ravza kelimesi cennetin bir bölümünü işaret etmektedir. “İman edip salih ameller işleyenlere gelince, işte onlar cennet bahçelerinde sevindirilirler.”¹⁵² âyet-i kerîmesinde ravza cennet kelimesiyle tefsir edilmiştir.¹⁵³

¹⁴⁷ Kamer, 54/54-55

¹⁴⁸ Asımgil, a.g.e., s.74.

¹⁴⁹ a.g.e., s.74.

¹⁵⁰ Duhan, 44/51-57.

¹⁵¹ Şûrâ, 42/22.

¹⁵² Rum, 30/15.

¹⁵³ Asımgil, a.g.e., s.74.

Bu isimlerin dışında; “ev, konak, şehir, ülke” anlamlarına gelen “dâr” kelimesi, Kur’ân’da dâru'l-âhire (âhîret yurdu), âkıbetü'd-dâr, ukbe'd-dâr (dünya yurdunun sonu) terkipleriyle cennet anlamında kullanıldığı gibi ecr, rahmet, rahmetullah, rızkun kerîm gibi kelime ve terkipler buldukları âyet-i kerimenin anlatım özelliklerine göre cennet manasını ifade etmektedirler.¹⁵⁴

3. Hadis-i Şerîflerde Zikrolunan Cennet İsimleri

Hadis-i şerîflerde yapılan açıklamalarda ebedî saadet yurdu; nimetleri, köşkleri, çadırları, takıları, nehirleri, giysileri, hurileri ve çarşısı ile genel bir tablo halinde “cennet” adı ile sunulmaktadır. Cennet bahsi, hadis-i şerîflerde çoğunlukla imanî ve amelî noktalarda cenneti kazanma yollarını bildiren ifade şekilleriyle ön plandadır. Bunun yanısıra cennette nasıl bir yaşam olduğunu açıklayan, cennet tablolarını tasvir eden hadisler gerek Hz. Peygamber (s.a.v.)’in kendisinin açıkladığı bilgiler, gerekse merak edilen konularda sorulan sorulara verilen cevap niteliğindedir. “Hz. Peygamber (s.a.v.), cennet hayatının imkân ve nimetlerinin genel anlamda fevkalade olduğunu belirtmekle birlikte ayrıntılı tasvirlerle girmedığı görülür.”¹⁵⁵

Hadis-i şerîflerde cennet tabloları tasvir edilirken insan hayalinin ve algısının da zorlandığı ayrı bir gerçektir. Çünkü rivâyetlerde bildirilen cennete ait nimetler ve yaşantılar somut dünyada örnekleri olmayan hayallerin de ötesinde mükemmel boyuttadır. Bu hususta Ebu Hureyre (r.a.)’dan rivâyet edilen bir hadis-i şerîfte Rasûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurur: “*Allâh (a.c.): Ben sâlih kullarıma hiçbir gözün görmediği, kulağın işitmediği ve insan kalbinden geçmeyen şeyler hazırladım.*”¹⁵⁶ Cennetin mükemmelliğinin işlendiği başka bir hadis-i şerîfte Cebrail (a.s.)’ı hayran bırakan cennet tablosundan bahsedilir. “*Allâh Teâla hazretleri cenneti yarattığı zaman Cibril aleyhisselam'a: “Git ona bir bak!” buyurdular. O da gidip cennete baktı ve: “(Ey Rabbim!) Senin izzetine yemin olsun, onu işitip de ona girmeyen kalmayacak, herkes ona girecek!” dedi. (Allâh Teâla hazretleri) cennetin etrafını mekruhlarla çevirdi. Sonra: “Hele git ona bir daha bak!” buyurdu. Cebrail gidip ona bir daha baktı. Sonra da: “Korkarım, ona hiç kimse girmeyecek!” dedi. Cehennemi yaratınca, Cebrail'e: “Git, bir de, şuna bak!” buyurdu. O da gidip ona baktı ve: “İzzetine yemin olsun, işitenlerden kimse ona girmeyecektir!” dedi. Allâh Teâla hazretleri de onun etrafını şehvetlerle kuşattı. Sonra da: “Git ona bir kere daha bak!” dedi. O da gidip ona baktı. Döndüğü zaman:*

¹⁵⁴ Topaloğlu, a.g.e., C 7, s.377.

¹⁵⁵ a.g.e., C 7, s.380.

¹⁵⁶ Davutoğlu, a.g.e., C 11, s.232, (Cennet, 2/2824).

*‘İzzetine yemin olsun, tek bir kişi kalmayıp herkesin ona gireceğinden korkuyorum!’ dedi.*¹⁵⁷

Cennetin tabakaları hadis-i şerîflerde de yer almaktadır. Tabakalar boyutunu Hz. Peygamber (s.a.v.) “yüz derece”, “derecesi en düşük olan” gibi ifadelerle vermiştir. “*Cennette yüz derece vardır. Tüm âlemler o derecelerin birinde toplanmış olsalar, onların hepsini içerisine alır.*”¹⁵⁸ Her bir derecenin bütün âlemi kapsayacak biçimde ve yüz yıllık mesafe¹⁵⁹ ile belirtilen olağanüstü genişlikte yaratıldığı da hadislerle sabittir. Cennetteki en yüksek dereceyi Ebû Hureyre’den rivâyet edilen şu hadis-i şerîf bildirir: “*Bana salât okuduğunuzda Allâh’tan benim için Vesile’yi dileyin.*” Ashab: “*Ey Allâh’ın Rasûlü! Vesile nedir?*” diye sordu. Rasûlullâh (s.a.v.) buyurdu ki: “*Cennetteki en yüksek derecedir. Oraya ancak bir adam ulaşacaktır. Umarım ki o adam ben olurum.*”¹⁶⁰

Bahsi geçen bu derecelerle ilgili İbn Abbâs (r.a.)’ dan gelen bir rivâyette ise cennetin yedi tabakasından bahsedilir. Bunlar; “Firdevs, Adn, Nâim, Daru’l-Huld, Me’vâ, Daru’s-Selâm ve İlliyyîn’dir. Bu tabakaların her birinde amellere ve amel edenlere göre farklı cennetler vardır.”¹⁶¹ Buradaki rivâyete göre cennet yedi tabakadan oluşmaktadır. Oysaki Abdullah ibnu Ömer (r.a.)’tan rivâyet edilen hadis-i şerîfte ise, abdest uzuvlarını üçer sefer yıkayarak “*Bu abdestin en mükemmel olanıdır. Ayrıca bu hem benim hem de Halilullah olan Hz. İbrahim (a.s.)’ın abdestidir. Kim bu şekilde abdest alır, tamamlayınca da ‘Eşhedü en la ilahe illallâh ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve rasuluhu’ derse, kendisine cennetin sekiz kapısı birden açılır. Hangi kapısını dilerse ondan içeri girer.*”¹⁶² cennete sekiz kapıdan giriş yapılacağı belirtilir.

Hadis-i şerîflerde cennetin yüz derecesinden ve sekiz kapısından bahsedilmektedir. İbn Abbas’tan gelen rivâyette cennetin yedi tabakasını belirtse de diğer hadis-i şerîflerde sadece Firdevs, Adn ve İlliyyîn isimleri zikredilir.

3.1. Adn Cenneti

Cennet tabakaları içerisinde önemli bir yere sahip olan Adn cenneti ile ilgili bilgiler birkaç hadis-i şerîfte yer almaktadır. Bu hadislerden birinde Adn cennetinin genel bir tasviri

¹⁵⁷ Canan, a.g.e., C 14, s.443, (Cennet ve Cehennem, 1/5124).

¹⁵⁸ Parlıyan, a.g.e., C 2, s.600, (Cennet, 4/2532).

¹⁵⁹ “*Cennette yüz derece vardır. Her iki derece arasındaki mesafe yüz yıldır.*” bk., Parlıyan, a.g.e., C 2, s.599, (Cennet, 4/2529).

¹⁶⁰ İbn Kesîr, *El-Bidâye ve’n - Nihâye / Ölüm Ötesi Tarihi*, (Trc: Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s.406.

¹⁶¹ Kadı Nasurüddin Ebu Said Abdullah Bin Ömer Bin Muhammed Eş-Şirazi El-Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esraru’t-Te’vil / Beydâvî Tefsiri*, (Trc.: Abdulvehhab Öztürk), Kahraman Yayınları, İstanbul 2013, C 1, s.90.

¹⁶² Canan, a.g.e., C 16, s.583, (Taharet, 134/419).

yapılır. Ebû Hureyre'den rivâyet edilen bir hadis-i şerîfte Rasûlullâh (s.a.v.) Adn cennetinden bahis edilen Tevbe sûresi 72. âyeti ilgili olarak şunları söyler: “*O cennette inciden bir saray vardır. Bu sarayda kırmızı yakuttan yetmiş ev vardır. Her evde yeşil zümrüitten yetmiş oda vardır. Her odada ise yetmiş tane yaygı vardır. Her bir yaygının üzerinde, her renkten, yetmiş tane yatak vardır. Her yatağın üstünde ise cennet kadınlarından bir huri vardır. Her odada yetmiş sofraya, her sofranın üstünde yetmiş çeşit yemek vardır. Her odada kendisine hizmet etmek üzere yetmiş uşak ve nedîme vardır. Yüce Allâh, mümin kuluna, tek bir sabahta bunların hepsini sindirebilecek, kaldırabilecek güç verir.*”¹⁶³

Ebubekir b.Ebi'd-Dünyâ, Enes (r.a.)'tan rivâyet ettiği şu hadis-i şerîfte Adn cennetinin önemini şöyle vurgular: “*Cenab-ı Allâh Adn cennetini eliyle yarattı. Bir kerpiç beyaz inciden, bir kerpiç kızıl yakuttan, bir kerpiç de yeşil zebercedden. Harcı misktir. Kumu incidir. Otu safrandır. Sonra Cenab-ı Allâh, cennete: ‘Konuş.’ der. Cennet şöyle der : ‘Müminler saadete ermişlerdir.’ Yüce Allâh da: ‘Onur ve üstünlüğüme yemin ederim ki; senin içinde cimri kimse bana komşu olamaz.’ Böyle dedikten sonra Rasûlullâh (s.a.v.) şu âyet-i kerimeyi okudu: ‘Nefsinin tamahkârlığından korunan kimseler, işte onlar saadete erenlerdir.’*”¹⁶⁴

Başka bir hadis-i şerîfte ise Adn cenneti ile ilgili Rasûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurur : “*Gümüştten iki cennet vardır. Kapları ve içinde bulunan diğer şeyleri de gümüştendir. Altından iki cennet vardır, kapları ve içlerinde bulunan diğer eşyaları da hep altındandır. Adn cennetinde, cennetliklerle Rablerini görmeleri arasında Allâh'ın veçhindeki ridâu'l-kibriyadan başka bir şey yoktur.*”¹⁶⁵ Bu hadis-i şerîfte kıyas bakımından Adn cennetinin üstünlüğüne vurgu yapılır. Cennetteki köşkerin, çadırların ve bunların içindeki eşyaların altın, gümüş ve inciden yaratıldığı belirtilir. Bunlardan daha önemlisi ise Adn cennetinde bulunanların Cemalullâh'a çok yakın olmasıdır.

3.2. Firdevs Cenneti

Cennet tabakalarının en üstünü ve en yücesine Firdevs adı verilmiştir. Firdevs cenneti hadis-i şerîflerde çok özel bir konuma sahiptir. Bu özel konum, Semure'nin bildirdiği bir hadis-i şerîfte şöyle açıklanır: “*Firdevs, cennetin en yüksek, en yüce ve Allâh'ın görülmesi ve nimetlerin çokluğu açısından en güzeldir.*”¹⁶⁶ Bu özelliklerin yanısıra Firdevs cennetinin

¹⁶³ İbn Ebi'd-Dünya, *Hadislerde Cennet*, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2008, s.135.

¹⁶⁴ İbn Kesîr, *a.g.e.*, s.407.

¹⁶⁵ Canan, *a.g.e.*, C 14, s.422, (Cennet ve Cehennem, 4/5100).

¹⁶⁶ İbn Ebi'd-Dünya, *a.g.e.*, s.83.

Arş'ın altında yer alması, cennetin ikisi zahir, ikisi batın akan¹⁶⁷ dört ırmağın kayağına da sahip olması nedenleriyle Allâh'tan öncelikle talep edilmesi tavsiye edilmiştir. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurur: “*Cennette yüz derece vardır. Her iki derece arasındaki mesafe gökle yeryüzü arası kadardır. Firdevs derece olarak en üstünü olup cennetin dört ırmağı buradan fışkırır. Arş da bunun üstünde bulunur. Allâh'tan cennet istediğinizde Firdevs'i isteyiniz.*”¹⁶⁸ Firdevs cennetinin üstünlük kaynağı da Abdullah b. El-Hâris'in bildirdiği “*Yüce Allâh üç şeyi eliyle yaratmıştır: Âdem'i eliyle yaratmıştır. Tevrat'ı eliyle yazmıştır ve Firdevs'i eliyle dikmiştir.*”¹⁶⁹ hadis-i şerîfine dayandırılabilir.

3.3. İlliyyîn Cenneti

Atiyye, Ebû Saîd'den merfu olarak rivâyette bulunulan hadis-i şerîfte Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer (r.a.)'ın cennetin İlliyyîn tabakasında yer alacağı muştusu verilirken İlliyyîn cenneti hakkında kısa da olsa bir bilgi yer alır: “*(Cennetin) İlliyyîn tabakasındaki kimseleri, başkaları, sizin göğün ufkundaki yıldızı görmemiz gibi, görürler. Şüphesiz Ebubekir ve Ömer de onlardandır.*”¹⁷⁰ Bu hadis-i şerîf ise mana itibarı ile gurfeleri anlatan şu hadis-i şerîfle de örtüşmektedir. “*Cennet ehli, gurfelerde kalanları seyredeler, tıpkı gökteki yıldızları seyretmeniz gibi.*”¹⁷¹ Bu iki hadis-i şerîf bir araya getirildiğinde ise gurfelerin cennetin İlliyyîn tabakasında olduğunu düşündürmektedir. Gurfe ise oda demektir. Gurfe, Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şerîflerde bir kısım cennetliklerin mazhar olacağı bir lütfu, hususi bir mertebeyi ifade eder. Nitekim başka bir hadis-i şerîfte ise Hz. Peygamber (s.a.v.), “*Cennet ahâlisi cennette kendilerinden yüksekteki gurfeler ehli denilen birtakım köşklerin sahiplerini (aralarındaki uzaklık farkından dolayı) güçlkle görebilirler. Nitekim gündüz doğu ve batı ufkunda ışıklı kalan parlak yıldızı, aradaki mesafe uzaklığından dolayı dikkatle bakanlar seçebilir.*” buyurdu.

Sahabîler:

-Ya Rasûlallâh, o yüksek köşkler peygamberlerin menzilleri midir? Başkaları onlara erişemez mi? diye sordular.

Rasûlallah (s.a.v.):

¹⁶⁷ Hz. Enes (r.a.)'dan rivayet edilen bir hadis-i şerîfte Rasûlallah (s.a.v.) şöyle buyurur: “*Sidretü'l-Müntehâ'ya çıkarıldım. Orada dört nehir gördüm: İki nehir zahirdi, iki nehir de batın. Zahir olan iki nehir Nil ve Fırat nehirleriydi. Batın olanlar da cennetin iki nehri idi.*” (bk., Canan, a.g.e., C 14, s.431, Cennet ve Cehennem, 13/5109.)

¹⁶⁸ Parlıyan, a.g.e., C 2, s.600, (Cennet, 4/2531).

¹⁶⁹ İbn Ebi'd-Dünya, a.g.e., s.54.

¹⁷⁰ İbn Kesîr, a.g.e., s.405.

¹⁷¹ Canan, a.g.e., C 14, s.446, (Cennet ve Cehennem, 1/5127).

-Evet, o köşkler peygamberlerin köşkleridir. Fakat (Allâh başkalarına da ihsan edebilir.) Nefsim elinde olan Allâh'a yemin ederim, (o başkaları) öyle erlerdir ki Allâh'a iman etmişler ve rasulleri tasdik etmişlerdir.”¹⁷² diyerek en yüksek nimetlerin, ashab nazarında peygamberlere layık olarak düşünölen yerlerin bile Allâh'a inanan ve peygamberleri tasdik eden kimselere ait olduğunu müjdeler. Bu müjdeyi verirken gurfelerde kalanların fazilet bakımından farklı olduğunu bildirir.

¹⁷² Sofuoğlu, a.g.e., C 7, s.3057, (Bed'il-Halk, 65).

II. BÖLÜM

EDEBÎ GELENEKTE SEKİZ CENNET

1. Sekiz Bölümde Eser Yazma Geleneği

Tabakat kelimesi, sıra sıra üst üste konulmuş şeyler; zümre, sınıf, nesil ve kuşaklar anlamına gelmektedir. Ayrıca aynı çağda yaşamış, aynı bilim dalıyla uğraşmış kişilerin biyografilerinin anlatıldığı eserlerin genel adına da tabakat adı verilmektedir.

İlk olarak Araplar tarafından sahabe, tâbiîn ve sonraki nesillerin hayatlarını yazmak sûretiyle meydana getirilen tabakat adlı eserler, daha sonra İran ve Türk edebiyatında büyük revaç görüp gelişmiştir. Arap edebiyatında yer edinen bu tabakat isimli biyografik eserler, tezkire geleneğinin temelini oluşturmuştur. Tezkire, Arapça “z-k- r” kökünden türemiş, tef ile vezinde bir kelimedir; yâd etmeye vesile olan kâğıt¹⁷³ anlamına gelmektedir. Büyük şeyhlerin hayat ve menkıbelerini hikâyeye eden tezkirelere, tezkiretü'l-evliya; şairlerle ediplerin hayatlarını, eserlerini anlatan tezkirelere de tezkiretü's-şuara denilmiştir. Tezkireler bir bakıma ansiklopedik birer biyografi mecmuası niteliğindedir.¹⁷⁴

Tabakat geleneği, önceleri biyografi türünde eserleri kapsarken zamanla tarih yazıcılarını ve mesnevî yazan edipleri de etkisi altına almıştır. Gelenek içerisinde tezkire ve tarih yazarları ile mesnevî yazan edipler, eserlerini ravza, defter, meclis, mecma', behişt gibi değişik adlarla bölümlere ayırmışlardır. Bu tabakalar; üç, dört, sekiz ve on şeklinde değişik sayılarla karşımıza çıkmaktadır. Bu sayılar da bir hikmete binaendir. Mesela Emir Devletşâh, Tezkire-i Devletşâh adlı eserini yedi tabakada yazar. Müellif, eserin mukaddime bölümünde yedi bölüme ayırma gerekçesini “Bu kitabı tıpkı gökler gibi yedi tabakaya ayırdım.”¹⁷⁵ diyerek belirtir. Tasnif alanındaki bu gelenek Latîfî'ye kadar popülerliğini devam ettirir. Herat tezkireleri tasniflerini tabaka üzerine kurarken bizde bu yöntemi Latîfî, çok pratik bir şekilde dönüştürür ve şairleri alfabetik bir düzende sıralamaya başlar. Latîfî'den sonra bu çağdaş usûl, küçük istisnaları dışında Türk tezkireciliğinin vazgeçilmez tertip tarzı olur.¹⁷⁶

Sekiz bölümde eser yazımı Fars ve Türk edebiyatında, özellikle XIV ve XVI. yüzyıllar arasında dikkat çekici olduğu kadar beğeni kazananı olmuştur. Bu yüzyıllarda sekiz bölümde

¹⁷³ Sâmi, *a.g.e.*, s.391.

¹⁷⁴ Banarlı, *a.g.e.*, s.433.

¹⁷⁵ Devletşâh, *Tezkire-i Devletşâh* (Trc: Necati Lugal), Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1963, s.21-22.

¹⁷⁶ Mustafa İsen, *Eski Türk Edebiyatının Kaynaklarından Şair Tezkireleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2012, s.15.

eser hazırlama tekniği; tezkire, tarih ve mesnevî alanında eser verenler için bir gelenek halini almıştır. Eserlerin sekiz bölümde yazılmasının temelinde ise cennetin sekiz kapısının bulunması veya sekiz tabakasının olması etkindir.

Fars edebiyatında; Molla Câmî'nin Bahâristân'ı, Muhammed-i Kazvînî'nin Mecalisü'n-Nefais tercümesi sekiz bölümde hazırlanmıştır. Türk edebiyatında ise Ali Şîr Nevâî'nin Mecalisü'n-Nefais'i, Behiştî Ahmed Sinan Çelebi'nin Tarih-i Behiştî, Sadıkî-i Kitabdâr'ın Mecma'u'l-Havas'ı sekiz bölümde hazırlanmıştır. Sekiz bölümde eser yazan bir grup müellif ise eserlerine "Heşt Behişt" adını vermişlerdir. Edebiyat dünyasında "Heşt Behişt" adı ile şöhret kazanan bu eserlerde mesnevî alanında Emir Hüsrev-i Dihlevî, Behiştî, Şemseddin Sivasî; tarih alanında İdrîs-i Bitlisî; tezkire alanında ise Sehî Bey yer almaktadır.

2. Sekiz Bölümde Yazılan Eserler

2.1. Bahâristân / Molla Abdurrahmân-ı Câmî

Timurlu hükümdar Hüseyin Baykara, kendi döneminde san'ata büyük önem vermiş ve san'atçıları kendi himayesinde barındırmıştır. "Himaye edilen bu san'atçılar, bazı eserlerini Hüseyin Baykara'ya ithaf etmişler bunun yanı sıra devlet siyasetinde de önemli rol oynamışlardır. O dönemde Ali Şîr Nevâî ile birlikte himaye gören önemli bir isim de Abdurrahmân-ı Câmî'dir."¹⁷⁷

Abdurrahmân-ı Câmî'yi (ö. 898/1492) bu dönemde ön plana çıkaran Farsça ahlâkî ve edebî eseri Bahâristân'dır. Câmî, eserinin mukaddimesinde "O cennetten bir bahçedir ve bölümleri, cennet kapılarına benzer. Feyizli hikâyelerin her biri, bir Kevser havuzudur." diyerek Sadi'nin Gülistân'ına övgüler yağdırmış, Gülistân'da olduğu gibi "Ben de hikmetli öyküler yazmak istedim."¹⁷⁸ diyerek hazırlayacağı eserin ilham kaynağını belirtmiştir.

Molla Câmî, Bahâristân'ını 892 (1478)'de tamamlayarak "Sadi'nin Gülistân'ını sunduğu Sâd bin Zengi, Bahâristân'ını ithaf ettiğim sultanımın hizmetçisi olabilir ancak."¹⁷⁹ iltifatıyla mazhar kıldığı Sultan Hüseyin Baykara'ya ithaf etmiştir. "Bahâristân tertip ve üslûp bakımından Gülistân'a benzese de muhteva açısından farklılıklar gösterir. Dil ve anlatım yönüyle daha sade olmakla birlikte onun kadar başarılı değildir. 'Ravzatü'l-Ahyâr ve Tuhfetü'l-Ebrâr' adıyla da anılan Bahâristân, yine Gülistân gibi nesir-nazım karışımı bir eser olup bir mukaddime, sekiz bölüm (ravza) ve bir hâtimedan meydana gelir."¹⁸⁰

¹⁷⁷ Hamid Algar, Ali Alparşlan, "Hüseyin Baykara", DİA, İstanbul 1998, C 18, s.530.

¹⁷⁸ Molla Câmî, *Bahâristân*, Timaş Yayınları, İstanbul 2001, s.9.

¹⁷⁹ Câmî, *a.g.e.*, s.9.

¹⁸⁰ Ömer Okumuş, "Bahâristân", DİA, İstanbul 1991, C 4, s.470.

Molla Câmînin ravza adını verdiği bölümler konu başlıklarıyla şöyledir:

Birinci Ravza	: Öncekilerin Öyküleri
İkinci Ravza	: Hikmet Çiçekleri
Üçüncü Ravza	: Sevginin Çehresi
Dördüncü Ravza	: Cömertlik ve Merhamet Bağı
Beşinci Ravza	: Her Ne Var İse Âlemde
Altıncı Ravza	: Nüktenin Gücü
Yedinci Ravza	: Şiirin Kanatları
Sekizinci Ravza	: Başka Bir Dilden

“Her ravzanın başında işlenecek konu hakkında açıklamadan sonra bölümün özelliğine göre bu konular ‘hikâyet’, ‘hikmet’ veya ‘mütâyebe’ alt başlıkları şeklinde işlenir. Bu sekiz bölümde sırasıyla ünlü sûfilerin çeşitli konulardaki düşünce, söz ve davranışlarına, yöneticilerde bulunması gereken adalet ve insaf duygularına, cömertlik ve cömert kişilerin hallerine, aşk ve âşıkların vasıflarına, latife ve nüktelere, şiir ve şairlere, hayvan ağzından anlatılan hikâyelere ve onlardan alınması gerekli olan derslere yer verilir.”¹⁸¹

Molla Câmî, “Bu kitabın bitmesini gönül arzu etmiyor. Kalem yazmak için hareketleniyor. Lakin yazarın düşünce aynası usanç pası bağlıyor. Okuyup dinleyenin ilgi cilası da o pası silemiyor.”¹⁸² diyerek hatime bölümünde biraz serzenişte bulunarak eserine noktayı koyuyor.

2.2. Mecalisü'n-Nefâis / Ali Şîr Nevâî

Ali Şîr Nevâî, Çağatay edebiyatı içerisinde doğmuş, ilmi, ortaya çıkardığı ürünler ve kullandığı dil ile bütün Türk edebiyatını etkisi altına almış şairlerdendir. “Çağatay Türkçesine ‘Nevâî dili’ denilecek kadar damgasını vuran Ali Şîr Nevâî Çağatay sahasının en büyük edibi ve araştırmacısı olmuştur. XV. asrın ikinci yarısında bilhassa Herat, Mâverâünnehir ve Semerkand çevrelerinde klasik bir edebiyat dili seviyesine yükselen Çağatay Türkçesi, XV. asırda hususiyle, Nevâî'nin eserlerinde, üstün bir seviye göstermiştir. Nevâî dili, Babur Şâh ve çocukları vasıtasıyla, XVI. asırdan başlayarak Hindistan'da da mühim bir Türk edebiyatı vücuda getirmiştir.”¹⁸³ Bu özelliğinden dolayı “Hüseyin Baykara, Câmî, Devletşâh ve diğer çağdaşları olmak üzere XV. asırdan bu yana, Orta Asya Türk şairleri tarafından takip edilmiş;

¹⁸¹ Okumuş, *a.g.e.*, s.471.

¹⁸² Câmî, *a.g.e.*, s.197.

¹⁸³ Banarlı, *a.g.e.*, C 1, s.433.

eserlerine birçok nazireler yazılmıştır. Onun güzel Türkçesi, bu saha edebiyatında büyük ölçüde benimsenmiş, ilminin ve san'atının uzun süren bir hayatı ve hizmeti olmuştur.”¹⁸⁴

“Arap ve Fars dillerini ve edebiyatlarını çok iyi bilen Nevâî, o devrin Farsça kullanan edebî modasına uymamış kitaplarını Türkçe yazmıştır. Edebiyatın hemen her alanında eser vermiş bir şairdir.”¹⁸⁵ Aynı zamanda Türk edebiyatının ilk hamse sahibi şairidir.¹⁸⁶ Bu özelliğinden olsa gerek Nevâî Anadolu sahasında da birçok şair ve sultanı da etkilemiş XV. yy.da Ahmet Paşa'dan başlayarak XVIII. yy.da Nedîm'e kadar uzanan bir etki sahası oluşturmuştur.

“Nevâyî rûh-ı kılkindin Nedîmâ köp tapar lezzet
Terennüm eyle kec ni yanlıg ün salıp nevâ tartup

Nedîm kendi tabiriyle Nevâî'nin kaleminin ruhundan gelen bir neva ile güzel bir gazel söylemiştir.”¹⁸⁷ Alî Şîr Nevâî mekân ve zamanları aşan geniş çaplı bir dil etkisi kurmakla kalmayıp araştırmacı kimliğini de ortaya koyarak bir ilke daha imza atmıştır. Ayrıca Ali Şîr Nevâî, “Fânî” mahlasıyla yazdığı şiirleri topladığı Farsça divanı ve Farsça şiir söyleyen şairlerin yer aldığı Mecalisü'n-Nefâis adlı tezkiresi ile oluşturduğu etki havzasını Fars edebiyatına kadar genişletmiştir.

Türk edebiyatının ilk şairler tezkiresi olan Mecalisü'n-Nefâis, XV. asrın sonlarına doğru Semerkand'da Çağatay Türkçesi ile yazılmıştır. Mecâlisü'n-Nefâis, özellikle Herat, Horasan ve Azerbaycan'da yaşayan ve çoğu Farsça şiir söyleyen 461 şairi ihtiva etmektedir. Bu eser, XV. asır Çağatay edebiyatı ve aynı zamanda İran edebiyatı için önemli bir kaynaktır. Ayrıca kendisinden sonraki tezkireciler üzerindeki etkileri bakımından da dikkat çekici bir eserdir. “Bu eserle Nevâî, edebiyat tarihi ve edebiyat tenkidi sahalarında da iyi gören ve iyi seçen bir münekkit olduğunu gösterir. Bu eser, Devletşâh'ın Fars edebiyatı için yazdığı Tezkiretü'ş-Şuara'yı daha çok Orta Asya Türk edebiyatı bakımından bütünlemiştir.”¹⁸⁸

Semerkand'da Çağatay Türkçesi ile Hüseyin Baykara adına yazılan Mecâlisü'n-Nefâis'in telif tarihini Ağâh Sırrı Levend, İkinci Meclis'i işaret ederek 896/1491 olduğunu

¹⁸⁴ Banarlı, *a.g.e.*, C 1, s.434.

¹⁸⁵ Halûk İpekten, *Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şu'ara Tezkireleri*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No:4, Erzurum 1988, s.33.

¹⁸⁶ Nevâî'nin Hamse'si; *Hayretü'l-Ebrâr, Ferhâd u Şirin, Mecnûn u Leyli, Seb'a-i Seyyare, Sedd-i İskenderi* adlı mesnevîlerden oluşmaktadır. (bk., İpekten, *a.g.e.*, s.34.)

¹⁸⁷ Banarlı, *a.g.e.*, C 1, s.434.

¹⁸⁸ *a.g.e.*, C 1, s.433.

belirtir.¹⁸⁹ “Eseri, Fahrî-i Herâtî ve Sâm Mîrzâ Farsça, Sâdikî-i Kitâbdâr ise Türkçe olarak zeyletmişlerdir. Ayrıca Fahrî-i Herâtî, Muhammed-i Kazvîni¹⁹⁰, Fâyiz-i Nî-merdânî, Şâh Alî bin Abdulalî ve Mîrzâ Abdalbâkî Şerîf-i Radavî tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir.”¹⁹¹

Mecâlisü'n-Nefâis, bir ön söz ve sekiz tabakadan oluşmaktadır. Ali Şîr Nevâî, eserinin her tabakasına “Meclis” adını vermiştir. “Tezkirenin ön sözünde eserin yazılışı hakkında yeterli bilgi mevcuttur. Bu bölümde Nevâî, şairlerin isimlerinin unutulup yok olmaması için musannifler tarafından çeşitli telif eserler oluşturulduğunu, bunlardan Mollâ Câmî'nin Bahâristân isimli eserini sekiz ravzaya ayırdığını, bir ravzasında şairlerden söz ettiğini; Emîr Devletşâh'ın Tezkiretü'ş-Şu'arâ adlı bir eser yazdığını ve onda şairleri topladığını belirtir. Daha sonra bu konuda başka eserler de kaleme alındığını, ancak bunlarda eski şairlerin yer aldığını ve sıfatlarının belirtildiğini; oysa Sultân-ı Sâhib-Kırân (Hüseyin Baykara) zamanında şiirin her alanında, özellikle gazelde değerli şairler yetiştiğini, bunların eskilerden aşağı olmadıklarını, bundan dolayı isimlerinin ve sözlerinin kaybolmaması için onları toplayarak ötekilere katmak amacıyla bu eseri oluşturmağa karar verdiğini belirtir.”¹⁹² Ali Şîr Nevâî, Mecâlisü'n-Nefâis'indeki sekiz meclisi şu şekilde sıralar:

“**Evvelgi Meclis:** Ali Şîr Nevâî'nin zamanlarının sonuna yetiştiği, ancak kendilerini tanıma mutluluğuna erişemediği şairler. 46 kişiden oluşmaktadır. Tabakanın birinci şairi Emîr Kâsım Envâr, sonuncu şairi Mevlânâ Muhyî'dir.

İkinci Meclis: Ali Şîr Nevâî'nin bazılarıyla küçüklüğünde tanıştığı, bazılarıyla ise sohbet ettiği şairler. Bu şairlerin hepsi eserin yazılmakta olduğu tarih olan 896/1490-1 tarihinden önce ölmüşlerdir. 91 kişiden oluşmaktadır. Tabakanın birinci şairi Mevlânâ Şerefuddîn Alî-i Yezdî, sonuncu şairi Seyyid Hasan-ı Erdeşîr'dir.

Üçüncü Meclis: Ali Şîr Nevâî'nin zamanında üne kavuşan şairlerdir. Nevâî bunların bazılarıyla tanışmış, bazılarıyla da dostluk kurmuştur. 174 kişiden oluşmaktadır. Tabakanın birinci şairi Mevlânâ Nûreddîn Abdurrahmân-ı Câmî, sonuncu şairi Pehlevân Kâtib'dir. Bu tabaka, Mecâlisü'n-Nefâis'in en çok şair ihtiva eden tabakasıdır.

¹⁸⁹ Bu tarihe Ahmet Kartal şerh düşerek eserin telif tarihini, eserin gözden geçirilip çeşitli ilâveler yapılarak ikinci defa oluşturulan 903/1498'i almak gerektiği noktasında kanaatlerini belirtmişlerdir.(bk., Ahmet Kartal, “Ali Şîr Nevâî'nin Mecâlisü'n-Nefâis isimli Tezkiresi ve XVI. Asırda Yapılan Farsça İki Tercümesi”, Bilig-13 / Bahar, Ankara 2000, s.22.)

¹⁹⁰ Kâtip Çelebi'nin Keşfu'z-Zunûn adlı eserinde Alî Şîr Nevâî'nin Mecâlisü'n-Nefâis adlı tezkiresinden bahsederken Bilgin Şâh Muhammed el-Kazvîni'nin daha sonraki bir zamanda buna Anadolu şairlerini eklediğinden ve eseri Anadolu Türkçesine tercüme ettiğinden bahseder.(bk., Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn An Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, (Trc.: Rüşü Balcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s.348.)

¹⁹¹ Ahmet Kartal, “Ali Şîr Nevâî'nin Mecâlisü'n-Nefâis isimli Tezkiresi ve XVI. Asırda Yapılan Farsça İki Tercümesi”, Bilig-13 / Bahar, Ankara 2000, s.22.

¹⁹² Kartal, a.g.m., s.23.

Törtüncü Meclis: Dönemin tanınmış fazıl kişilerini (bilginlerini) ihtiva eder. Bunların şiirleri meşhur değildir, 73 kişiden oluşmaktadır. Tabakanın birinci şairi Pehlevân Muhammed Keştîgîr, sonuncu şairi Mevlânâ Fasîhuddîn'dir.

Bişinci Meclis: Horasan'ın ve başka yerlerin "mîrzâdeleri" ve "sâyir azâdeleri". 21 kişiden oluşmaktadır. Tabakanın birinci şairi Emîr Devletşâh, sonuncu şairi Sâkî'dir.

Altıncı Meclis: Horasan'ın dışındaki yerlerde yaşayan ulular. 31 kişiden oluşmaktadır. Tabakanın birinci şairi Ahmed Hâcî Big, sonuncu şairi Seyyid 'Îmâd'dır.

Yitinci Meclis: Sultanlar ve şehzadeler. Bunlardan bazıları şairdirler, bazıları da güzel şiir okurlar. 22 kişiden oluşmaktadır. Tabakanın birinci şairi Timur-ı Gürgân, sonuncu şairi Sultân Ali Mîrzâ'dır.

Sikizinci Meclis: Sekizinci tabakayı sadece Ali Şîr Nevâî'nin "Sultân-ı Sâhib-Kırân" diye vasıflandırdığı Hüseyin Baykara teşkil etmektedir."¹⁹³

Ayrıca bu meclisin sonuna ilâve edilen "Halvet" başlığı altında, Mevlânâ Lutfî ve Mevlânâ Kabûlî hakkında da bilgi verilmiştir.

Mecâlisü'n-Nefâis'i oluşturan sekiz tabakada daha çok Herat, Horasan ve Azerbaycan'da yaşayan toplam 461 şair yer almaktadır. "Bunlardan 46 tanesi Türk ve Türkçe şiir söyleyen şairlerdir. Nevâî, bu şairler hakkında bilgi verirken bazılarının bizzat 'Türk' olduğunu, bazılarının da milliyetini söylemeden Türkçe şiir dediğini belirtmiştir. Türkçe şiir söyleyen şairlerin bir kısmını ise, 'Türkî-gûy' diye vasıflandırmıştır. Ancak bu tezkirede zikredilen diğer şairlerin içinde Türk asıllı olan başka şairlerin olma ihtimali fazladır."¹⁹⁴ Ahmet Caferoğlu'nun tesbitine göre, "Mecâlisü'n-Nefâis'te adı geçen ve bizzat Nevâî'ce tanınan üç yüzü aşkın Türk şairinin yüzde doksanı Farsça yazmayı tercih etmiştir."¹⁹⁵

2.3. Târîh-i Behiştî / Behiştî Ahmed Sinân Çelebi

Behiştî Sinan olarak bilinen müellif, Çorlu yakınlarındaki Karışdıran kasabasında doğmuştur. Gençliğinde iyi bir eğitim gören Behiştî, baba mesleği olan sancak beyliğine kadar yükselir. Sehî Bey "Ulûmı tertip üzere görmüş." diyerek bütün ilimleri tahsil ettiğini tezkiresinde anlatır. "Bir süre Sancak Beyliği görevini sürdüren Behiştî, Sultan II. Bâyezîd'e karşı işlediği suçtan dolayı İrana kaçır. İran'da kaldığı süre zarfında Ali Şîr Nevâî, Mollâ

¹⁹³ Kartal, *a.g.m.*, s.24-25.

¹⁹⁴ *a.g.m.*, s.24-25.

¹⁹⁵ Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, s.196.

Camî ile tanışır, onlarla dostluklar kurar. Bir müddet sonra Sultan Hüseyin Baykara'nın da aracılığıyla II. Bâyezîd tarafından affedilir ve tekrar eski görevine döner.”¹⁹⁶

Divan edebiyatında ilk hamse sahibi olduğu ileri sürülen şair ve tarihçi Behiştî Ahmed Sinan Çelebi (ö. 917/1511-12 [?]) den *Künhü'l-Ahbar*'ın Tezkire Kısmı'nda şöyle bahsedilir: “Lisan-ı Türkî'de hamse namına kitaplar dimişdi ve manzum u mensur bazı resail dahi tasnif kılmışdı. Hatta ki;

Didüm hele ben cevâb-ı hamse

Dimedî bu dilde dahi kimse

beytiyle tefahür itmişdür.”¹⁹⁷

Behiştî Ahmed Sinan Çelebi, *Târîh-i Behiştî* adlı eseriyle sekiz bölümde eser yazma geleneği içerisinde yer alan şahsiyetlerdendir. Müellif, “Şehnâme'ye cevap”¹⁹⁸ niyetiyle kaleme aldığı ve Osmanlı tarihini anlattığı *Târîh-i Behiştî*'de, Osman Gazi'den başlayarak II. Bayezid'e kadar gelen padişahları sekiz bölümde kayıt altına almıştır. Bunlardan II. Bayezid'e ayrılan bölümde bu padişah ile Cem Sultan arasındaki mücadele ele alınmakta ve daha sonra II. Bayezid devrinin diğer olayları anlatılmaktadır. Behiştî, *Târîh-i Behiştî* adlı eserini Neşrî'nin eserini esas alarak meydana getirmiştir. Tarihçiler, Behiştî'nin eserinin bazı olaylar dışında Neşrî tarihinin edebî bir üslûpla kaleme alınmış şekli olduğunda birleşmektedirler. Bu konuda Aksoy Ménage'nin görüşüne dayandırarak eserin İdrîs-i Bitlisî'nin *Heşt Behişt*'ini takip ettiğini ve o derecede önemli bir kaynak olmadığını belirtir.¹⁹⁹

2.4. Mecâlisü'n-Nefâis Tercümesi / Muhammed-i Kazvînî

Mecâlisü'n-Nefâis, Farsçaya Muhammed-i Kazvînî tarafından tercüme edilmiştir. “Muhammed-i Kazvînî, Acem olup Kazvin'de doğmuştur. Celâleddîn Devvânî'den dersler almış özellikle tıp alanında meşhur olmuştur. Medine'de yazdığı tıpla ilgili bir kitabı Sultân II. Bâyezîd'e göndermiştir.”²⁰⁰ Mısır'da bulunduğu sıralarda Sultân II. Bâyezîd'in nikris hastalığını tedavi için daveti üzerine İstanbul'a gelmiş ve sarayda büyük itibar görmüştür. Yavuz Sultân Selîm devrinde yeniden himaye görmüş ve onun ölümünden hemen sonra vefat etmiştir.²⁰¹

¹⁹⁶ Şener Demirel, “*Behiştî'nin Heft Peyker Mesnevîsi*”, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10673>, Erişim tarihi: (23.12.2014).

¹⁹⁷ Mustafa İsen, *Künhü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı*, AKM Yayınları, Ankara 1994, s.153.

¹⁹⁸ Demirel, *a.g.m.*, s.2.

¹⁹⁹ Hasan Aksoy, “*Behiştî Ahmed Sinan Çelebi*”, *DİA*, İstanbul 1992, C 6, s.144.

²⁰⁰ Kartal, *a.g.m.*, s.28.

²⁰¹ *a.g.m.*, s.29.

Kazvî'nin tercümesi hakkında eski kaynaklarda fazla bir malûmat yoktur. Kâtib Çelebi, Kazvî'nin Mecâlisü'n-Nefâis'i Türkçeye tercüme ettiğini ve ondan sonra gelen şairleri ise eserine eklediğini kaydetmektedir. Kartal, burada bir bilgi yanlışlığını düşünmekte ve Kazvî'nin Mecâlisü'n-Nefâis'i Türkçeye değil, Farsçaya tercüme ettiğini bildirmektedir.

“Kazvî'nin Mecâlisü'n-Nefâis Tercümesi, bir ön söz ve sekiz tabakadan oluşmaktadır. Kazvî, eserinin her tabakasına Nevâî'den farklı olarak “Behişt” ismini vermiştir. Tezkirenin ön sözünde eserin yazılışı hakkında yeterli bilgi mevcuttur. Kazvî, eserinin mukaddimesinde, bu eserinin Hüseyin Baykara'nın yaşadığı dönemdeki fâzıl şairlerden kemal erbabının hallerini içeren Alî Şîr Nevâî'nin Mecâlisü'n-Nefâis isimli tezkiresinin tercümesi olduğunu belirtir. Kazvî, eserini İstanbul'da 927/1521'de yazmaya başlamış ve 929/1523 yılında tamamlandığını eserinin sonunda yazdığı tarih beytiyle belirtmiştir.”²⁰²

Kazvî, Mecâlisü'n-Nefâis Tercümesi'ni şu şekilde düzenlenmiştir:

“ **Behişt-i Evvel (Birinci Behişt)** : Alî Şîr Nevâî'nin sohbetlerine erişemediği şairler. 40 kişiden oluşmaktadır.

Behişt-i Dvüm (İkinci Behişt) : Alî Şîr Nevâî'nin bazılarıyla küçüklüğünde tanıştığı, bazılarıyla ise sohbet ettiği şairler. 89 kişiden oluşmaktadır.

Behişt-i Sevüm (Üçüncü Behişt) : Alî Şîr Nevâî'nin zamanındaki büyük kişiler. Nevâî, bunlarla sohbet etmiştir. Ayrıca onların tavırları ile tarzlarını da beğenmektedir. 122 kişiden oluşmaktadır.

Behişt-i Çehârüm (Dördüncü Behişt): Dönemin şiir de söyleyen tanınmış fâzıl kişilerini ihtiva eder. Bunların şiirleri meşhur değildir. 52 kişiden oluşmaktadır.

Behişt-i Pencum (Beşinci Behişt) : Horasan'ın “emîrzâdeleri”. 18 kişiden oluşmaktadır.

Behişt-i Şeşum (Altıncı Behişt) : Horasan dışındaki yerlerde yaşayan ve şiirleri Horasan'a ulaşan ulular. Bunların şiirleri Horasan halkı tarafından beğenilmektedir. 69 kişiden oluşmaktadır.

Behişt-i Heftum (Yedinci Behişt) : Sultânlar ve şehzâdeler. Bunlardan bazıları güzel şiir okurlar, bazıları da güzelşiir söylerler. 10 kişiden oluşmaktadır.

Behişt-i Heştum (Sekizinci Behişt) : Kazvî, sekizinci tabakayı iki ravzaya ayırmıştır:

²⁰² Kartal, *a.g.m.*, s.30.

a) **Ravza-i Evvel** : Yavuz Sultân Selîm Han'dan önce yaşayan şairler yer almaktadır. 69 kişiden oluşmaktadır.

b) **Ravza-i Dîvum** : Yavuz Sultan Selîm Han ve onun dönemindeki diğer şairler. 82 kişiden oluşmaktadır.”²⁰³

“Mecâlisü'n-Nefâis'te 461 şair yer alırken, Kazvînî'nin tercümesinde 549 kişi geçmektedir. Bu da Kazvînî'nin eserine birçok ilâveler yaptığını göstermektedir. Kazvînî, Mecâlisü'n-Nefâis'ten tercüme ettiği 8 meclisten 105 şairi çıkartmış, kendisi 47 yeni şair eklemiştir. İlâve ettiği Sekizinci Behişt'te ise Mecâlisü'n-Nefâis'te olmayan 152 şaire yer vermiştir. Mecâlisü'n-Nefâis'te yer alan şairlerden 46 tanesinin ya bizzat Türk olduğu belirtilmiş ya da Türkçe şiir söylediği kaydedilmiştir. Kazvînî bu şairlerin 13'ünü çıkartmış, 33'ünü ise eserine alıp tercüme etmiştir. Kazvînî, Nevâî'nin eserinde zikrettiği şairlerden Anadolu'ya gelenleri belirtmiştir. Ayrıca eserine eklediği Sekizinci Behişt'te Orta Asyalı Türk şairler, Anadolu'ya gelenleri belirtmiştir. Ayrıca eserine eklediği Sekizinci Behişt'te Orta Asyalı Türk şairler, Anadolu'ya gelenleri belirtmiştir. Ayrıca eserine eklediği Sekizinci Behişt'te Orta Asyalı Türk şairler, Anadolu'ya gelenleri belirtmiştir. Ayrıca eserine eklediği Sekizinci Behişt'te Orta Asyalı Türk şairler, Anadolu'ya gelenleri belirtmiştir.”²⁰⁴

2.5. Mecma'ü'l-Havâs / Sadıkî-i Kitâbdâr

Sekiz tabakada eser yazma geleneğine dâhil edilecek isimlerden biri de Mecma'ü'l-Havâs'tır. Mecma'ü'l-Havâs'ın yazarı Sadıkî-i Kitâbdâr'dır. “Sadıkî, XVI. asrın ikinci yarısı ile XVII. asrın başlarında yaşamış Safevîler döneminin tanınmış nakkaşlarından. Hayatı ve eserleri hakkındaki bilgiler büyük ölçüde, ölümünden önce eserlerini bir araya topladığı külliyyatına yazdığı ön söze ve Çağatay Türkçesinde kaleme aldığı şairler tezkiresi olan Mecma'ü'l-Havâs'a dayanmaktadır. Asıl adı Sâdık, mahlası Sâdıkî'dir. Dönemi ile ilgili kaynaklarda ve biyografi literatüründe Sâdıkî, Sâdık Bey, Sâdıkî-i Kitâbdâr, Sâdıkî-i Afşar, Afşar Sâdıkî Beg adlarıyla da geçmektedir.”²⁰⁵ Sadıkî 1607 yılında yazdığı eserini Mecalisü'n-Nefâis'e uyarak sekiz “mecma'-ı hâs” a ayırmış ve eserine Mecma'ü'l-Havâs adını vermiştir. “Çağatay lehçesiyle yazılan bu eser Mecalisü'n-Nefâis'in zeyli sayılır.”²⁰⁶ “Mecalisü'n-Nefâis'i, Heratî ve Sam Mirzâ Farsça zeyl etmişken, Sadıkî Türkçe zeyl etmiştir.”²⁰⁷

²⁰³ Kartal, *a.g.m.*, s.29-30.

²⁰⁴ *a.g.m.*, s.33.

²⁰⁵ Münevver TEKCAN, “Sâdıkî Afşar'ın Mecma'ü'l-Havâs'ı: Çağatay Türkçesinde Yazılmış Şairler Tezkiresi”, <http://turkishstudies.net/> / Makaleler/, Erişim tarihi: (25.12.2014).

²⁰⁶ Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998, C 1, s.256.

²⁰⁷ Kartal, *a.g.m.*, s.22.

Zeyl²⁰⁸ geleneği edebiyatımızda önemli bir yere sahiptir. Sehî Bey ve Latifî gibi tezkirecilik alanında önemli isimlerin kendilerinden önceki tezkire yazarlarından etkilenmişlerdir. Bu etkilenmeleri Tuba Işınsu İsen Durmuş zeyl geleneği içerisinde değerlendirmek gerektiğini belirtmektedir.²⁰⁹ Sadıkî de bu geleneğe uyararak, “Bahâristân, Devletşâh Tezkiresi, Mecalisü'n-Nefâis ve Sam Mirza'nın yazdığı Tuhfe-i Sâmi'nin eserlerine zeyl olarak yazdığını eserinin mukaddime kısmında belirtmektedir. Tezkirenin bir önsöz, sekiz tabaka ve bir hatimedden oluşması da bu etkilenmeyi açıkça göstermektedir.”²¹⁰

Sadıkî, Mecma'ı'l-Havâs'ına “Mecma'” adını verdiği bölümlerle şu şekilde inceler:

“Birinci Mecma’ : Çağındaki padişahlar yer almaktadır.

İkinci Mecma’ : Şehzadelere yer vermiştir.

Üçüncü Mecma’ : Türk saltanat adamlarından şiir söyleyenler vardır.

Dördüncü Mecma’: İranlı saltanat adamlarından şiir söyleyenler vardır.

Beşinci Mecma’ : Türk ve İranlı saltanat adamlarının çocukları yer almaktadır.

Altıncı Mecma’ : “Sâdât” tan olan şairler vardır.

Yedinci Mecma’ : Türk şairlerine yer vermiştir. Bunların içerisinde Fuzulî, Necâfî ve Bâkî gibi önemli isimler yer almaktadır.

Sekizinci Mecma’: Çağdaş İran şairleri yer almaktadır.”²¹¹

3. Heşt Behişt İsimli Eserler

Sekiz bölümde eser hazırlama geleneğinin yanı sıra Heşt Behişt adlı eser yazma modası da 14. yy. başlarından 16. yy. sonlarına kadar kendini gösterir. Bu yüzyıllar arasında yazılan mesnevî, tarih ve tezkirelerin bazılarının “Heşt Behişt” adıyla basıldığı bazılarının ise eserini bölümlere ayırma çalışmasında “Heşt Behişt” özelliklerini kullandıkları görülür.

3.1. Manzum Müstakil Heşt Behişt’ler

Manzum müstakil Heşt Behişt’ler mesnevî türünde yazılmış eserlerden ibarettir. Bu alanda eser yazan müellifler ise Emir Hüsrev-i Dehlevî, Behiştî, Şemseddin-i Sivasî’dir.

²⁰⁸ Zeyil: 1. Bir yazıya yapılan ekleme, ek. 2. Bir esrin devamı olarak yazılan ek eser. (bk., Ayverdi, *a.g.e.*, C 3 s.3497.)

²⁰⁹ Tuba Işınsu İsen Durmuş, “Osmanlı Şuara Tezkirelerinde Zeyl Geleneği”, <http://www.turkishstudies.net/> Makaleler, Erişim tarihi: (23.12.2014).

²¹⁰ İsen Durmuş, *a.g.m.*, s.1322.

²¹¹ Levend, *a.g.e.*, s.257.

3.1.1. Heşt Behişt Mesnevîsi / Emir Hüsrev-i Dehlevî

“Hindistan’da yaşayan ve Farsça şiirler yazan ünlü şair Emir Hüsrev-i Dehlevî (1253-1325), Hindistan’ın kuzey bölgelerinden Pantali, diğer adıyla Müminabad’da doğmuştur. Hüsrev’in babası Emir Seyfeddin Mahmut, o bölgede yaşayan Türk kabilelerine mensuptur. Bundan dolayı da Türk olmaktan gurur duyan Dehlevî aynı zamanda ‘Hindistan yeryüzündeki cennettir .’ diyen Hindistan sevdalısı bir insandır. Emir Hüsrev’in edebî ve felsefî bilgisi çok zengindir. Abdurrahman Câmî’nin Bahâristân adlı eserinde Emir Hüsrev’in 99 eserinden bahsedilir.”²¹² Emir Hüsrev, Nizâmî-i Gencevî’nin şaheseri olarak bilinen “Hamse” adlı eserine cevap yazan ilk şairlerdendir. Ali Şîr Nevâî “Hayretü’l-Ebrâr” adlı eserinde bu konuda şöyle yazmıştır: “Emir Hüsrev’in üç yıl içerisinde yazdığı ‘Hamse’ adlı eseri çok tanınmış bir eserdir. Onun Hamse’si; Mateâu’l-Enver, Şirin ve Hüsrev, Âyine-i İskender, Heşt Behişt, Leylâ ile Mecnûn’u içermiştir.”²¹³

Dehlevî’nin Heşt Behişt’i, Nizami’nin Hamse’sine cevap niteliğinde yazdığı hamse içerisinde geçen mesnevîlerden birisidir. “Nizâmî’nin Heft Peyker’i gibi Sâsânî hükümdarı Behramgur’un hayatı ve yedi ülkenin padişah kızlarıyla evlenmesini ve onların Behram’a anlattıkları hikâyeleri kapsamaktadır. Heşt Behişt diğer eserlerde olduğu gibi hamd, naat, Nizameddin’e ait medhiye ile başlar. Sultan Alaeddin’e ait kasideden sonra, Hüsrev kızı Afife’ye bazı nasihatlerde bulunur. Hikâye kısmı Behramgur ile onun Çin asıllı güzel karısı Dilârâm arasında geçen aşk konusu işlenir. Daha sonraki bölüm ise Behrâm’ın ona bağlanıp ülke idaresini ihmal etmemesi için veziri tarafından yedi saraya yerleştirilen kızların anlattıkları hikâyeler terennüm edilmektedir. Hüsrev’in kendi ifadesine göre bu eser H. 701 / M. 1301 de yazılmıştır. 3344 beyitten oluşmuştur.”²¹⁴

3.1.2. Heşt Behişt Mesnevîsi / Behiştî

Vizeli Behiştî, on altıncı yüzyılda Kanunî devrinde yaşamış bir şairdir. “Asıl adı Ramazân, babasının adı da Abdu’l-Muhsin’dir. Doğum tarihi hakkında bilgi yoktur, ancak bütün kaynaklar şairin Vizeli olduğunu belirtir.”²¹⁵ “Behiştî” ismi, şairin kullandığı bir mahlastır. “Türk edebiyatında mahlas olarak ‘Behiştî’ ismi çok beğenildiği için olacak beş

²¹² Gülhumar Togçiyeva, “Hindistan’ın Dudukuşu”, AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S 15 Erzurum 2000, s.147.

²¹³ Togçiyeva, a.g.m., s.148.

²¹⁴ Erkan Türkmen, *Emir Hüsrev-i Dihlevî’nin Hayatı Eserleri ve Edebî Şahsiyeti*, Atatürk Kültür Dil Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 1989, s.39.

²¹⁵ Emine Yeniterzi, *Behiştî’nin Heşt Behişt Mesnevîsi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001, s.29-30..

şair tarafından da kullanılmıştır.”²¹⁶ Behiştî kelimesi, Farsça “Behişt” kelimesine nisbet “î” si eklenerek türetilmiş bir kelime olup, “cennetlik” anlamına gelmektedir. Aslında “Behiştî” olması gerekirken ağız farklılığı ile “Behiştî” olmuştur.

“Tezkirelerde Behiştî’nin tahsilini İstanbul’da tamamladığı, Merhabâ Efendi’den öğrenim gördüğü, daha sonra da Şeyhülislâm Sa’dî Efendi’ye danışman olduğu bildirilir. Genç yaşta devrinin bütün ilimlerini tahsil edip, çevresinde şair ve âlim şahsiyetiyle tanınan Behiştî; Sa’dî Efendinin yanında iken bir ara kendisini dünyevî eğlencelere kaptırmıştır. Böyle bir hâldeyken ani bir kararla ilmiyye mesleğini bırakıp, Halvetîliğe intisap etmiş, Merkez Efendi’nin yanında seyr u sülûkünü tamamladıktan sonra hilâfet göreviyle Çorlu’ya yerleşmiştir. Şairin vefatına kadar en az otuz yıl Çorlu’da kaldığı tahmin edilmektedir. Orada kaldığı yıllar boyunca imamlık yapmış, vaiz olarak halka vaaz ve nasihatlerde bulunmuş, irşat görevini sürdürmüş, evinin etrafına ilâve ettiği odalarda kalan talebeye ders vermiş ve eserlerini kaleme almıştır. 979/1571-72’de vefat etmiş, Çorlu’da zaviye hâline getirdiği evinin bahçesine defnedilmiştir.”²¹⁷

Behiştî, Heşt Behişt Mesnevîsi ile meşhur olmuştur. Mahlasını,

“Eger olmazsa dîdârun hurrem
Behiştî’ye olur cennet cehennem”²¹⁸

beytiyle ortaya koyan Behiştî,

Temâşâ eyleyen vasf-ı zarîfin
Behişt-i heşt ile nâm-ı şerîfin

mesnevîsinin 152. beyitinde de belirttiği gibi eserinin adını “Behişt-i Heşt” olduğunu bildirmiştir. “Eser müellifin verdiği isimle değil, ‘Heşt Behişt’ adıyla meşhur olmuştur.”²¹⁹

Behiştî, Fars ve Türk edebiyatında pek çok esere, eser ismi olarak ilham kaynağı olan Heşt Behişt ismini tercih edenlerden birisi olmuştur. Böylelikle eserini cennetin sekiz tabakasından ilhamla sekiz bölümde oluşturma geleneğini devam ettirenler arasında yerini almıştır.

“Gel imdi sen de mikdârun beyân it
Eser vaz’ eyle bir nev-dâsitân it

²¹⁶ Yeniterzi’ye göre diğer beş şair şunlardır: Karışdıranlı Süleyman Beyzâde Ahmet Sinan Çelebi, Hüseyin Behiştî Efendi, Şeyh Mustafa Saadettin Efendi, Hasan Behiştî Efendi, Enderunî Behiştî Efendi. (bk., Yeniterzi, *a.g.e.*, s.29.)

²¹⁷ bk., Yeniterzi, *a.g.e.*, s.29-33.

²¹⁸ *a.g.e.*, s.103.

²¹⁹ *a.g.e.*, s.57.

Cihânda bir gülistân eyle îcâd
Semâ'ı eylesün gamgînleri şâd

İdüp üstüne anun sarf-ı himmet
Sekiz bâb üzre kıl mânend-i cennet

Temâşâ eyleyen vasf-ı zarîfin
Behişt-i heşt ile nâm-ı şerîfin

Revân olduk da sen dârü'l-bekâyâ
Kala bunda sebep ola du'âyâ

beyitleriyle, hüznü olanları sevindirecek yeni bir destan ortaya koyduğunu, cennet misali sekiz bölümden oluştuğunu, adının Heşt Behişt olduğunu ve öldükten sonra duaya sebep olacak bir eser olsun istediğini dile getirmektedir.²²⁰

Heşt Behişt, tür itibariyle dinî ve tasavvufî muhtevalı nasihatnameler grubuna dâhil bir mesnevîdir. “Şair; dünyanın geçici olduğunu, her canlının bu âlemden göçeceğini, zamanın su gibi hızla geçtiğini, kabiliyetli insanların telifleriyle hem hünelerini gösterdiklerini hem de öldükten sonra isimlerinin anılmasına vesile olan bir eser bıraktıklarını belirtir. Kendisi de şairlik kabiliyetini ortaya koymak ve dünyadan ayrıldığı zaman hayır duaya sebep olacak bir eser bırakma arzusuyla mesnevîsini kaleme aldığını bildirir.”²²¹

Heşt Behişt, aruz vezninin “Mefâ’îlün Mefâ’îlün Fa’ûlün” kalıbıyla yazılmıştır. Behiştî, mesnevîsinde geçen bir beyitte eserine ait beyit sayısının 1130 olduğunu bildirir.

“ Bu sebha haytına ey merd-i hoş-bû
Dizildi bin yüz otuz dâne lü’lû”

Fakat Yeniterzi, incelediği tenkitli metin çalışmasında beyit sayısının 1124 olduğunu belirtir. Bu durumu da mesnevînin eldeki mevcut nüshalarda eksik olmasına ya da şairin vezin gereği bin yüz yirmi dört sayısını tercih etmeyip yaklaşık bir sayı vermiş olması ihtimaline bağlar.

Yeniterzi, eserin tertibini şöyle belirtir: “Heşt Behişt, klasik mesnevî tertibine göre düzenlenmiş; giriş bölümü, konunun işlendiği bölüm ve bitiş bölümü olarak değerlendirilen bir yapıya sahiptir. 1124 beyitten oluşan eserin ilk 153 beyti giriş bölümüdür. Eserin

²²⁰ Aydemir, *a.g.e.*, s.82-83.

²²¹ Yeniterzi, *a.g.e.*, s.59.

nüshalarında başlıktan sonra İslâmî geleneğe uygun biçimde ‘besmele’ yer alır. Ancak besmele metne dâhil değildir. Behiştî de eserine Arapça bir beyitle başlar. Bu bölüm; ‘Tevhid’, ‘Na’t’, dört halife ile Hz. Hasan ve Hüseyin’in methine dair “zikr-i sahâbe” ile devam eder. Şair sebab-i te’lif kısmını ‘Matla’-ı Dâstân’ başlığı altında işler, mesnevîsini kaleme almasındaki sebepleri ve eserin adını burada belirtir. Daha sonra asıl konunun işlendiği bölüm, mesnevînin adına uygun olarak sekiz behişt hâlinde yer alır. 154-1096. beyitler arasındaki bu bölüm 943 beyitten oluşur. Her behişt, sıra numarasını bildiren Farsça bir başlıkla başlar, “Tevhid” mahiyetinde birkaç beyitten sonra, Behişt’in konusu hakkında bilgi verilir, daha sonra da “Hikâye” başlığıyla, konuya uygun bir hikâyeye anlatılır. Cenab-ı Hakk’a dua ile ‘Behişt’ sona erer.”²²²

Yaşar Aydemir ise eserin bölümlerini şu şekilde özetler:

- “ **Behişt-i Evvel (Birinci Behişt)** : Der-beyân-ı İhlâs fi’l-‘amel
Hikâyet : Hz. Ali’nin çocuklarının hastalığı ve Allâh’a teslimiyetleri,
- Behişt-i Duvüm (İkinci Behişt)** : Allâh’ın insanı yaratışı, doğru yolu göstermesi,
Hikâyet : Mahsur kalan üç kişinin Allâh’a yakarışları, rızaya uygun hareketlerinin yüzü suyuna hürmeten dualarının kabulü,
- Behişt-i Sevüm (Üçüncü Behişt)** : Cömertlik, maldan verme, zekât,
Hikâyet : Bir zengin ve şairin hikâyesi,
- Behişt-i Çehârüm (Dördüncü Behişt):** Dünyanın geçiciliği, tevekkül,
Hikâyet : Şeyh Sa’d İbni Museyb’in kızını bir emir yerine muhlis fakir bir müridine vermesi,
- Behişt-i Pencüm (Beşinci Behişt)** : Allâh’ın lutfu, inâyeti, cömertliği vb. özellikleri,
Hikâyet : Aç kalan bir pîr-i fânînin sabrı ve Allâh’ın mükafâtı,
- Behişt-i Şeşüm (Altıncı Behişt)** : Allâh’ın yaradan, öldüren, diriltten vasıfları,
Hikâyet : Buhtu’n-Nasr’ın Kudüs’ü tahribi, Uzeyr peygamberin eşeğini bağlayıp ölenlerin nasıl dirileceğine dair düşünceye dalması ve Allâh’ın onun canını alıp yüz yıl sonra diriltmesi hadisesi,
- Behişt-i Heftüm (Yedinci Behişt)** : Hırs ve hevadan geçmek, tevekkül, tehlik, dünyanın geçiciliği,

²²² Yeniterzi, *a.g.e.*, s.61-62.

Hikâyet : Bir pîrin hikâyesi ve kerameti,

Behişt-i Heştüm (Sekizinci Behişt) : Allâh'ın celil ve cemel sıfatları, gurura ve dünyaya aldanmama,

Hikâyet : Hz. Ebu Bekir'in sıdkına dair kısca anlatılmıştır.”²²³

“Mesnevî, 1097-1124. beyitler arasında 28 beyitten oluşan ‘Hâtîme’ ile sona erer. Behiştî, bu bölümde eserini meşhur olmak için değil, nasihat vermek için kaleme aldığını belirtir. Şiir hakkındaki görüşlerini dile getirir, mesnevîsini metheder, eserinin zalim ve kıskanç tabiatlılardan korunması için duada bulunur, ‘bir ölmez oğul’ diye nitelediği mesnevîsinin telif tarihini ve beyit sayısını bildirir, eseri tamamen erdirdiği için Cenab-ı Hakk’a şükreder. Heşt Behişt, tebliğ amacına yönelik bir nasihatnâme olması nedeniyle herhangi bir devlet adamına sunulmamıştır.”²²⁴

3.1.3. Heşt Behişt Mesnevîsi / Şemseddin-i Sivâsî

Şemsü'd-dîn Ahmed Bin Muhammed Es-Sivasî²²⁵ diğer adıyla Şemseddin-i Sivâsî, “926/1520’de Tokat’ın Zile ilçesinde doğmuş, bilhassa Menâkıb-ı İmâm-ı A‘zam, Menâkıb-ı Çehâr-yâr-ı Güzîn, Heşt-Behişt, Süleyman-nâme, Gülşen-âbâd, Divân ve Mevlid adlı eserleriyle meşhur olmuş önemli bir mutasavvıf ve müelliftir. Tahsilini ikmâl ettikten sonra İstanbul’da bir müddet müderrislik yapmış, dört Osmanlı sultânının (Kanunî Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murad, III. Mehmed) devirlerini idrâk etmiş, hepsinden de hürmet ve ilgi görmüştür.”²²⁶ Eğri seferine katılan Sivasî’nin zafer sonrasında Sultan III. Mehmet İstanbul’da kalması teklif edilir. Fakat kendisinin ısrarı ve yaşlılığı nedeniyle Sivas’a dönmesine izin verilir. Şemseddin-i Sivasî, Sivas’a dönüşünden itibaren çok geçmeden vefat eder (1006/1597). Cenazesi, Sivas Meydan Câmi haziresine defnedilmiştir.²²⁷ “Tasavvufî yönüyle de dikkat çeken Sivâsî, Halvetiyye tarikatının Şemsiyye kolu müessisidir. Şairliği ve edebî kimliği tasavvufî yönü kadar dikkat çekmemiştir. Menâkıbnâmelerde kendisine birçok kerâmet isnâd edilmiştir.”²²⁸

²²³ Aydemir, *a.g.e.*, s.83.

²²⁴ Yeniterzi, *a.g.e.*, s.62.

²²⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn An Esâmi’l-Kütübi ve’l-Fünûn*, (Trc.: Rüştü Balcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s.1640.

²²⁶ Hasan Aksoy, “Şemseddin Sivâsî, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı, Eserleri”, CÜ İlahiyât Fakültesi Dergisi, C IX / 2, Sivas 2005, s.1.

²²⁷ Nermin Buluz, *Şemseddin Sivâsî’nin Heşt-Behişt Mesnevîsi*, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 199, s.VIII-IX.

²²⁸ Aksoy, *a.g.e.*, s.1.

Şemseddin-i Sivâsî, XVI. yüzyıl âlim şairlerindedir. Çok iyi derecede Arapça ve Farsça bilen Sivâsî otuzdan fazla eser vermiş üretken bir şahsiyettir. “Şemseddin-i Sivâsî şiirlerinde ‘Şemsî’ mahlasını kullanmıştır. Eserleri biçim özellikleriyle Divân Edebiyatı ürünü olsa da içerik açısından Tekke Edebiyatı özellikleri göstermektedir.”²²⁹ Şiirlerine bakıldığında Yûnus Emre’de olduğu gibi tasavvufî unsurları halka aktarabilmek için şiiri bir araç olarak kullandığı, bu amaçla Divân geleneği içerisinde yazdığı şiirlerinde dili oldukça sade tuttuğu görülür.

Şemseddin-i Sivâsî’nin san’atında en önemli ve dikkate değer yönü mesnevîciliğidir. “Tezkirecilerin de dikkatlerinden kaçan Sivâsî, on beş manzum eserin yedi tanesini mesnevî nazım şekliyle yazmıştır. *İbret-nümâ, Menâkıb-ı İmâm A‘zam, Heşt-Behişt, Süleymaniyye, Gülşen-âbâd, Mirâtü’l-Ahlak* ve *Mevlid* adlı mesnevîleriyle aynı zamanda fark edilmeyen hamse sahibi bir şair olduğu görülür.”²³⁰

Türk Edebiyatı’nda hamse sahibi ender şairlerinden biri olan Şemseddin-i Sivâsî, ayrıca müstakil bir Heşt Behişt yazarak da bu alanda eser veren ender şahsiyetlerden biri olma şerefine ulaşmıştır. “Mesnevî tarzında olan eser, aruzun hafif bahrinden ‘fe‘ilâtün / mefâ‘ilün / fe‘ilün’ kalıbıyla yazılmıştır. Eser 992/1584’te Sivas’ta kaleme alınmıştır. Yaklaşık olarak 2800 beyit civarında hacimli bir mesnevîdir.”²³¹

“Heşt Behişt mesnevîsi Osmanlı Devleti vezirlerinden Osman Paşa’ya ithaf edilmiştir. Diğer manzûm eserlerinde olduğu gibi başta, tevhid ve münâcaat mevcuttur. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.v.), Ashâb ve Hulefâ-i râşidîn’e medhiyeler vardır. Bilâhare, devrin pâdişâhı Sultân III. Murad ve vezir Osman Paşa’ya medhiyeler yer almaktadır. Osman Paşa’nın Irak’ta yer alan Râfizî nüfûzunu kırıp yok etmesi ve ehl-i sünnet inancını tesis etmesi, müellifin eserini Osman Paşa’ya hediye etmesinin temel sebebidir.”²³²

Eser, dört makâma ve her makâm da iki bölüme ayrılmıştır.

- “ **Birinci Makâm** : Âdil emirler.
İkinci Makâm : İlmi ile âmil âlimler.
Üçüncü Makâm : Cömert zenginler.
Dördüncü Makâm : Fakirlerin durumları ile âlâkalıdır.

²²⁹ Buluz, *a.g.e.*, s.X

²³⁰ *a.g.e.*, s.XI.

²³¹ *a.g.e.*, s.XIII.

²³² Aksoy, *a.g.e.*, s.27.

Makamlarda yer alan konulara âyet ve hadislerle açıklık getirilmekte ayrıca mevzu ile alakalı hikâye ve münâcaatlara da yer verilmektedir.”²³³ Şair, hikâye bölümlerinde ibret alınacak olaylar anlatır, münâcât bölümünde ise eserini okuyacaklara örnek olmak istercesine Allâh’a yalvarır.²³⁴

Sivâsî, dört makam ve sekiz ravzadan oluşturduğu bu eserinin adını Hâtimetü’r-Risâle’de belirttiği gibi “Heşt Behişt” olduğunu söylemektedir:

“Heşt ravzâta çü oldı tamâm
Heşt-Behişt ola bu kitâbuma nâm”

Heşt-Behişt’in yazma nüshaları, Süleymâniye Kütüphanesi ve Topkapı Sarayı Kütüphanesi’nde mevcuttur.²³⁵

3.2. Mensur Müstakil Heşt Behişt’ler

Mensur müstakil Heşt Behişt’ler özellikle 16. yy.da yazılmış tarih ve tezkirelerden ibarettir. İdrîs-i Bitlisî ile Behiştî Ahmet Sinan Çelebi tarih alanında; Kazvînî ile Sehî Bey ise tezkire alanında “Heşt Behişt” tarzını kullanarak eserlerini hazırlamışlardır.

3.2.1. Heşt Behişt / İdrîs-i Bitlisî

XV. yüzyılın sonları XVI. yüzyılın başlarında Doğu Anadolu’da yetişen ünlü bilginlerden biri de İdris-i Bitlisî’dir. “Molla veya Mevlâna lakabıyla da tanınan İdris-i Bitlisî, Osmanlı toplumunda öne çıkan iki yönüyle tanınmaktadır: Birincisi, Osmanlı Devleti’nin ilk sekiz padişahını anlatan Farsça Heşt Behişt eseriyle tarihçi, ikincisi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun Osmanlı Devleti’ne katılmasında gösterdiği siyasî dehasıyla iyi bir diplomat olarak bilinmektedir.”²³⁶

“Akkoyunlu Devleti’nde Uzun Hasan’ın oğlu Yakub Bey’in sarayında münşi (saray kâtibi) iken, II. Bayezid’e 890/1485’de yazdığı bir zafer Tebriknâmesi’nden dolayı, II. Bayezid’in dikkat ve takdirini kazanmıştır. Akkoyunlu Devleti’nin yıkılması ve Safevî Devleti’nin kurulmasından sonra, Safevî Devleti’nin tutumundan hoşlanmayan Molla İdris, II. Bayezid’in kendisini İstanbul’a davetini memnuniyetle kabul etmiştir. Böylece 907/1501

²³³ Aksoy, *a.g.e.*, s.28.

²³⁴ Buluz, *a.g.e.*, s.XXVII.

²³⁵ Aksoy, *a.g.e.*, s.28.

²³⁶ Rahmi Tekin, “*İdris-i Bitlisî’nin Hayatı ve Şahsiyeti*”, İdarecinin Sesi, Ankara 2013, S.156, s.125.

yılında Osmanlı Devleti'nin himayesine girmiş olur. Şah İsmail'in ısrarlı davetini ise nazikâne bir şekilde reddetmiştir.”²³⁷

Müellifin “Kitâbü's-Sıfâtı's-Semâniyye Fî Zikri'l-Kayâsireti'l-Osmâniyye” adını verdiği eser, II. Bayezid devri dâhil ilk sekiz padişah dönemini içine aldığı için Heşt Behişt adıyla şöhret bulmuştur. “İdrîs-i Bitlisî eserin giriş kısmında, II. Bayezid'in herkesin rağbet edeceği ‘belâgatlı, zarif ve latif’ bir tarih kitabı yazmasını emretmesi üzerine eserini telife başladığını belirtir. Müellifin, eserini otuz aylık bir çalışma sonunda 912/1506 yılında tamamladığı ve karşılığında 50.000 akçe in‘âm aldığı bilinmektedir. Ayrıca her cüzü yazdıkça II. Bayezid'in câize ve ihsanlarına mazhar olmuştur. Bununla birlikte Bitlisî, daha sonra hac için gittiği Mekke’de yazmış olduğu ve kitabının sonuna eklediği Şikâyetnâme’sinde, kendisine yapılan vaatlerin yerine getirilmediği gerekçesiyle VIII. bölümü tamamladıktan sonra bunun hâtime ve dîbâce kısmını kaleme almadığını belirtir.”²³⁸

Müellifin “Heşt Behişt” adlı eseri, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan II. Bayezid devri sonlarına kadar gelen umumi bir Osmanlı tarihidir. “Eser bir giriş, ‘ketîbe’ veya ‘defter’ adıyla her biri bir padişaha ayrılmış sekiz bölüm ve bir hâtimedden oluşmaktadır. Her bölüm, 50-100 beyit arasında değişen ön söz niteliğinde bir mesnevîyle başlamakta, bu bölümler ayrıca kendi içinde girişler, alt başlıklar ve sonuçlara ayrılmaktadır. Diğer Osmanlı tarihçilerinin aksine Osman Bey’in cülûsu için 710/1310 yılını gösteren İdrîs-i Bitlisî, eserinde bu tarihten 908/1502 yılına kadar cereyan eden olayları ele almıştır. Müellif hattıyla yazılmış 919 /1513 tarihli, dîbâce ve hâtimesi mevcut nüshada yer alan son olay, 912 /1506 yılında Bosna sancak beyi İskender Paşa ile ilgilidir. Hâtimedde ise II. Bayezid devrinin sonları, özellikle kızılbaş tehlikesi, şehzadeler arasındaki mücadeleler, Yavuz Sultan Selim’in tahta çıkışı ve saltanatının ilk zamanları anlatılmış, hâtimenin devamı niteliğinde olan Şikâyetnâme’de ise müellifin başından geçen bazı hadiseler yer verilmiştir.”²³⁹

“İdrîs-i Bitlisî’nin Cüveynî, Vassâf ve Şerefeddin Ali Yezdî’nin tarihlerini örnek olarak yazdığı Heşt Behişt adlı eseri, Osmanlı tarih yazıcılığında belâgata önem veren İran tarihçilik ekolünün başlamasında etkili olmuştur. Müellif eserini İran tarihçileri tarzında edebî bir üslûpla, önemli miktarda latife ve şiirle süsleyerek kaleme almıştır. Hoca Sâdeddin Efendi Tâcü’t-Tevârîh adlı eserini yazarken, Âlî Mustafa Efendi Kühü’l-Ahbâr’ı kaleme alırken İdrîs-i Bitlisî’nin eserinden geniş ölçüde faydalanmıştır.”²⁴⁰

²³⁷ Tekin, *a.g.m.*, s.126.

²³⁸ Abdülkadir Özcan , “*Heşt Behişt*”, DİA, İstanbul 1998, C 17, s. 271.

²³⁹ Özcan, *a.g.m.*, s.272.

²⁴⁰ *a.g.m.*, s.273.

İdris-i Bitlisî eserini II. Bayezid'in emriyle yazdığı için, Osmanlı'nın ilk vakanüvisi sayılmaktadır. Birçok kütüphanede Farsça yazma nüshası bulunan Heşt Behişt'in tercümesi yapılamamıştır. İdris-i Bitlisî'nin tarihçi kişiliğini öne çıkaran bu eseri hakkında Franz Babinger'in şu sözleri oldukça önemlidir: “İdris-i Bitlisi'nin Heşt Behişt'i Osmanlı tarihi için şimdiye kadar istifade edilmemiş bir hazinedir. Yakın bir zamanda, en iyi yazmalara göre, yayınlanması Türk tarihi araştırmalarının çok çabukluk getiren bir ödevidir.”²⁴¹

3.2.2. Heşt Behişt / Sehî Bey

Osmanlı sahasında tezkire geleneğinin temeli, Sehî Bey'in hazırlamış olduğu Heşt Behişt adlı eserle atılmıştır. “Tezkire-i Sehî” olarak da bilinen “Heşt Behişt” adlı eser 1538 yılında tamamlanarak Kanûnî Sultan Süleyman'a takdim edilmiştir.²⁴² İsen, Sehî Bey'in Anadolu sahasında yeni bir edebî türün çığrını açtığını, Osmanlı coğrafyasında yetişen şairlerin bir çerçevesini ilk defa çizdiğini belirtir.²⁴³ İlk Osmanlı şuarâ tezkiresi yazma şerefini elinde bulunduran Sehî Bey, eserini “Heşt Behişt” ismi ile taçlandırmıştır.

Sehî Bey, o dönemlerde Fars ve Türk Edebiyatı'nda tezkire, tarih gibi ilmi eserlerin tabakalar halinde yazıldığını eserinin ön sözünde belirtir. “Abdurrahman-ı Câmî'nin sekiz ravzaya ayrılmış Bahâristân'ından, Devletşâh'ın Tezkiretü'ş-Şuarâ'sından, Ali Şîr Nevâî'nin sekiz “meclis”ten oluşan Mecâlisü'n-Nefâis'inden örnek alarak kendi eserini sekiz tabakaya ayırdığını belirtir.”²⁴⁴ Bu usul, Nevâî ile Fars edebiyatında görülen etkinin yanı sıra Anadolu'da başlayan tezkere yazma geleneğine de örnek olmuştur.²⁴⁵ Sehî Bey'in Heşt Behişt adlı eseri, Batı Türkçesiyle yazılmış ilk tezkire olması bakımından da önemlidir.²⁴⁶

Heşt Behişt, bir ön söz, her birine “behişt” (cennet) adı verilen sekiz tabaka ile bir hâtimedden meydana gelmiştir. Sehî Bey eserinin ön sözünde bizzat belirttiği üzere Heşt Behişt'in her tabakasının başında o tabaka için giriş mahiyetinde bir açıklama, sonunda da bir “tetimme” kısmı bulunmaktadır. Arap edebiyatındaki geleneğin bir devamı olan bu sistemde tabakalar Farsça sayılarla adlandırılmıştır. Eserdeki sekiz tabakanın muhtevası şöyledir:

“1. Tabaka: Kanûnî Sultan Süleyman'a ayrılmıştır.

²⁴¹ Tekin, *a.g.m.*, s.127.

²⁴² Gökçehan Aysel Ağaoğlu, “*Sehî Bey'in Heşt Behişt Tezkiresinde Gazel Türü İle İlgili Yapılan Değerlendirmelerde Kullanılan Eleştirel Üslup*”, <http://www.nobel.gen.tr/Makaleler/>, Erişim tarihi: (02.07.2014).

²⁴³ Mustafa İsen, *Sehî Bey Tezkiresi Heşt-Behişt*, Akçağ Yayınları, Ankara 1988, s.26.

²⁴⁴ Günay Kut, “*Heşt Behişt*”, DİA, İstanbul 1998, C 17,s.273.

²⁴⁵ Kartal, *a.g.m.*, s.22.

²⁴⁶ Levend, *a.g.e.*, s.257.

2. Tabaka: Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Kanûnî Sultan Süleyman'a gelinceye kadar şiir yazmış divan sahibi padişahlarla şehzadeler anlatılmıştır. Bunların toplam sayısı altıdır. Padişahlardan II. Murat, Fatih (Avnî), II. Beyazıd (Adlî), I. Selim; şehzadelere Cem, Korkud (Haremî) yer almaktadır.²⁴⁷

3. Tabaka: Vezir, kazasker, defterdar, nişancı ve sancak beyi gibi devlet ricâli arasında şiir yazarlar yer alır. Bu tabakadaki şair sayısı, eserin bilinen on sekiz nüshasında yirmi altı ile yirmi sekiz arasında değişmektedir.²⁴⁸

4. Tabaka: Ulemâ sınıfından olan şairlere ayrılmıştır. Ulemânın rütbesinin yüksek olması dolayısıyla bunların ayrı bir tabakada ele alınması gerektiğini söyleyen Sehî, bu hususta Hz. Peygamber'in, "Ümmetimin ulemâsı Ben-i İsrâil'in peygamberleri gibidir." hadisine dayanır. Bu tabakadaki şair sayısı yazma nüshalarda on yedi ile on sekiz arasında değişmektedir.

5. Tabaka: Sehî Bey'nin tezkiresini yazdığı sırada hayatta bulunmayan otuz üç şair anlatılmaktadır.

6. Tabaka: Tezkirenin en geniş bölümüdür. Sehî Bey, bu tabakada yer alan ve çeşitli nüshalara göre sayıları elli altı ile altmış arasında değişen şairlerin bir kısmı ile bizzat görüşmüştür.

7. Tabaka: Müellif, şahsen tanıdığı çağdaşlarına ayırmış, ayrıca "Zikrû'n-Nisâ" başlığı altında Zeyneb Hatun ve Mihrî Hatun adlı iki kadın şaire de yer vermiştir. Bu tabakadaki şair sayısı da nüshalarda otuz yedi ile otuz dokuz arasında değişmektedir.

8. Tabaka: Adları yeni yeni duyulmaya başlayan, Sehî'nin kabiliyetli bulduğu "nevheves" genç şairler oluşturmaktadır. Bu kısımdaki şair sayısı nüshalara göre kırk üç ile kırk dokuz arasında değişir. Tabakalarda şairlerin sıralanmasında herhangi bir tertip gözetilmemiştir. Sehî Bey'i takip eden Latîfî'den itibaren ise tezkirelerin çoğunda şairlerin mahlasları esas alınarak alfabetik sıraya uyulmuştur.²⁴⁹

"Sehî Bey'in bu tezkiresinde verilen şairlerin hayatları genellikle kısa ve eksiktir. İncelediği şairleri basit bir metodolojiye uyarak eserine kaydeder. Heşt Behişt'te sırasıyla bir şairin önce adı, babası tanınan bir kimse ise babasının adı, bazılarında kimin öğrencisi olduğu, varsa mensup bulunduğu tarikat, tahsili ve mesleği belirtildikten sonra kişiliği ve şiirleri üzerinde değerlendirmede bulunulur, bazan eserlerinin isimleri de verilir. Şairlerin doğum ve

²⁴⁷ Levend, *a.g.e.*, s.259.

²⁴⁸ *a.g.e.*, s.259-260.

²⁴⁹ Kut, *a.g.e.*, s.274.

ölüm tarihleri kaydedilmeyip, sadece bir kısmının genç veya ihtiyar yaşta öldüğü belirtilmekle yetinilmiş, daha sonra her şairin şiirlerinden birkaç beyit örnek verilmiştir.”²⁵⁰

“Dönemin genç şairlerine eserinde yer vererek onları edebiyat dünyasına kazandırmıştır. Sehî Bey’den önceki dönemlere ait pek çok şairden ve eserden ilk kez bu tezkirede bahsedilmiştir. Örneğin; Ahmedî’nin Cemşid ü Hurşid mesnevîsini edebiyat dünyasına bu eser tanıtmıştır.”²⁵¹

²⁵⁰ Kut, *a.g.e.*, s.274.

²⁵¹ Aġaoġlu, *a.g.m.*, s.60.

III. BÖLÜM

DİVAN EDEBİYATINDA SEKİZ CENNET

1. Divanlarda Sekiz Cennet

İslâm dinini kabul eden Türk milleti sadece din değiştirmekle kalmaz var olan kültürünü de İslâm dininin esaslarına uygun olarak değiştirir. Dil ve edebiyat bu kültür değişiminin önemli göstergelerinden biridir.

XIII. yy. da Anadolu’da Arap ve Fars edebiyatının cazibesine kapılan Türk edipleri kendi dillerini de ortak ettikleri yepyeni bir dil ve edebiyat sahası oluşturmuşlardır. “Türk dili, İslâm dininin Arabistan’da doğması müşterek din lisanı olma zorunluluğu ve Arapların cahiliye dönemi şairlerinin kasideleri ile işlenmiş zengin bir lisana malik olmaları nedeniyle Arapça; İranlıların da eski bir medeniyete, kuvvetli bir edebiyata sahip olmaları nedeniyle Farsça tesirinde kalır. Bir taraftan Arap lisanının zaruri tahakkümü, diğer taraftan da İran edebiyatının zenginliği, mütefekkirlerimiz tarafından Arapçanın ilim dili, Farsçanın da edebiyat dili olarak kabulüne sebep olur. İşte bu etkiyle Eski Türkçede kullanılan kelimeler, Arapça ve Farsça kaşılıkları ile dil dünyamızda yer almaya başlar.”²⁵² Bunun en belirgin örneklerinden biri de cennet kelimesidir. XIII ve XIX. yy. lar arasında Anadolu sahasında fevkalade bir etki bırakan Tasavvufî Türk Edebiyatı ve Divan edebiyatı ürünlerine bakıldığında, XIII. yy.dan itibaren “cennet” kavramının; Eski Türkçenin tesiri ile “uçmağ”²⁵³, Farsçanın tesiri ile “Behişt”, Arapçanın tesiri ile de “cennet” kelimesi ile karşılandığı görülür.²⁵⁴

²⁵² Ağâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, s.617.

²⁵³ Uçmak “cennet”, Soğdca kökenli bir kelimedir ve Karahanlı Türkçesinden itibaren dilimizde vardır, Karahanlı Türkçesinde uçmak “cennet”, uştmaz “cennet”, Harezmi Türkçesinde uştmaz “cennet”, Kıpçak Türkçesi uçmak “cennet”, Çağatay Türkçesi ucmag / ucmak “cennet”, Osmanlıcada uçmak “cennet” biçimlerinde tespit edilmiştir. (bk., Serhat Küçük, “Şeyyad Hamza’nın Yûsuf u Zeliha’sındaki Arkaik Unsurlar”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED] 52, Erzurum 2014, s.19.)

²⁵⁴Türk İslâm ediplerimiz Arapça ve Farsçanın tesirlerinde kalsalar da Eski Türkçede yer alan “uçmağ” kelimesinin kullanımını Anadolu sahasında devam ettirmişlerdir. XIV. yy. mutasavvıflarından Gülşehri, Mantıku’t-Tayr’da; XV. yy. mutasavvıflarından Süleyman Çelebi Vesiletü’n-Necât’ta “cennet” kelimesi yerine “uçmağ” kelimesini kullanır.

Kim dilümi özi ile gönüm biler
Tanrı’dan firdevs uçmağın diler

Mantıku’t-Tayr / 818

Hem sekiz uçmağ içinde hüriler
Görmeğe O şâh yüzünü geldiler

Vesiletü’n-Necât / 268

XIII ve XIV. yy. Tasavvufî Türk edebiyatının Anadolu'daki zirve ismi Yûnus Emre'nin Eski Türkçenin tesiri ile “cennet” kelimesi yerine “uçmağ” kelimesini kullandığı görülür ve XV. yy.a kadar Anadolu sahasında kullanılan bu kelimenin en etkin kullanıcısı olarak karşımıza çıkar.

Yûnus eger dervîşisen terk eyle küllî dünyâyı
Dünyâ eger uçmagısa dervîşlere zindân olur

Yûnus Emre G. 97/5

Yûnus Emre, her ne kadar divanının büyük bir bölümünde “uçmağ” kelimesini tercih etse de birkaç yerde Kur'ân-ı Kerîm'de geçen adıyla “cennet” kelimesine yer vermektedir. Bu da bize Arapçanın tesiri ile cennet kelimesinin yavaş yavaş Eski Anadolu Türkçesinde yer bulmaya başladığını göstermektedir.

Cennet cennet didükleri
Bir ev ile bir kaç hûrî
İsteyene virgil anı
Bana seni gerek seni

Yûnus Emre 381/8

Yûnus Emre ile aynı dönemi paylaşan Şeyyâd Hamza ve Ahmedî'nin Farsçanın tesiri ile cennet kelimesi yerine “behişt” kelimesini kullandığı görülür.

Çün gelüp bunlar *behişte* gireler
Uçmağ ehli çün buları göreler

Yûsuf u Zelîhâ / 804²⁵⁵

Cennet kavramını karşılayan uçmağ, behişt ve cennet kelimeleri Türk edebiyatında uzun yıllar yer edinmiştir. Bu kullanımlardan günümüzde etkisini devam ettiren ise “cennet” kelimesi olmuştur.

İslâm dininin âhirete bakan yönüyle cennet kavramı, bütün inananların dikkatini çektiği gibi Türk İslâm ediplerinin de ilgisini çekmiştir. Türk İslâm edipleri şiirlerinde cennet kavramını genel boyutuyla ele aldıkları gibi sekiz tabaka boyutu ile de ele alarak işlemiştir. Cennetin sekiz tabakası, divan ve mesnevîlerden elde edilen bilgi doğrultusunda iki farklı şekilde işlendiği görülmüştür:

²⁵⁵ İbrahim Taş, *Şeyyâd Hamza-Yusûf u Zelîhâ*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10712..> Erişim tarihi: (12.03.2005).

1- Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şerîflerde sayısı net olarak belirtilmediği halde cennet tabakalarının sekiz adet olduğu kanaati doğrultusunda “*sekiz uçmağ, sekiz cennet, cennet-i heşt, heşt behişt, heşt-bâg-ı na'îm, heşt-huld*” terkipleriyle kullanılmıştır.

Yûnus Emre, mahşer-şefaât-cennet sacayağında kurguladığı beytinde Hz. Muhammed Mustafa'yı cennet bahçelerinin sakâsı olarak tanımlar. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in mahşerde müminlere şefaâtçi olacağını bildirir. Allâh'ın izniyle verilecek şefaât hakkının sahibi Hz. Muhammed (s.a.v.)'e yönelik medhiyelerinde “*sekiz uçmağ*” ve “*sekiz cennet*” ifadelerine yer verir.

Yarın mahşer şefî' odur şefî' ol
*Sekiz uçmağ*²⁵⁶ sakâsı Mustafâ'dur

Yûnus Emre 100/4

Yûnus Emre, şefaât ve Hz. Peygamber (s.a.v.) merkezli işlediği şiirinde sekiz cennete giden yolun Hz. Muhammed (s.a.v.)'e ümmet olmaktan, örnek yaşantısıyla ona benzemekten geçtiğini vurgular.

Sen ana ümmet olgör o seni mahrûm komaz
 Her kim anun ümmetidür *sekiz cennet* yiridür

Yûnus Emre 81/4

Ahmet Paşa, bir bahar tablosu çizer ve bu tabloda sekiz cenneti anımsatan güllerin ve menekşelerin bahara güzellik kattığından bahseder.

Bir hüsn bahârında *sekiz cenneti* gördüm
 K'olmuşdu zemîni gül ü divârı benefşe

Ahmet Paşa K.25/2

XV. yy.ın önemli şairlerinden Necâfî Bey, sekiz cennet ifadesini “*cennet-i heşt*” olarak verir. Bu terki, Arapça ebedî saadet yurdunu ifade eden cennet kelimesi ile Farsça sekiz sayısının karşılığı olan heşt kelimesinin birleşimiyle oluşmuştur. İslâm etkisiyle Arapça ve Farsçanın tesirinin dilimize yansımalarının önemli bir göstergesidir.

²⁵⁶ “Sekiz cennet” kavramını şiirlerinde en çok kullanan şair Yûnus Emre'dir. Yûnus Emre, divanının genelinde “*sekiz uçmağ*” (1/9, 3/11, 11/2, 102/5, 134/7, 177/7, 195/8, 184/16, 215/4, 268/5, 268/6); iki yerde ise “*sekiz cennet*” (81/4; 381/8) şeklinde kullanmayı tercih ettiğini görmekteyiz. (bk., Mustafa Tatçı, *Yûnus Emre Divanı*, MEB Yayınları, İstanbul 1997.)

Cennet-i heşt beyitdir bu makâm
Husrev-i heft-mülkdür bu mekin

Necâtî Bey Kt. 61/2

Arpaemînzâde, cennet ve cehennemi kıyasladığı beyitinde, yanarlara ateş gösterenlerin bulunduğu yedi cehennemin varlığına karşılık Na‘îm cennetinin sekiz bağından ve orada “gözlerini sadece eşlerine çevirmiş güzeller”²⁵⁷ bulunduğundan bahseder.

Be-*heşt-bâg-ı na’îm* ü be-kâsırâtü’t-tarf
Be-heft-dûzah-i âteş-nümûn-i zât-i vukûd

Arpaemînzâde K. 1/66

Ahmedî’nin İskendernâme’sinde sekiz cennet, heşt-huld ifadesi ile yer bulur.

Çil-sabâh u *heşt-huld-i bî-misâl*
Cüml ‘anun-çun bu söze hâ-mîm-dâl

İskendernâme / 263²⁵⁸

2- Sekiz cennet tabakalarının ismi ile (Adn, Darü’l-Karâr, Darü’s-Selâm, Firdevs, Huld, İlliyyîn, Me’vâ, Na‘îm) ele alınarak şiirlerde işlendiği görülür. Türk İslâm edebiyatında cennet tabakaları vasıflarıyla değil; teşbîh, mecaz, telmîh, iktibâs san’atlarıyla ve tarih düşürmelerle kendisine yer bulur.

Bâkî, sevgilinin yanağını yüce Firdevs cennetine, boyunu da Tûbâ’ya benzetir.

Ârızun *fîrdevs-i a’lâ kâmetün tûbâ* imiş
Bûse-i la’lün alan hoş mîve-i zîbâ imiş

Bâkî G. 217/1

Necâtî Bey, rahmet-makâm-Adn münasebetini kurduğu şiirinde ulaşılabilecek en güzel makâm olan Adn cennetine telmîh yapar.

İlâhî rahmetini ber-devâm eylesin
Revân-i pâkine *adni* makâm eylesin

Necâtî Bey K. 7 /1

²⁵⁷ Rahman, 55/56.

²⁵⁸ Yaşar Akdoğan, *Ahmedî-İskendernâme*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/> Eklenti/10667, Erişim tarihi: (28.09.2014).

Divan edebiyatı şiir evreninde sekiz cennet tabakalarının divan ve mesnevîlerde işlenişi örneklerle aşağıda ele alınmıştır.

1.1. Adn Cenneti

Adn cenneti, sekiz cennet içerisinde özel bir konuma sahiptir. Âyetlerde Adn cenneti; köşkler, takılar, ipek giysiler, yiyecek ve içecekler ile olağanüstü bir şekilde tasvir edilmektedir. Türk İslâm şairleri, şiirlerinde Adn cennetlerine teşbîh, mübalağa, telmîh ve iktibâs san‘atları ile yer verir.

1.1.1. Teşbîh San‘atında Adn Cenneti

Teşbîh, anlama güç katmak için aralarında gerçek veya mecaz açısından benzerlik bulunan en az iki varlıktan zayıf olanın güçlü olana benzetildiği san‘attır. Teşbîhte dört öge bulunur. Müşebbeh (benzeyen), müşebbehün-bih (benzetilen), vech-i şebeh (benzetme yönü), edat-ı teşbîh (benzetme edatı). Bunlardan ilk ikisi teşbîh san‘atında ana unsur, diğer ikisi ise yardımcı unsurlardır.²⁵⁹ Adn cenneti üzerine kurulan teşbîhlerde yapı, kelam müşebbeh; Adn cennetine ait unsurlar ise müşebbehün-bih olmuştur.

Yapı

Âşık Çelebi, “Şerîfe-zâde Efendi defterdar olduğunda virildi. Envâ-ı esâ’et u ehânet câ’ize sadaka itdiler.” diye not düştüğü kasidesinde geçen beyitte, ortaya çıkan yapıyı Adn cennetlerindeki köşklere teşbîh eder.

Hışt-ı sîm ü zerle ma‘mur oldı ‘adn-âsâ bugün

Olalı mi‘mâr ana üstâd-ı bünyân Şeref

Âşık Çelebi K. 8/14

(Şeref o yapının meydana gelmesinde usta olalı, bina Adn cennetinde olduğu gibi gümüş ve altınla mamur oldu.)

Kelâm-ı Âteşîn

Şeyh Gâlib, Hatice Sultan’ın sahilde yer alan sarayına tarih düşer. Bu şiirde Hatice Sultan’ın ağzından çıkan bir kelam, Adn gülünün kokusuna teşbîh edilir.

O nîk-endîşe ki tebdîl olur bûy-ı gül-i adne

Güzâr etse dilinden bir kelâm-ı âteşîn farzâ

Şeyh Gâlib Tar. 36/14

(O, her vakit iyilik düşünenin dilinden ateşli bir söz dökülse; o, Adn cennetinin gülünün kokusuna dönüşür.)

²⁵⁹ M. Orhan Soysal, *Edebî San‘atlar*, MEB, İstanbul 1992, s.93.

1.1.2. Mübâlağa San‘atında Adn Cenneti

Bir olayın, bir durumun heyecan etkisiyle büyütülmesi veya küçültülmesiyle ortaya çıkan san‘ata mübalağa denir. “Mübâlağa san‘atı; tebliğ, iğrak, gulüv olmak üzere üç kısımda incelenir. Tebliğ, akla ve âdete uygun olan; iğrak, sadece akla göre mümkün olan mübâlağa san‘atıdır. Gulüv ise akla ve âdete uygun olmayan mübalağa san‘atıdır.”²⁶⁰ Türk İslâm şairlerinin sekiz cennet isimleriyle yaptığı mübâlağa san‘atlarında gulüve daha meyilli oldukları görülür.

Kızılelma

Kızılelma, “Oğuz Türklerinden beri Türk cihân hâkimiyeti ülküsüne verilen isimdir. Kızılelma Türkler için ne yönde olursa olsun ulaşılmaması gereken ülkelerin ulaşılmadan önceki sembolü olmuştur.”²⁶¹ Kızılelma, Türk milletinin idealize ettiği, fethedilecek en uç noktayı gösteren bir ülküdür. Zamana ve zemine göre değişebilen bir hedeftir. Bu hedef bazen bir taht, bazen fethedilmesi gereken bir ülke, bazen de bütün Türk illerini tek bayrak altında toplama gayretinin bir simgesi olur. Âşık Çelebi, “Kızılelma” ülküsüne telmîhte bulunarak, bu elmayı Adn cennetindeki ayvadan daha güzel bulmaktadır. Şair bu dizelerde akla ve âdete göre mümkün olmayan bir imge ile gulüv san‘atını icra etmiştir.

Gören didi kızılelmada mehçe-i ‘alemin

Bu sîb-i müslimi ayvâ-yı ‘adndan bihter

Âşık Çelebi K.11/142

(Bayrağı görenler, onun hilâlinin Kızılelma’da olduğunu söylediler. Bu Müslümanların elması, Adn cennetindeki ayvadan daha iyidir.)

1.1.3. Telmîh San‘atında Adn Cenneti

“Telmîh, lügatte ‘parıl parıl parlatmak’ manasına gelir. Edebiyatta ise temsil yolu ile bilinen bir kıssaya, meşhur bir fıkraya, yaygın bir nükteye, tarihi bir hadiseye, hâle uygun bir mesele, ilmî bir bahse işaret etmek demektir. Bu sûretle ifade de parlatılmış hâle gelir.”²⁶² Adn üzerine kurulan telmîh san‘atlarında âyet ve hadislere işaret edildiği görülür.

Dîdâr

Yüz, çehre, görme, görüş kuvveti anlamlarına gelen dîdâr kelimesi tasavvufta Allâh’ın tecellisi anlamında kullanılmaktadır.²⁶³ Adn cenneti sevgiliye kavuşma yeridir. Cemalullâh’ın

²⁶⁰ İsa Kocakaplan, *Açıklamalı Edebî San‘atlar*, MEB, İstanbul 1992, s.105.

²⁶¹ Ayverdi,a.g.e., C 2, s.1702.

²⁶² M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâğât)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s.267.

²⁶³ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, s.143.

görülebileceği, cennetin en üst tabakasındandır. Bu bağlamda Behiştî "...Adn cennetinde, cennetliklerle Rablerini görmeleri arasında Allâh'ın vechindeki ridau'l-kibriyadan (büyüklük perdesinden) başka hiçbir şey bulunmayacaktır."²⁶⁴ hadis-i şerîfinden hareketle Adn cennetine telmîhte bulunur.

Bâg-ı vasl üzre güzer kıl 'adne gir dîdârı gör

Vâdi-yi hicrânı seyr eyle 'azâbe'n-nârı gör

Behiştî G. 88/1

(Adn cennetine gir, vuslat bahçesine yürü, sevgilinin yüzünü gör. Ayrılık vadisini seyret ateşin azabını gör.)

Yûnus Emre ise bir dörtlüğünde sehl-i mümteni yaparak asıl hedefinin dîdâr olduğunu bildirir.

Cennet cennet didükleri

Bir ev ile bir kaç hûrî

İsteyene virgil anı

Bana seni gerek seni

Yûnus Emre 381/8

Âşıklar için cennet dedikleri birkaç köşk birkaç huriden ibarettir. "Âşğın kuşa benzeyen canı ne uçmakta konaklar, ne de tamuda. Sâkî (mürşid) elinden aşk şarabı içenlere uçmakta Kevser gerekmez."²⁶⁵ Âşıkların asıl hedefi dîdârı görmektir. Bu da bize ru'yetullâh konusunu işleyen "Yüzler vardır ki, o gün ışıl ışıl parlayacaktır. Rablerine bakacaklardır."²⁶⁶ âyeti ile "Siz Rabbinizin huzuruna varacaksınız ve şu ayı gördüğünüz gibi onu göreceksiniz ve görme konusunda bir zorluk ve sıkıntıyla karşılaşmayacaksınız."²⁶⁷ Hadis-i şerîfini telmîh etmektedir. Allâh'ın cemalinin görüleceği cennet tabakasının Adn cenneti olacağı başka bir hadis-i şerîfte şöyle bildirilir: "Adn cennetinde, cennetliklerle Rablerini görmeleri arasında Allâh'ın vechindeki kibriya ridasından başka hiçbir şey bulunmayacaktır."²⁶⁸ Başka bir hadis-i şerîfin devamında ise: "Cenâb-ı Hak perdeyi kaldırır, cennetliklere artık Rablerine bakmaktan daha sevimli gelecek hiç bir şey verilmemiştir."²⁶⁹ denilerek cennet nimetlerini bile geride bırakacak bir güzellikten bahsedilmektedir.

²⁶⁴ Davutoğlu, a.g.e., C 2, s.150. (İman 296/180).

²⁶⁵ Musafa Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, MEB, İstanbul 1997, C 1, s.190.

²⁶⁶ Kıyâmet, 75/22-23

²⁶⁷ Parlıyan, a.g.e., C 2, s.610, (Cennet, 16/2554).

²⁶⁸ Davutoğlu, a.g.e., C 2, s.150, (İman, 180/296).

²⁶⁹ a.g.e., C 2, s.150, (İman, 180/296).

Köşk

Hadis-i şerifte Adn cennetlerinin özellikleri belirtilirken gümüşten ve altından cennetlerin var olduğu vurgulanır: “*Gümüşten iki cennet vardır. Kapları ve içinde bulunan diğer şeyleri de gümüştedir. Altından iki cennet vardır, kapları ve içlerinde bulunan diğer eşyaları da hep altındandır...*”²⁷⁰ Başka bir hadis-i şerifte ise Hz. Peygamber (s.a.v.)’e cennetin neyden inşa edildiği sorusu üzerine; “*Gümüş tuğladan ve altın tuğladan! Harcı da kokulu misktendir. Cennetin çakılları inci ve yakuttan, toprağında zâferândır.*”²⁷¹ cevabını verir. Böylelikle Hz. Peygamber (s.a.v.), cennet binalarının yapı unsurlarını belirtmektedir. Âşık Çelebi, ortaya çıkan yapıyı Adn cennetindeki köşklere teşbîh ederken bahsi geçen hadis-i şeriflere de telmîhte bulunur.

Hışt-ı sîm ü zerle ma‘mur oldu ‘adn-âsâ bugün

Olalı mi‘mâr ana üstâd-ı bünyân Şeref

Âşık Çelebi K. 8/14

(Şeref o yapının meydana gelmesinde usta olalı, bina Adn cennetinde olduğu gibi gümüş ve altınla mamur oldu.)

Sultan Bâyezîd’ı medhettiği şiirinde Ahmet Paşa âşık-zâhid atışmasına yer verir. Zâhide sataşan şair, sevgilinin yanağının hayali ile gözlerinin yaşardığını belirtir. Cennet-yanak münasebetinin kurulduğu bu tasavvurda yanağın üzerinde âşığın gözyaşlarının aktığı nehirler vardır. Cennet de nehirleriyle şöhret kazanmıştır. Ahmet Paşa, âşığın bu gözyaşlarını Adn cennetinin altından akan ırmaklara teşbih eder. “Şair sevgilinin yanağı ile cennet arasında münasebet kurar. Bu münasebette cennet ile gözyaşı arasında hem cennetteki ırmaklara hem de Allâh korkusuyla gözyaşı dökmenin cennete ulaşma yollarından biri olduğuna dair mevcut inanişâ işaret ederek bağlantıyı kurar.”²⁷² Şair için sevgilinin yanağının hayali ile gözlerinden yaş gelmesinin bir mahsuru yoktur. Nitekim Allâh korkusundan ağlayan göze²⁷³ cehennem ateşi dokunmayacaktır. Allâh korkusundan ağlayan kullar da altlarından ırmaklar akan Adn cennetlerine konulacaktır.²⁷⁴

²⁷⁰ Canan, *a.g.e.*, C 14, s.422, (Cennet ve Cehennem, 4/5100).

²⁷¹ *a.g.e.*, C 14, s.421, (Cennet ve Cehennem, 3/5099).

²⁷² Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001, s.50.

²⁷³ “İki göz vardır ki, onlara ateş değmez: Allâh için ağlayan göz ile Allâh yolunda uyanık sabahlayan göz.” bk.: Canan, *a.g.e.*, C 3, s.503, (Cihad, 15/1000).

²⁷⁴ Tevbe, 9/72; Nahl, 16/31; Kehf, 18/31; Taha, 20/76; Saff, 61/12.

Zâhid hayâl-i haddine bak gözlerimde kim
Cennât-ı *adni* göresin enhârım üstüne

Ahmet Paşa K. 17/10

(Ey zâhid! Sevgilinin yanağının hayaline gözlerimde bak ki gözyaşlarımın üstünde
Adn cennetini görürsün.)

Misk

Misk, “Asya dağlarında yaşayan bir ceylan cinsinin erkekğinkarın derisi altında bulunan kese şeklindeki bir bezden elde edilen güzel kokulu siyah madde”²⁷⁵ olarak bilinir. Doğu Türkistan’da Hıta (Hoten) beldesi misk ahusunun yaşadığı coğrafyadır.²⁷⁶ Hadis-i şerifte belirtildiği üzere Adn cennetinin köşklerinin harcı misktendir.²⁷⁷ Şair bu hadise telmih yaparak bu kokunun Mevlevî âşıklarına Mevlânâ’nın kabir toprağı gibi geldiğini bildirir.

Verür çü nafe-i âhû-yı *adn* bûy-ı safâ
Meşamm-ı ‘âşika müşgin-türâb-ı Mevlânâ

Enderunlu Vâsıf K. 12/17

(Ceylanın karnının altındaki Adn cennetinin kokusunu veren deri, âşığa Mevlânâ’nın toprağının kokusu gibi gelir.)

1.1.4. İktibâs San‘atında Adn Cenneti

“İktibâs, bir şair veya nâsirin kendi eserine âyet veya hadislerden birini katmasıyla meydana gelen bilgiye bağlı san‘atlardandır.”²⁷⁸ İktibâs san‘atı âyet ve hadisin şeriat ve İslâm âdâbına uygun olup olmama bağlamına göre müstahsen ve müstehcen olarak sınıflandırıldığı gibi âyet veya hadisin metne tam veya eksik yerleştirilmesine göre de tam ve nâkıs iktibâs şeklinde sınıflandırılmaktadır.

Âyet İktibâsları

Divanlarda Türk İslâm şairlerinin iyi bir eğitim gördükleri, İslâm’ın ana kaynakları olan Kur’ân-ı Kerîm ve Hadis ilmine vâkıf oldukları şiirlerde işlemiş oldukları âyet ve hadis iktibâslarından ve telmîhlerinden anlaşılmaktadır. Divan şairleri divanlarında Adn cenneti ile ilgili âyet iktibâslarında, farklı sûrelerden birkaç âyetin kısmî bölümlerini birleştirerek yeni bir yorum yaptıkları görülmektedir.

²⁷⁵ Ayverdi, *a.g.e.*, C 2, s.2084.

²⁷⁶ Melike Erdem Günyüz, *Ahmedî Divanının Tahlili*, Yayınlanmamış Doktora Tezi (Danışman: Prof. Dr. Kemal Yavuz), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2001, C 1, s.114.

²⁷⁷ bk., İbn Kesîr, *a.g.e.*, s.407.

²⁷⁸ Bilgegil, *a.g.e.*, s.268.

Ahmedî, Adn cennetini işlediği beyitte “*Fî cennâti adnin hâlidûn*” ifadesini kullanır. Bu ifade, Tevbe sûresi 72. âyetinin “*Fî cennâti adnin*” kısmına, Bakara sûresi 25. âyette geçen “*hâlidûn*” kelimesinin eklenmesiyle oluşturulmuştur. Ahmedî, iktibâs-ı nâkıs san‘atından faydalanarak farklı iki sûrede geçen âyetlerin belirli kısımlarından yeni bir ifade ortaya çıkarır.

Kaldılar âşıklarun dîdâruna hayrân u mest
Hoş temâşâ ide “*Fî cennâti ‘adnin hâlidûn*”

Ahmedî G. 516/5

(Senin âşıkların çehrene mest ve hayran kaldılar. Güzellikleri temaşa edecekleri Adn cennetinde ebedî kalacaklardır.)

Necâtî Bey, Adn cennetinden bahsederken farklı iki sûrenin âyetlerinden iktibâs-ı nâkıs san‘atını kullanarak oluşturduğu “*Hâzihi cennâtü ‘adnin fe’dhulûha hâlidîn*” ifadesini şiirine yerleştirir. Bu ifade, dizenin başına “*hâzihi*” kelimesi getirilerek; Tâha sûresi 76. âyetinde yer alan “*cennâtü ‘adnin*” kısmına, Zümer sûresi 73. âyetinde yer alan “*fe’dhulûha hâlidîn*” kısmının eklenmesiyle oluşturulmuştur.

Ma’kılî hatt ile yazmış bâb-ı gülşende çemen
Hâzihi cennâtü ‘adnin fedhulûha hâlidîn

Necâtî Bey K. 20 /5

(Çemen, gül bahçesinin kapısına Ma’kılî hat²⁷⁹ ile “Bunlar Adn cennetleridir. Ebedî kalmak üzere oraya girin.” yazmış.)

Ahmet Paşa ve Âşık Çelebi de nâkıs iktibaslardan mürekkep “*Hâzihi cennâtü ‘adnin fedhulûha hâlidîn*” ifadesini farklı bir yorumla şiirine yerleştirir.

Nağme-i bülbül yine remz eyledi gülşende kim
Hâzihi cennâtü ‘adnin fedhulûha hâlidîn

Ahmet Paşa K. 23/9

(Gülşende bülbül nağmesi yine “Bunlar Adn cennetleridir. Ebedî kalmak üzere oraya girin.” diye işaret eyledi.)

²⁷⁹ Ma’kılî, lûgatte, “kal’a (kale) gibi sınımlanacak yere, yahud sarp yere denir. Ma’kılî yazı da şöyle tarif olunmuştur: “Tamamı haruf-u musattah olup harf-i müdevver anda yoktur.” Yani harflerinin hepsi düz, köşeli, hendesi ve donuktur. Bu sebepten sertlik ve kat’îlik ifade eder. Sarp, kübik bir yazıdır. Bundan dolayı, gözlü ve başlı harfler, hep muntazam murabba (kare) resmeder. Her harf değilse de, çoğu, dört hareketle meydana gelir. Bu sebeple Ma’kılî’ye Hatt-ı satrancî de denilmiştir. Bu yazı İslâm’dan önce âbide yazısı olarak kullanılmış. Fakat el ve kalemler değil, hendese ve nakış aletleriyle çizerek, hâkk ederek vücuda getirilmiştir. İslâm’a geçtikten sonra da âbide yazısı olarak kullanılmış ve hep çizerek yapılmıştır. Bunlar da el ve kalem bulunmadığından; hakikî değil mecazî yazılardan sayılır, estetikleri de ancak resmedilme bakımından mütalâ olunur. (bk., Mahmud Bedreddin Yazır, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, DİB, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1972, s.75,76.)

Cennet idüp dehri halkun halka ‘adlün çağırur

Hâzihî cennâtü ‘adnin fedhulûha hâlidîn

Âşık Çelebi K. 11/84

(Dünyayı cennete çevirip adaletin “Bunlar Adn cennetleridir. Ebedî kalmak üzere oraya girin.” diye çağırır.)

(Konu ile ilgili diğer beyitler için bk.: Bağdâtlı Rûhî K. 149/16; Fuzulî K. 10/27)

1.1.5. Tarih Düşürmede Adn Cenneti

Tarih düşürme, belağat kitaplarında bedi‘ san‘atlar arasında yer alır. “Tarih düşürme İslâm kültüründe bir olayın tarihini bir mısra, beyit veya ibare içinde ebced hesabına uygun biçimde belirtme san‘atıdır.”²⁸⁰ Ebced sistemi çok eski olmakla birlikte tarih düşürme san‘atının ilk defa kimin tarafından icat edildiği kesin olarak belli değildir. Bilindiği kadarıyla tarih düşürme XII. yüzyılda önce Fars edebiyatında ortaya çıkmış, İslâm kültürünün etkisiyle Arap harflerini alan İrânlılardan Türklere, Türklere de Araplara geçmiştir. Türklere bu san‘ata “tarih düşürme, tarih yazma, tarih söyleme” denilmiştir.²⁸¹ Türk İslâm edipleri; doğum, ölüm, savaş, barış gibi olayların tarihlerini; han, haman, saray, câmi gibi yapıların hizmete açılış tarihlerini dönemin zevk anlayışı içerisinde mısralarda, beyitlerde tam, mu‘cem, mühmel metodlarla nakşetmişlerdir.

Arpaemînzâde Mustafa Sâmî, evlenme çağında vefat eden kerimesi için hüzünlü tarih düşer. Tam tarih düşürme²⁸² metodunun uygulandığı dizede Arpaemînzâde, kerimesi Afife için yeni gelin odasının Adn cenneti olmasını diler. Taranan divanlarda “adn-i berîn” terkihi sadece bu beyitte görülür.

Târîh-i fevtin âh-ı bî-hadd ile tahrîr eyledüm

Ola ‘Afife nev-‘arûs-i hacle-i ‘adn-i berîn (1116/1704-1705)

Arpaemînzâde Tar. 1/6

(Ölüm tarihini hadsiz bir âh ile yazdım. Afife yeni gelin odan yüce Adn olsun.)

Arpaemînzâde, Himmet Efendizâde Abdullâh Efendi için (Tar. 3/11) ve Mollâ Ali’nin oğlu Mustafa için (Tar. 19/3) düştüğü vefat tarihlerinde Adn cennetinden bahseder.

²⁸⁰ Turgut Karabey, “*Tarih Düşürme*”, DİA, İstanbul 2011, C 40, s.82.

²⁸¹ Karabey, *a.g.e.*, s.80.

²⁸² Tam tarihlerde, söylenen mısra veya beyitlerdeki harflere karşılık olan sayıların toplamı kastedilen vak’anın yılını gösterir. (bk., Bilgegil, *a.g.e.*, s.350.)

1.1.6. Dualarda Adn Cenneti

Şairler, toplumda duygu yönüyle diğer insanlardan farklı ve seçkin bir konuma sahiptirler. Türk İslâm şairleri dönemin ortaya çıkardığı zihniyetten çok çabuk etkilenmişler ve bu etkilenmelerini eserlerine duygu yüklü bir şekilde yansıtmışlardır. Nitekim Necâtî Bey de sebebi meçhul bir şekilde dünyaya veda eden Şehzâde Sultan Abdullâh'ın durumunu dua ile beyitlerine nakşediyor ve geleceğe naklediyor. Necâtî Bey'in Şehzâde Sultan Abdullâh'ın ölümü üzerine yazdığı bu mersiyede makamının Adn cenneti olması için dua eder.

İlâhi rahmetini ber-devâm eylesin
Revân-ı pâkine 'adni makâm eylesin

Necâtî Bey K. 7 /1

(Allâh rahmetini daim eylesin ve temiz ruhuna Adn cennetini makam eylesin.)

1.2. Dârü'l-Karâr Cenneti

Kıyametten sonra kalınacak yer anlamına gelen dârü'l-karâr, cennet anlamına da gelmektedir. Dârü'l-Karâr, cennetin diğer tabakalarında olduğu gibi teşbîh ve mecaz boyutuyla dizelerde yer bulmaktadır.

1.2.1. Teşbîh San'atında Dârü'l-Karâr Cenneti

Çemen

İlkbaharın gelmesiyle bağ bahçeler türlü çiçeklerle donanır. Bağ bahçeler bu görüntüsüyle Dârü'l-Karâr cennetine teşbîh edilir. Tasavvur edilen bu teşbîhte çemen, müşebbeh; Dârü'l-Karâr, müşebbehü'n-bih; çiçeklerle oluşan görüntü ise vech-i şebeh olmuştur.

Sun iy sâkî mey-i gül-gûn ki fasl-ı nev-bahâr oldı
Çemen dürlü çiçeklerden girü *dâru'l-karâr* oldı

Ahmedî G. 671/1

(Ey saki! İlkbahar mevsimi oldu. Bize gül renkli şaraptan sun. Çemen türlü çiçeklerle Dârü'l-Karâr gibi oldu.)

1.2.2. Mübâlağa San'atında Dârü'l-Karâr Cenneti

Âşık için sevgiliden ayrı düşmek en büyük tehlikedir. Bu konumda âşığı teselli etmek zordur. Âb-ı hayât, kevser ve Dârü'l-Karâr cenneti bile âşığa hoş gelmez.

Bi'llâh degül-durur düşene yârdan cüdâ
Âb-ı hayât u kevser ü *dârü'l-karâr* hoş

Ahmedî G. 297/8

(Sevgiliden ayrı düşene ölümsüzlük suyu, kevser ve Dârü'l-Karâr gerçekten de hoş değildir.)

1.2.3. Tarih Düşürmede Dârü'l-Karâr Cenneti

Fatin, Sadık Bey'in 1261/1845'de vefat eden büyükannesi Şâkire Hanım için mu'cem²⁸³ tarih düşürür. Tarih düşürdüğü bu beyitte Şâkire Hanım'ın yerinin Dârü'l-Karâr olduğunu belirtir.

Düşdü bir tarih-i mu'cem söyledim fevti için
Şâkire Hanım bu yıl kıldı yerin *dârü'l-karâr* (1261/1845)

Fatin Tar. 203/4

(Şâkire Hanım'ın vefatı sebebiyle mu'cem bir tarih söyledim. Şâkire Hanım bu yıl yerini Dârü'l-Karâr kıldı.)

1.3. Dârü's-Selâm Cenneti

Dârü's-Selâm, esenlik ülkesi, huzur beldesi²⁸⁴ anlamlarına gelmektedir. Cennette maddî ve manevî zararlardan emin olunan, hoş gitmeyen şeylerden korunmuş olan bir ortam vardır. Cennet, "Es-selâm" ismini taşıyan Cenâb-ı Allâh'ın kullarına bir ikramıdır. Cenab-ı Allâh kullarını kaza, bela ve felaketlerle dolu olan bu dünyadan esenlik yurduna davet eder. Bu yurt müminlerin ölüm sonrası birbirleriyle, meleklerle ve Cenab-ı Allâh ile sonsuzluk içerisinde karşılıklı selamlaşmanın var olduğu bir mekândır. Sekiz cennet isimleri içerisinde yer alan Dârü's-Selâm, divan şairlerini de etkilemiş özellikle âyetlerde de yer bulan selamlaşma olayı ile birlikte tenasüp kurularak işlenmiştir.

Bağdât'ın eski adı²⁸⁵ Dârü's-Selâm'dır. Bağdât'a Dârü's-Selâm adını ilk veren kişi Abbasî halifesi Mansûr'dur.²⁸⁶ Bu sebeple divan şairlerince Dârü's-Selâm ifadesi, genellikle Bağdât eyaletinin yerini tutan bir isim olarak kullanılır. Bu konuda Fuzulî ve Bağdâtlı Ruhî başı çeker.

²⁸³ Mu'cem tarih, manzumede yalnız noktalı harflerin hesap edilmesiyle söylenen tarihtir. Buna "münakkat, menkût, mücevher, cevher, cevherî, cevherdâr, cevherîn, gevher, güher" adları da verilir. Şairler, düşürdükleri tarihin mu'cem olduğunu genellikle tarih mısraından önce bu kelimelerden birini kullanarak bildirirler. (bk., Karabey, *a.g.e.*, C 40, s.81.)

²⁸⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2005, s.99.

²⁸⁵ Sâmî, *a.g.e.*, s.597.

²⁸⁶ Pala, *a.g.e.*, s.107.

Fuzulî'nin dönemin Bağdât valisi Ayâs Paşa'ya sunduğu kasidesinde Dârü's-Selâm ile belirttiği yer adı Bağda'tır.

Cilve-gâh etmiş gubâr-i der-gehin müjgânımı
Sâhil-i deryâyı tutmuş asker-i *dârü's-selâm*

Fuzulî K. 14/2

Bağdâtlı Ruhî, Hüsrev Paşa'nın Bağdât valisi olması üzerine bir kaside yazar. Yazdığı bu kasidede selâm yurdunun sakinleri diye bahsedilen kesim, Bağdât'ın sakinleridir.

Oldı sâhib-hükmünüz bir ehl-i izz ü ihtişâm
Şâd olun ey sâkinân-ı ravza-i *dâru's-selâm*

Bağdâtlı Ruhî K. 230/1

Söyledi Rûhî safâ-yı kalbile târîhini
Bir müdebbir hâkim oldı hâmi-i *dâru's-selâm*

Bağdâtlı Ruhî K. 230/15

1.3.1. Teşbîh San'atında Dârü's-Selâm Cenneti

Kapı

Âşık, cennet hurisinin merhabasına tenezzül etmez. Çünkü selâm yurdu olarak gördüğü sevgilinin kapısı vardır.

Ragbet ider mi hûr-i cinân merhabâsına
Şol kim anun kapun gibi *dârü's-selâmı* var

Behiştî G.122/3

(Âşık cennet hurisinin merhabasına ragbet eder mi? Onun Dârü's-Selâm gibi kapısı var.)

Dâr-ı Melâmet

Melâmet, "Arapça kökenli bir kelime olup kınama, ayıplama, kötüleme anlamına gelmektedir. Tasavvufî manada ise selameti terk etmek anlamında kullanılır. Âşık, aşkı uğruna her türlü kınanmayı ve aşağılanmayı göze alır."²⁸⁷ Melâmîler, halkın nazarında kötü tanınmak isterler. Beğeni ve saygı kazanma yerine hor görülmeyi arzu ederler. Nefis terbiyesi

²⁸⁷ Uludağ, *a.g.e.*, s.241.

adına ikiyüzlülük ve gösterişten uzak olma onlar için etkili bir yoludur.²⁸⁸ Necâtî Bey’de âşık melâmî-meşrep bir vaziyettedir. Sevgili, aşğa ne kadar eziyet etse de, onu kınanan bir duruma soksa da âşık için sorun değildir. Çünkü milletin kınama yurdu diye bildiği bu yer âşık için Dârü’s-Selâm’dır.

Zülfün gamıyla dâr-ı melâmet yeter bize
Başdan ayağa sûfiye *dârü’s-selâmını*

Necâtî Bey G. 627/5

(Saçının derdiyle düştüğümüz kınama yurdu bize yeter. Baştan ayağa bu durum sûfiye Dârü’s-Selâm’dır.)

Bağdât

Bağdât, klâsik şiirde pek çok yönü ile ele alınır. Şehrin diğer isimleri Darü’s-Selâm, Medinetü’s-Selâm, Behişt-âbâd’dır. Cennete benzetilen şehrin diğer adına dair bir etimoloji ise ‘bâğ-dâd’ yani ‘Allâh vergisi, lütfedilmiş bahçe’ anlamındadır.²⁸⁹ Fuzulî, Bağdât’ın tarihî ve kültürel özelliklerini anlattığı ve Sultan Süleyman’a methiyelerini sunduğu kasidesinde Sultan Süleyman’ın yönetimi sayesinde Bağdât topraklarının Dârü’s-Selâm’a dönüştüğünü belirtir.

Buk‘a-i Bağdât’ın etmiş vasfını *dârü’s-selâm*
Kim ana teslîm ü tahsîn ede her kişver ki var

Fuzulî K. 11/2

(Sultan, Bağdât’ın topraklarını Dârü’s-Selâm yaptığı için ona teslim olacak ve güzellik katacak birçok vilâyet var.)

1.3.2. Mübâlağa San‘atında Dârü’s-Selâm Cenneti

Eşik

“Dışardan içeriye geçiş yeri olan eşik, tasavvufî boyutta zahirden batına, mecazdan hakikate geçişi sağlayan önemli bir yerdir. Eşiğe baş koymak bağlılığın ifadesidir. Eşiğe basılmaz, eşik öpülür.”²⁹⁰ Eşiğe ulaşan belli bir edeble hareket etmelidir. sevgilidışında her

²⁸⁸ “Melâmîlik, dokuzuncu sırda Türkistan, Nişabur ve havalisinde gelişen ve Kübrevîlik, Mevlevîlik gibi büyük tarikatların ortaya çıkmasını sağlayan tasavvufî düşüncüdür. Hz. Ali (r.a.)’ı vâsi kabul etmekle birlikte diğer üç halifeye de hürmet gösterirler. Sevgi ihlası ile bir hâl ve neşve olup bir tarikat değildir. Bunun için her tarikatta melâmîlere rastlanır.” (Geniş bilgi için bk.: Pala, a.g.e., s.302.)

²⁸⁹Emine Yeniterzi, *Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri*, s. 306,

<http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi15pdf/> , Erişim tarihi: (21.06.2016)

²⁹⁰ Uludağ, a.g.e., s.128.

şeyden sıyrılmalıdır. Cennetin bekçisi büyük melek olan Rıdvân bile olsa sevgilinin eşiğine geldiğinde Dârü's-Selâm'ın güzel ve etkileyiciliğinden sıyrılmalıdır.

İşigüne irerse selâm itmege Rıdvân
Yâdına getürmeye dahı *dâr-ı selâmı*

Ahmedî G. 628/8

(Rıdvân, senin eşiğine selâm vermeye gelirse hatırına Dârü's-Selâm'ı dahi getirmesin.)

Bî-zâr

Âşık için yârin olmadığı bir dünya âşığa sıkıntı ve azap yeridir. Yârin olmadığı bu dünya cennet gibi güzel bile olsa âşık için uykusuz günler başlamış demektir.

Cihan *dârü's-selâm* olsa, gönül bî-zârdır sensiz
Hayâl-i hâb-ı râhat dût-ı fikre bardır sensiz

Leskofçalı Gâlib G. 20/1

(Ey sevgili! Sensizken bu gönüle dünya cennet bile olsa bıkkınlık verir. Sen olmayınca, dinlenme uykusunun hayâli düşüncelerine yüküdür.)

Selâm

Yârin bir selâmı ortalığı selâm cennetine çevirmeye yetmektedir. Sevgiliden gelen selâm lütuftur. Etrafa bereket ve huzur saçar.

Yâr bizden gayriye çok çok selâm etmiş yine
Şehr için baştanbaşa *darü's-selâm* etmiş yine

Necatî Bey G. 556 /1

(Sevgili bizden başkasına yine çok selâm etmiş. Şehir baştanbaşa Darü's-Selâm'a dönmüş.)

1.3.3. Telmîh San'atında Dârü's-Selâm Cenneti

Ahmet Paşa, hûri gibi güzel sevgilinin bir selâm ile kendi ismini andığını öğrenince mutlu oluyor ve buna mukabil selâmet yurdu olan cennetten selâm alanlardan olmasını diliyor. Sevgilinin dünyalık bir selâmına karşılık ahiret mutluluğuna ermiş insanlardan binbir selâm almasını niyâz ediyor. Şair, cennette bulunanların sürekli olarak selâmla karşılanan ahiret mutluluğuna ermiş mutlu kimseler olduğunu bilmektedir.²⁹¹ Cennetin esenlik yurdu

²⁹¹ Vâkıa, 56/26. Cennette “selâm” kavramının işlendiği diğer ayetler için bk.: (Ra'd, 13/24; İbrahim, 14/23; Furkan, 25/75.)

olduğunu, Allâh'ın rızasını kazanmış olan kullarının selâmet yurdu olan cennete girerken selâm ile karşılanacağını bilen şair şu âyetlere telmih yapıyor: “*Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da grup grup cennete sevk edilirler. Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır ve cennet bekçileri onlara şöyle der: “Size selâm olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi, ebedî kalmak üzere buraya girin.”*”²⁹² Cennette olanlara Allâh ve melekler de selam eder. “*Çok merhametli olan Rab'den bir söz olarak (kendilerine) ‘selâm’ (vardır).*”²⁹³ “*Orada boş söz işitmezler. Yalnızca (meleklerin) ‘selâm!’ (deyişini) işitirler. Orada sabah akşam rızıkları da vardır.*”²⁹⁴

Ey hür bir selâm ile andın çü Ahmed'i
Dârü's-selâmdan sana bin bir selâm ola

Ahmet Paşa G. 5/9

(Ey hürî gibi güzel sevgili! Ahmed'i bir selâm ile andın ya, bundan dolayı Dârü's-Selâm cennetinden sana bin bir selam olsun.)

Leskofçalı Gâlib, Hz. İbrâhim (a.s.)'ın Nemrut tarafından ateşe atılma kıssasına telmîh yapar. Allâh'ın “*Berden ve selâmen*”²⁹⁵ emrine tabi olarak ateşin serinletici olmasının temelinde Hz. İbrâhim (a.s.)'ın Allâh'a tam bir tevekkülle bağlanması yatmaktadır. Şair buradan hareketle âşîğın bedeninde yanıklar olsa da Hakk'a râm olmuş gönlü serinletilmiş ve rahat bir haldedir. Gönül bundan etkilenmemektedir; aynen Hz. İbrâhim (a.s.)'ın atıldığı ateşin selâm cennetine dönüşmesi mucizesinde olduğu gibi.

Tenüm pür dağdır yekser dil-i âgâh nâ-peydâ
Cihan bâğ-ı selâm olmuş, Halîlullah nâ-peydâ

Leskofçalı Gâlib G. 2/1 s.48

(Vücudum baştanbaşa yaralı; basiretli gönül bundan habersizdir. Dünya cennet olmuş, Hz. İbrâhim (a.s.) görünmez.)

1.3.4. Tarih Düşürmede Dârü's-Selâm Cenneti

Arpaemînzâde Mustafa Sâmi, hânende ve Türk musiki bestekârı olarak şöhret kazanan Müezzîn Çelebi (Mehmet Efendi)'nin²⁹⁶ vefatı için yazdığı mu'cem tarihte onun Dârü's-Selâm'da makam bulması için dua eder.

²⁹² Zümer, 39/73.

²⁹³ Yâsîn, 36/58.

²⁹⁴ Meryem, 19/62.

²⁹⁵ Enbiya, 21/67.

²⁹⁶ Nuri Özcan, “*Mehmed Efendi, Küçük Müezzîn*”, DİA, Ankara 2003, C 28, s.456.

Yâ İlâhî be-hâk-i ravza-i sultân-i rüsül
Rahmetünle ola 'işret-gedesi *dâr-ı selâm* (1129/1717)

Arpaemînzâde Tar. 11/17

(Ey Allâh'ım! Rasuller sultanının bahçesinin toprağı hürmetine onun eğlence yeri, senin rahmetinle Dârü's-Selâm olsun.)

1.3.5. Dualarda Dârü's-Selâm Cenneti

Ahmedî, uyarı ve telkinlere yer verdiği didaktik kasidesinde dinde halis olanların akıbetteki yerinin Dârü's-Selâm olmasını diliyor.

Pûte-i dînde hâlis ol ki yirün
Ola *dârü's-selâm* ni'me'd-dâr

Ahmedî K.XXI/38

(Din potasında ihlaslı ol ki yerin nimetler diyarı olan dârü's-selâm olsun.)

Arpaemînzâde, İbrahim Paşa'ya methiyesini sunduğu kasidesinde Dârü's-Selâm cennetine telmîhte bulunur. İlkbahar mevsimi ile dünya, cennete benzer bir konum alır. Hazan mevsimi ise bu görüntüyü dağıtır. Bu sebeple şair, İbrahim Paşa'ya hazan mevsiminin uğramadığı bir bahçe diler. Tabiki böyle bir bahçe sadece Allâh'ın kullarını çağırıldığı selamet yurdunda var olacaktır.

Fasl-ı bahâr ile cihân tâ kim ola reşk-i cinân
İkbâlün ola bî-hazân çün ravza-i *dârü's-selâm*

Arpaemînzâde K.17/42

(Bahar mevsimi ile cihan, cenneti kıskandırır. Senin talihin, hazansız selâm yurduunun bahçesi olsun.)

Necâtî Bey, Şehzâde Abdullah²⁹⁷ için yazdığı mersiyede dualar eder. Şehzâde Abdullah'ın cennet sofalarında gezip bulunduğu mekânda selâmlık bölümünün Dârü's-Selâm olmasını diler.

Behişt sofalarına safa ile çıkarıp
Selamlığımı *dârü's-selâm* eylesin

Necâtî Bey Tb. 7/2

(Allah seni cennet sofalarına safa ile çıkarıp, selâmlığını Dârü's-Selâm eylesin.)

²⁹⁷ Şehzâde Abdullah için bk., s.64.

1.4. Firdevs Cenneti

Cennet tabakaları içinde en önemli yere sahip olan Firdevs cenneti divanlarda yer alan gazel, kaside, mesnevî ve tarihlerde sıkça kullanılmaktadır. Divanlarda Firdevs cenneti daha çok “Firdevs-i a‘lâ”, “Firdevs-i berîn” tamlamaları ile öne çıkmaktadır. İbn Kayyîm El-Cezviyye’nin “Firdevs, cennetlerin en üstünü en yükseği için de söylenir. Diğer cennetlere göre en üstün olan bu cennete bu isim daha layık gibidir.”²⁹⁸ yorumu da a‘lâ ve berîn kelimeleri ile neden kullanıldığını açıklar mahiyettedir.

Ekseriya maneviyatta kullanılan “a‘lâ” kelimesi; yükseklik, yücelik²⁹⁹, anlamına gelmektedir. Divanlarda, a‘lâ kelimesi sekiz cennet isimlerinden sadece Firdevs ismi ile terkip oluşturup “yüce, yüksek Firdevs” anlamında kullanıldığı görülür.

Ma‘şûklıgun hil‘atini her kime giydürdün ise
Gelmez gözine zerrece *firdevs-i a‘lâ* bâğları³⁰⁰

Yûnus Emre 365/6

(Her kime ma‘şukluk kıyafeti giydirdin ise onun gözüne Firdevs-i a‘lâ bâğları zerre kadar gelmez.)

(Firdevs-i a‘lânın geçtiği diğer beyitler şunlardır: Ahmedî K. LXXII/6, G. 484/1; Bâkî G. 217/1, G. 221/1, Tar. 21/1; Behiştî, 408/4; Muhibbî G. 653/1, G. 411/1)

Berîn, “yüksek, refî”³⁰¹ anlamına gelmektedir. Divan şairleri, Firdevs cennetinden bahsederken “Firdevs-i a‘lâ” terkinin yanı sıra “Firdevs-i berîn” terkinini de kullanmayı tecih etmişlerdir.

Reşk-i *firdevs-i berîn* oldı yine rûy-ı zemîn
Âb-ı cû kevser ana nergis ü gül hûr-ı ‘în

Bâkî G.392/1

(Yeryüzü yine yüce Firdevs’i kıskandırdı. Ona akarsu Kevser gibi, nergis ve gül iri gözlü huriler gibi oldu.)

(Firdevs-i berînin geçtiği diğer beyitler şunlardır: Necâtî Bey K. 20/28; Fuzulî K.10; Âşık Çelebi K.12/8; Beyânî K.7/7; Şeyhülislâm Yahya G. 43/4; Şeyh Galip Tar. 4/19)

²⁹⁸ Sezer, *a.g.e.*, s.133.

²⁹⁹ Kadri, *a.g.e.*, C 3, s.531.

³⁰⁰ Yûnus, divanında sekiz cennet isimlerine girmeyi tercih etmez. Firdevs ismini de sadece bu beyitte işler.

³⁰¹ Sâmi, *a.g.e.*, s.291.

1.4.1. Teşbîh San‘atında Firdevs Cenneti

Divan edebiyatının merkezinde aşk vardır. Bu bağlamda divan şairi ise her zaman âşık konumundadır. Âşık mücerret bir güzellik karşısında kendinden geçmiş, daimi bir ızdırap ve inleyiş içerisinde. Âşığın sevgiliden beklediği lütuf ise bir türlü gelmek bilmez. Sevgiliye ait en küçük bir unsur bile âşığı sarhoş eder ve kendinden geçirir. Âşığa baş tacı ettiği, uğruna canını bile vermeye hazır olduğu sevgilinin yüzü, yanağı, dudağı, eşiği, kapısı, köyü âşığa Firdevs cenneti gibi hoş gelir.

Yüz

Behiştî, cennet remizleriyle sevgiliyi bütünleştirir. Sevgilide gördüğü her unsur cennetle münasebet kurularak anlatılır. Bu açıdan sevgilinin dudağı kevser, boyu Tûbâ, yüzü de Firdevs'tir.

Yüzünü *firdevs*-i bâlâ kaddüni tûbâ bilür
Ey lebi kevser seni bu teşne-dil a‘lâ bilür

Behiştî G. 144/1

(Ey dudağı kevser! Bu susamış gönül, senin yüzünü yüce Firdevs, boyunu Tûbâ bilir.)

Yanak

Yanak, divan edebiyatında yüzün en geniş kısmını kaplamasından dolayı en fazla üzerinde durulan güzellik unsurlarındandır. “Yanak, âşığın baktığı, daima da bakmak istediği yerdir. Yanak şeffaftır, parlaktır.”³⁰² Bu özelliğinden dolayı Bâkî, sevgilinin yanağını Firdevs’e teşbîh eder.

Ârızun *firdevs*-i a‘lâ kâmetün tûbâ imiş
Bûse-i la‘lün alan hoş mîve-i zîbâ imiş

Bâkî G. 217/1

(Yanağın Firdevs-i a‘lâ, boyun Tûbâ, kırmızı dudağın hoş bir meyve imiş.)

Behiştî, sevgilinin yanağını Firdevs bağına benzetir. Cennet bağı güllerle doludur. Gül kırmızı rengiyle adeta bağı boyamıştır. Yanak da renk itibarı ile kırmızıdır. Al yanağın içerisinde siyah nokta, kırmızı lalenin içinde bulunan siyahlık gibi cezbedicidir. İnsan bu noktada iradesine zor sahip olur. Âdem kelimesi ise tevriyeli kullanılarak, telmihen Hz. Âdem (a.s.)’in yasak meyve karşısında tutunamadığı tavrı ile âşığın ben karşısındaki tavrını özdeşleştirir.

³⁰² Pala, *a.g.e.*, s.220.

Firdevs-i 'izârundaki ol dâne-i hâli
Sabr itmege kâdir mi olur seyr iden âdem

Behiştî G. 332/4

(Ey sevgili! Firdevs yanağındaki o ben tanesini seyreden insanın sabretmeye gücü yeter mi?)

Şeyh Gâlib, sevgilinin yanağını Firdevs tohumu ekilmiş tarlaya benzetir.

Tohm-ı *firdevs* ekmiş ol ruhsâra Rıdvân-ı rızâ
Her şikenc-i turraya bir bâg-ı dil-cû koymuş ad

Şeyh Gâlib G. 40/4

(Rıdvân, sevgilinin yanağına Firdevs tohumu ekmiş. Yanağın her kenarına gönül çeken bir bağ adı koymuş.)

Dudak

Dudak, divan şiirinde en çok kullanılan güzellik unsurlarındandır. Dudak renk ve şekil yönünden şaraba benzetilir. Fuzulî de buradan ilhamla sevgilinin dudağını Firdevs cennetinin kevser şarabına teşbîh eder.

Kaddi Tûbî lâ'li *firdevs*in şarâb-ı kevseri
Hulk u hûyu çün melek sûrette emsâli perî
Burc-i eflâkın saâdetli şerefli ahteri
Hüsn ara mecmû hubların ser-â-ser serveri
Bir kadi şimşâd ü gül-ruhsârdan ayrılmışım

Fuzulî M. / 2

(Boyu tûbâ, dudağı Firdevs cennetinden kevser şarabı / Yaratılış ve huyu peri misali melek sûrette / Gökyüzünün bahtlı ve şerefli yıldızı / Baştanbaşa güzelliklerin ve güzellerin başkanı / Bir servi boylu gül yanaklıdan ayrılmışım.)

Kûy

Divân şiirinde kûy; sevgilinin ikamet ettiği mahalle, yaşadığı köy, gezip dolaştığı sokak anlamlarında kullanılan mazmunlaşmış bir kelimedir. Tasavvufta ise “kulluk makamı”³⁰³ olarak değerlendirilir. “Âşık için kûy-ı yârin önemi büyüktür. Âşık daima oraya ulaşmak, oradan hiç ayrılmamak ister. Ancak bu, kendisine imkânsız gibi görünür. Divan

³⁰³ Uludağ, *a.g.e.*, s.223.

şairleri sevgilinin kûyunu Kâbe, Mekke, secdegâh, cennet, bâğ-ı cinân, ravza, gülşen, bostan olarak niteler ve her kelime için değişik ilgiler kurar.”³⁰⁴ Behiştî de sevgilinin köyünü Firdevs cennetine teşbîh eder. Beyitin devamında ise hüsn-i ta‘lil yaparak kendi isminin niçin Behiştî olduğunu bildirir.

Nazargâh-ı dil ü cân şimdiden *firdevs*-i kûyundur
Anunçün ehl-i nâm içre Behiştî adum olmuştur

Behiştî G. 117/5

(Gönül ve canın nazar ettiği yer şimdiden senin Firdevs’e benzeyen köyüdür. Onun için toplumda adım Behiştî olmuştur.)

Kapı Eşiği Toprağı

Âşık için sevgilinin kapısı, kapısının eşiği, eşiğinin toprağı çok değerlidir. Çünkü sevgili âşığa o kapıda görünür. Sevgilinin ayağı o kapının eşiğine ve toprağına değer. Bu nedenle sevgilinin temas ettiği her nesne sevgiliyi hatırlatmaktadır. Sevgiliyi hatırlatan bu unsurlar müşebbeh, en yüksek cennet olan Firdevs ise müşebbehün-bih konumundadır.

Âsitânun hâkidür *firdevs*-i a‘lâdan garaz
Kâmetündür ravza-i cennetde tûbâdan garaz

Bâkî G. 221/1

(Firdevs-i a‘lâdan maksat senin kapının toprağıdır. Cennet bağında tûbâdan maksat senin boyundur, posundur.)

Bezm-i Vasl-ı Yâr

Bâkî, sevgiliye kavuşma yerinin Firdevs olduğunu söyler. Firdevs, normalde cennetin en üst tabakasıdır. Onun üstünde Arş vardır. Bu boyutta Allâh’ın cemalinin görüleceği yerdir. Şiirlerinde aşk, tabiat vb. konuları işleyen Bâkî, beşerî bakış açısıyla değerlendirdiği dizesinde âşığın sevgiliye kavuştuğu yeri, Firdevs cenneti gibi güzel görmektedir.

Degül mi bezm-i vasl-ı yâr *firdevs*
Belâ-yı sohbet-i agyâr tamu

Bâkî G. 398/3

(Sevgiliye kavuşma yeri Firdevs; düşmanın sohbet belası cehennem değil mi?)

³⁰⁴ Pala, *a.g.e.*, s.69.

Çemen

Çemen, ağaç ve çiçeği olan çayır, yeşillik alan anlamına gelmektedir. Divanlarda çemen Firdevs'e benzetilir. Firdevs kelimesinin asıl anlamının bahçe olduğu da hatırlanacak olursa yapılan teşbihlerin uyumlu olduğu görülür. Ahmedî, himayesinde bulunduğu Emir Süleyman'ı methetmek için yazdığı kasidenin nesip bölümünde bahar tasvirleri yapar. Baharın gelişi ise Hamel burcuna gün ışığının vurması ile belli olur. "Hamel burcu, on iki burçtan bir tanesi olup koyun takımyıldızının dünyaya etkisinden dolayı bu adla anılır. Koç burcu olarak bilinen bu burca güneş mart ayında girer. Bu gün ilkbahar başlangıcı olup gece ile gündüz bu günde eşit olur. Nevruz bayramının bu gün olduğuna dair rivayetler vardır."³⁰⁵

Hamel burcında gün çün saldı nûrı

Çemen firdevs ü nergis oldu hurı

Ahmedî G.651/1

(Hamel burcunda gün nurunu saldı. Çemen Firdevs, nergis hûrî oldu.)

Baharın gelişi rahmet rüzgârlarını da beraberinde getirir. Çemen bu etkiyle nurlanmış ve mutluluk doludur. Ahmedî bu görüntüyü Firdevs-i a'lâ'ya teşbih eder.

Oldı ârâste *firdevs* bigi bâg u çemen

Böyle olur n'ireye kim ire rahmet eseri

Ahmedî K. LXXIII/8

(Bağ ve çemen Firdevs gibi bezendi. Rahmet rüzgârı nereye eserse böyle olur.)

Tolu nur u sürûr u revhi ü reyhân

Meger oldı çemen *firdevs*-i a'lâ

Ahmedî K. LXXII/6

(Meğer iç açıklığı ve güzel koku, ışık ve mutluluk ile dolu çemen Firdevs-i a'lâ olmuş.)

Bağ

Firdevs kelimesinin bir anlamının bahçe olması şairlere bağ-firdevs ilişkisi içinde yeni imgeler kurmalarına kapı aralamıştır. Şairin nazarında bağ, yeşil dokusuyla ve güzel kokusuyla cennetten bir tabloyu çağırıştırır. İçinde sevgilinin yer aldığı bağ ise artık Firdevs cennetine dönmüştür. Bu ortamda ağaçlar Tûbâ'ya, yeşillikler hulle, etraftaki çiçek kokuları ise anbere dönmüştür bile.

³⁰⁵ Pala, a.g.e., s.228.

Hüsnü *firdevs*inde salınmağa Tûbâ kaddine
Hulle giydirmiş mu'anber kâkül-i müşgîn-i dost

Ahmet Paşa K. 18/27

Ey melek-hû hüsn *firdevs*inde şevkinden kurar
Sâye-bân-ı sümbül-i ter kâkül-i müşgîn-i dost

Ahmet Paşa K. 18/27

(Ey melek yüzlü güzel! Senin Firdevs bağında dostun siyah kâkülü, aşkından sümbül kokulu gölgelik kurar.)

Ahmet Paşa, Sultan Bâyezid için yazdığı kasidesinde bahar tasvirleri yapar. Baharın gelmesiyle zemin rengârenk çiçeklerle bezenmiştir. Baharın tabiata can katan ışığı ile bağ Firdevs cennetine dönmüştür. Bağ-Firdevs ilişkisinin kurulduğu bu tabloda bağ müşebbeh, Firdevs ise müşebbehün-bihtir.

Geldi bir dem kim bezendi türlü reng ile zemîn
Oldu ferrinden bahârın bâğ firdevs-i berîn

Ahmet Paşa K. 23/1

(Öyle bir an geldi ki zemin türlü renklerle bezendi. Baharın ışığı ile bağ yüce Firdevs oldu.)

Sahn-ı Gülşen

Necâtî Bey, gül bahçesinin ortasını Firdevs cennetine teşbîh eder.

‘Îş eden bir dem çemende kesb eder ömr-i ebed
Sahn-ı gülşen ‘arsa-i *firdevse* hem-tâdır yine

Necâtî Bey K. 23/9

(Çemende bir dem yiyip içen ebedî ömür kazanır. Gül bahçesinin ortası ise Firdevs gibidir.)

Yeryüzü

İlkbaharın gelmesiyle ortalık canlanır. Ağaçlar yeşile bürünür, sular coşar. Kış vakti ölü gibi görünen yeryüzü, ilkbaharın tesiri ile Firdevs cennetini andırır.

Nev-bahâr irdi yine oldı cihân hurrem ü şâd
Eyledi şûre-zemîn-i gamı *firdevs-âbâd*

Arpaemînzâde K. 3/1

(Yine ilkbahar geldi, cihan sevinç doldu. Yeryüzünün verimsiz toprağını ebedî Firdevs eyledi.)

Bursa

Ahmedî, kasidesinde Bursa'ya ve Bursalılara genişçe yer verir. Tabii güzellikleriyle methettiği Bursa'yı Firdevs cennetiyle eşdeğerde tutar. Fakat Bursa halkı ile barışık değildir. Sureten yücelttiği Bursa'yı sireten bir o kadar hicveder.

Firdevs durur Bursa kamu vech ile lîkin
Gerekmez idi anda bu hayyât u âkârîb

Ahmedî G. 57/9

(Bursa'nın tüm çehresi Firdevs gibidir. Lakin orada akrep ve yılanlara gerek yoktu.)

Necâtî Bey, medhedilen şehirlerden Bursa'yı, çehresi ile Firdevs cennetine teşbîh eder. Bursa, coğrafi görüntüsüyle şairi hayran bırakmıştır. Yaşamayı arzu ettiği bu şehir dağı, taşı, ırmakları ile şairin nazarında hep cenneti çağrıştırmaktadır.

Her yere Bursa'dan erer behre
Göneneyim bunun gibi şehre

Kendi *firdevs* bağına benzer
Cûyu cennet içindeki nehre

Necâtî Bey Kt. 80

(Her yere Bursa'dan nasip ulaşır / Ben bunun gibi şehirde yaşayayım / Kendi Firdevs bağına benzer / Irmağı cennet içindeki nehre benzer.)

Merâm

Mevlevî bir şair olan Şeyh Gâlib, Mevlânâ dergâhında çileye soyunmak üzere geldiği Konya'da bir süre kalmıştır. Bu sırada bağ ve bahçeleri ile nam salmış olan Merâm mevkisini çok beğenmiş olacak ki Firdevs cennetinin gülbahçesinin haremine benzetir.³⁰⁶

Harîm-i gülşen-i *firdevs*dir kazâ-yı Merâm
Ne rütbe söylesem olmaz yine edâ-yı Merâm

Şeyh Gâlib G. 221/1

(Merâm, Firdevs cennetinin gül bahçesinin haremidir. Merâm'ı hangi mertebede söylersem söyleyeyim yine de onu anlatmış olamam.)

³⁰⁶ Şeyh Gâlib'in, Hüsni ü Aşk mesnevîsini yazdıktan sonra (1198/1783) ani bir kararla Konya'ya gittiğini ve Mevlânâ dergâhında çileye soyunduğunu görüyoruz. Konya'da kaç ay kaldığı bilinmemektedir. Babası Mustafa Reşit'in ısrarları ve Konya Çelebisinin ihtarları üzerine İstanbul'a dönmüştür. Kalan çilesini üç sene zarfında Yenikapı Mevlevihanesi meşihatında bulunan Ali Nutkî Dede'nin zamanında tamamlayarak "Dede" ve "Hücrenişin" olmuş daha sonra şeyhi olan Ali Nutkî Dede Efendi'den hilafet almıştır. (bk., Naci Okçu, *Şeyh Gâlib Dîvânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/>, Erişim Tarihi: (01.03.2015).

Câmi

Vezir Mustafa Paşa'nın İstanbul'da yaptırdığı câmi, Firdevs cennetinin eteğinde yüce bir makâma teşbîh edilir.

Âhiret ehli için dünyada bünyâd eyledi
Cennet-i *firdevs* manendinde bir âlî makâm

Necâtî Bey Tb. 2/14

(Dünyada âhiret ehli için Firdevs cennetinin eteğinde bir yüce makam gibi bir bina yaptı.)

Dergâh

Sultan Selim Han'ın emriyle başlatılan Galata Mevlevihanesi'nin tadilatı, düşürülen şu tarih beyinden de anlaşılacağı üzere,

“Yapdı bu dergâhı pâk ü hem cedîd
Bin ikiyüz altıda Sultân Selîm”³⁰⁷

1206/1792 tarihinde tamamlanır. Bunun üzerine tarih düşmek için yazdığı şiirde Mevlevî şair Şeyh Gâlib bu yeni yapıyı Firdevs bağının köşklerine teşbîh eder.

Bâg-ı *firdevs*-i berîn veş-i bî-kusûr
Oldu hakkâ sakf-ı zafer dîvârı sîm

Şeyh Gâlib Tar.10/12

(Doğrusu yüce Firdevs bağının köşklere gibi çatısı zaferandan, duvarı gümüşten oldu.)

1.4.2. Teşhîs San‘atında Firdevs Cenneti

Divan şairine göre âşığın hayalinde sevgilinin yüzü, yanağı, dudağı, yaşadığı mekânı veya övmek istediği kişi ve mekânları anlatmada Firdevs'e teşbîh etmek yeterli gelmez. O idealize ettiği kişi veya mekânları hep daha ötelerde anlatma gayretindedir. Âşık işi daha da öteye götürerek Firdevs'i kiskandırır, utandırır, duygulandırır.

Reşk

Ahmet Paşa'ya göre sevgilinin güzelliği âşığın gönlünde bir saraydır. Bu sarayı kiskanın ise yüce Firdevs cennetidir.

³⁰⁷ “Yapdı bu dergâhı pâk ü hem cedîd
Bin ikiyüz altıda Sultân Selîm”

Şeyh Gâlib Tar. 10/18

Tarih düşürülen bu beyit, Galata Mevlevihanesi'nde yer alan dergâh kapısının üzerindedir.

Reşk-i *firdevs*-i berîn oldu sarây-ı gönlümün
Hâne-i çeşmimde tasvîr olalı ra'nâlîğın

Ahmet Paşa G.170/8

(Gönlümün sarayı olan güzelliğın gözümde canlandığından beri bunu kıskanan yüce Firdevs oldu.)

Bâkî, baharın gelmesiyle tabiatı, en yüce cennet olan Firdevs'i kıskandıran bir rakip konumunda hayal eder. Firdevs ve dünyayı kişileştirerek anlatıma estetik bir duygu katar. Baharın gelmesiyle tabiatın ırmağın kevsere, çiçeklerini de hûrlere benzetir.

Reşk-i *firdevs*-i berîn oldu yine rûy-ı zemîn
Âb-ı cû kevser ana nergis ü gül hûr-ı 'în

Bâkî G. 92/1

(Yeryüzü yine yüce Firdevs cennetini kıskandırdı. Irmağın suyu kevser, nergis ve gül ise cennet kızları oldu.)

Leskofçalı Gâlib, rind, irem, peymâne ve meyhâne remizleriyle kurduğı tabloda Firdevs cennetini meyhâne karşısında kıskanan bir konumda bize gösterir. Bu tabloda âşık dünyadan geçmiş bir haldedir. Meyhâne âşığın gerçek aşkı öğrendiğı meclistir. Bu aşkın devamlılığın ise mürşidin verdiğı ışıkla açan gül remziyle verilen kadeh sağlamaktadır. Kadeh ise âşığın gönlüdür. Bu gönlün gıdası ise mürşidin verdiğı ilimdir. Bu bağlamda âşık, sâlik konumunda seyr-i süluk etmekte ve halinden gayet memnun vaziyettedir. Bu meyhâne tablosunda Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri'nin buyurduğı "Harabât ehlini hor görme zâkir / Defineye mâlik virâneler var" hakikati yatmaktadır. Bu virân görüntü içindeki defineyi farkedenden Firdevs, meyhaneyi kıskanır.

Rind-i aşkız biz gül-i hurşiddir peymânemiz
Reşk-i *firdevs*-i iremdir kûşe-i meyhânemiz

Leskofçalı Gâlib G. 21/1

(Aşk kalenderiyiz, kadehimiz güneş gülüdür; meyhâne köşemiz ise, İrem cennetini kıskandırır.)

Bağdâtlı Rûhî'de Şâm kadısının adaletli uygulamaları neticesinde vilayet huzur ve esenlik içindedir. Bu yönüyle Şâm'ı, Firdevs kıskanır.

Hâkim-i şer‘ oldı Şâma bir ferîd-i aşr kim
Sâye-i adlinde reşk-i bâğ-ı *firdevs* oldı Şâm

Bağdâtlı Rûhî, Tar. 254/1

(Asrın önde geleni Şam’a hâkim oldu. Şam, onun adaletinin gölgesinde Firdevs bağına kışkandırdı.)

Beyânî’de baharın gelmesi gül bahçesinin yüzünü güldürmektedir. Bu görüntü karşısında cennet bağına ve Firdevsi kışkandırır. Cennet ve Firdevs kelimeleri aynı dize içerisinde haşiv yapılarak kullanılmış ve cennet, Firdevs ve gülbahçesi insana ait duygu ve eylemlerle kişileştirilmiştir.

Gayret-i bâğ-ı bihişt ü reşk-i *firdevs* eylemiş
Handezâr etmiş gülistânı likâ-yı [nev-bahâr]

Beyânî K. 6/14

(İlkbaharın gelişi gül bahçesinin yüzünü güldürmüş. Gül bahçesinin bu hali cennet bağına ve Firdevs’i kışkandırmış.)

Beyânî, bir başka kasidesinde sabâ rüzgârının goncaları açtırdığından ve gül bahçesini süslediğinden ve bu görüntü karşısında Firdevs’in kıskançlığından bahseder. (K. 7/7) Şeyhülislâm Yahyâ’da Bağdât sarayı (G. 43/4), Nef’î’de bahçe (K. 14/14) Firdevs’i kışkandırır.

Hacîl

Emîr Süleyman’a sunulan methiyede Firdevs cenneti, utanan bir kişiliğe büründürülür.³⁰⁸

Revnağ-ı bezmün ider ravza-i *firdevsi* hacîl
Kıssa-i rezmün ider Rüstem-i destânı semer

Ahmedî K. XXVII/23

(Meclisinin aydınlığı Firdevs bahçesini utandırır. Senin savaş hikâyelerin Rüstem destanını hikâye eder.)

³⁰⁸ Emîr Süleyman, Yıldırım Beyazıd’ın Ertuğrul Çelebi’den sonra doğan ikinci oğludur. Emîr Süleyman, Timur’un Anadolu topraklarındaki hâkimiyetini kabul eder. Bunun üzerine Timur, Boğaz’ın öte yakasındaki topraklar(Rumeli) üzerinde Süleyman Çelebi’nin hâkimiyetini gösteren bir yarlık verir. Edirne’de 1402-1411 yılları arasında ise Timur’un himayesinde sultanlığını devam ettirir. Musa Çelebi’nin Edirne’ye ani baskını neticesinde şehirden kaçarken yakalanıp katledilir. Ahmedî, Emîr Süleyman’ın himaye ettiği şairlerdendir. Ahmedî, Cemşid ü Hurşid ve İskendernâme isimli eserlerini Emîr Süleyman’a sunmuştur. (Geniş bilgi için bk., Levent Kayapınar, *Süleyman Çelebi*, DİA, İstanbul 2010, C 38, s.82-85.)

1.4.3. Mübâlağa San‘atında Firdevs Cenneti

Yüz

Ahmedî’de sevgilinin yüzü, âyet ve hadislerle güzellikleri olağanüstü bir şekilde anlatılan hurilerden daha güzeldir. Öyleki sevgilinin yüzünün parlaklığı ortaya çıktığından beri gönül Firdevs hûrilerinden bîzâr olur.

Tecellî ireli câna nigârün yüzi nûrından
Bahan bîzâr olmuşdur gönül *firdevs* hûrından

Ahmedî G. 489/1

(Güzel yüzünün parlaklığı ortaya çıktığından beri, bu gönül Firdevs hûrilerinden şikâyetçi olmuştur.)

Sevgilinin yüzü cennete, gül bahçesine teşbih edilir. Sevgilinin yüzü güllerle dolu bir bahçedir. Sabâ yeli bu bahçenin kokusunu etrafa yayar. Rıdvân sevgilinin yüzündeki bu tablo karşısında şaşkınlığın gizleyemez.

Yüzünü gördi Rıdvân didi yohdur
Gül-i *firdevs* de bu rengile bû

Ahmedî G. 536/2

(Rıdvân senin yüzünü görünce “Firdevs gülünde bu renk, bu koku yoktur.” dedi.)

Yanak

Yanak yüzün en geniş bölümüdür. Bu açıdan sevgilinin cemâli, yerine göre yanak metaforuyla verilir. Sevgilinin yanağı nurludur. Sevgilinin yanağının rengi bir yana, yanağının renginden çıkan yansıma bile cennetin kapıcısı olan Rıdvân’ı şaşırtmaya yetmektedir.

Yanagun renginün aksi irerse huld bâğına
Gül ü gülzâr-ı *firdevs*ün diken görine Rıdvâna

Ahmedî G. 589/5

(Senin yanağının renginin aksi sonsuzluk bağına ulaşırsa; Firdevs cennetinin gülü ve gül bahçesi Rıdvân’a diken görünür.)

Saç

Şairin gözünde sevgili güzellik bakımından o kadar yücedir ki onun saçına bile cennetin en üst tabakasındaki Firdevs cennetinin rüzgârı âşık olmaktadır.

Saçuna şifte-dil bâd-ı ravza-i *firdevs*
Lebüne teşne-ciger âb-ı çeşme-i hayvân

Ahmedî G. 494/3

(Firdevs bağının rüzgârı saçına, dert dolu yaşam çeşmesinin suyu da dudağına gönül vermiş.)

Işık

Sevgilinin ışığı âşığa Firdevs bağından daha güzel gelir.

İşigün bana yigregdür şehâ *firdevs* bağından
Diyârunda gedâlık yig bana mülk-i selâtinden

Ahmedî G. 507/3

(Ey sevgili! Senin ışığın Firdevs bağından, senin diyarında fakir olmak sultanlıktan daha iyidir.)

Elbise

Sevgilinin elbisesini kime giydirse âşığın gözüne yüceltilmiş Firdevs bağları bile zerre kadar gelmez.

Ma'şûklıgun hil'atini her kime giydürdün ise
Gelmez gözine zerrece *firdevs*-i a'lâ bâğları

Yûnus Emre 365/6

(Sevgilinin elbisesini kime giydirdiyse onun gözüne yüce Firdevs cennetinin bağları zerre kadar gelmez.)

Kûy

Divan şairi, âlemde sevgilinin bulunduğu yeri Firdevs cennetlerine değiştirmeyecek kadar aşk peşindedir. Behiştî de sevgilinin köyünü Firdevs cennetine değiştirmemektedir.

Âlemde kûy-ı yârümi *firdevse* virmezem
Bir bülbülem Behiştî yeter bana gülşenüm

Behiştî G. 321/5

(Ey Behiştî! Ben bir bülübülüm gülşenim bana yeter. Yârimin köyünü ben bu âlemde Firdevs'e değiştirmem.)

Eşik

Divan şiirinde sevgili soyut bir vaziyettir. Divan şiirindeki sevgili mefhumu beşerî boyutta ele alındığında onun yaşadığı köy; tasavvufî boyutta ele alındığında onun bulunduğu

tekke, dergâh; devlet büyüğü ise onun kaldığı saray, köşk âşık için çok değerlidir. Her açıdan idealize edilen sevgilinin makamı âşığa göre gökler katındadır. Bunun için sevgilinin evi, dergâhı, saray ve köşkü âşığa cennetten daha hoş gelmektedir. Sevgilinin bulunduğu köy, girip çıktığı kapısı ve ayağını sürüdüğü eşiği sevgili ile bütünleştiği için âşığın gönlünde çok özel bir yere sahiptir.

Cânân eşigin cennete ben vermezem Âhî
Fırdevsi bana anma o dergâhı seversen

Âhî G. 51/5

(Ey Âhî! O dergâhı seversen Fırdevs'i bana hatırlatma. Çünkü ben sevgilinin eşiğini cennete değişmem.)

Âşık Bâkî'ye çıkışır, sevgilinin eşiğinin olduğu yerde Fırdevs bahçesinden bahsedilmesini kabullenemez.

Bâkiyâ gülşen-i *fırdevsi* bana 'arz itme
Asitânın ben anun menzil ü me'vâ bilürin

Bâkî G. 363/5

(Ey Bâkî! Fırdevs bahçesini bana arz etme. Ben sevgilinin eşiğini mesken bilirim.)

Güzellik Bahçesi

Âşığa sevgilinin güzellik bahçesi yüce Fırdevs'e değişilmeyecek kadar hoş gelir.

Gülşen-i hüsnün gören *fırdevs-i a'lâdan* giçer
Cür'a-i la'lün içen câm-ı musaffâdan giçer

Muhibbî G. 653/1

(Güzellik bahçeni gören güzel cennetten vazgeçer. Dudak yudumunu içen, saf şaraptan vazgeçer.)

Çemen

Sevgilinin dudağından çıkan nefes mukayese yapılarak Hz. İsa (a.s.)'ın ölüyü diriltiren mucizevi nefesinden daha iyi gelmektedir. Taze çemen de âşığa yüce Fırdevs'ten daha hoş gelmektedir.

Bu gün ihyâda yig geldi lebün enfâsı İsâ'dan
Anun-çun oldu hurrem ter-çemen *fırdevs-i a'lâdan*

Ahmedî G. 484/1

Belâ Köşesi

Sevgilinin belâ köşesi Firdevs cennetine bile değışilmeyecek kadar değerlidir.

Vâ‘iz nasîhatin başına eylesün ki men
Künc-i belâmı kûşe-i *firdevse* virmenem

Behiştî G. 344/3

(Ey vâ‘iz! Nasihatın başına geçsin. Ben onun belâ köşesini Firdevs’e değışmem.)

Hâr

Diken-gül-cennet münasebetinin kurulduğu hayâlde âşık, bir dikenini bile Firdevs cennetinin gül bahçesine değışmez.

Fehm iden rütbe-i haşiyet-i gülzârumuzı
Eylemez gülşen-i *firdevse* fedâ hârumuzı

Nâbî G. 834/1

(Gül bahçemizin keyfinin derecesini anlayan bir dikenimizi bile Firdevs gül bahçesine feda etmez.)

Mâbeyin

Mâbeyin, “eski saray ve konaklarda haremle selâmlık arasında bulunan ve her iki tarafa da kapısı olan dire”³⁰⁹ olarak tanımlanır. Enderunlu Vâsıf, 1224/1809 tarihinde tamirat ve tadilatı biten Sultan Mahmud Hân’a ait mâbeyinin özellikleri karşısında Firdevs cennetinin özelliklerinin sönük kaldığını vurgular.

Bu mânend-i cinân mâ-beyni tavsif ü sitayşde
Olur *firdevsi* aciz kanda kaldı vâsıf-ı nâlân

Enderunlu Vâsıf K. 63/71

(Cennete benzeyen bu mabeynin övgüsü karşısında Firdevs inleyen vasıflarıyla aciz kalır.)

1.4.4. Telmîh San‘atında Firdevs Cenneti

Âyet Telmîhleri

Divan şairi, zâhitlere ve sûfilere ham sözlerinden dolayı sataşır. Ona göre ihlaslı âşığı cehennem ile korkutmaya gerek yoktur. Çünkü onun yeri cennettir. Ama ikiyüzlülerin yeri ise

³⁰⁹ Ayverdi, *a.g.e.*, C 2, s.1885.

asla Firdevs-i a'lâ olmayacaktır. Çünkü Nisâ sûresi 145. âyetine göre onlar, cehennem en alt katında olacaklardır.³¹⁰

Azâb-ı nâr ile korkutma muhlis 'âşıkı sûfî
Mürâ'î menzili itmez Hudâ *firdevs*-i a'lâsın

Behiştî G. 408/4

(Ey sufi! İhlaslı aşığı cehennem azabı ile korkutma. İkiyüzlülerin yolu Hüdâ'nın Firdevs'ine ulaşmaz.)

Cennette Allâh'ın cemalinin görüleceği Kur'ân-ı Kerîm'de “*O gün birtakım yüzler aydındır. Rablerine bakarlar.*”³¹¹ âyeti ile bildirilmektedir. Hadis-i şerîfte ise ru'yetullah hadisesi şöyle açıklanır: “*Cenâb-ı Hak perdeyi kaldırır, cennetliklere artık Rablerine bakmaktan daha sevimli gelecek hiç bir şey verilmiş olmaz.*”³¹² buyurularak Cenab-ı Allâh'ın cemalinin görülmesi olağanüstü güzellikleri ile tasvir edilmiş cennet nimetlerini gölgede bırakacaktır. Şair de buradan hareketle sevgilinin güzel yüzünün parlaklığının ortaya çıkmasından sonra gönlün güzel bulduğu hûrilerinden şikâyetçi olur.

Tecellî ireli cânâ nigârun yüzi nûrından
Bahan bîzâr olmuşdur gönül *firdevs* hûrından

Ahmedî G. 489/1

(Ey sevgili! Güzel yüzünün parlaklığı ortaya çıktığından beri bu gönül Firdevs hürilerinden şikâyetçi olmuştur.)

Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası adlı eserinde Harun Tolasa, Ahmet Paşa'nın bu konu ile ilgili beyitine atıfta bulunarak şöyle bir yorum getirir: “Şair, sevgilinin bizzat kendisine olan aşk ve özlemini dile getirebilmek için cennetin değerini tasavvufî açıdan ele alır ve orada müşahadeye arz olunacağı va'd olunan Cemalullâh'a işaretle sevgilinin kendisini görmeye hiçbir şeyin mukabil olamayacağı belirtir.”³¹³

Kûyunu görmekle dilden zâ'il olmaz şevk-i yâr
Kâni olmaz cennet-i firdevse dîdâr isteyen

Ahmet Paşa G. 226/4

(Ey sevgili! Senin mahallenini görmekle yârin sevgisi gönülden eksilmez. Dîdâr isteyen ise Firdevs cennetine razı olmaz.)

³¹⁰ "Şüphesiz ki münâfıklar cehennem ateşinin en aşağı tabakasındadırlar. Onlara hiçbir yardımcı da bulamazsın." (Nisâ, 4/145).

³¹¹ Kıyâmet, 75/20-22

³¹² Davutoğlu, *a.g.e.*, C 2, s.150, (İman, 180/296).

³¹³ Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001, s.51.

Hadis Telmîhleri

Bâkî, çok sevdiği Kanunî Sultan Süleyman'ın vefatı üzerine tarih düşer.

Adem iklimine ‘azm eyledi çünkim Süleymân Hân

Îlâhî kabrine revzenler aç *firdevs*-i a'lâdan

İşitdüm fevtin ol sultân-ı âli-şânun ey Bâkî

Didüm tarihin azm itdi bekâya dâr-ı dünyâdan (974/1566)

Bâkî Tar. 21/1

(Süleyman Han yokluk iklimine yürüdü. Ya Rab! Onun kabrine Firdevs-i a'lâ'dan pencereler aç. / Ey Bâkî! Şanı yüce padişahın vefatını öğrendim. Bu dünyadan bekâ âlemine yürüdüğü tarihi söyledim.)

Yüce sultan için dua eder. Duasında “*Hiç şüphe yok ki sizden biriniz öldüğü vakit kendisine sabah akşam varacağı yer gösterilecektir. Cennetliklerden ise cennetlik olacak, cehennemliklerden ise cehennemlik olacaktır. (Kendisine) İşte senin yerin budur, ta Allâh seni kıyamet gününde oraya gönderinceye kadar.*”³¹⁴ hadis-i şerîfine telmîh yapar.

Ahmet Paşa, Fatih Sultan Mehmet'in eğitiminde görev almış hocalarından biridir. Fatih Sultan Mehmet'in Bâyezîd'den sonra gelen ikinci oğlu olan Mustafa'nın genç yaşta ölümü üzerine mersiye yazar. Bu mersiyede yukarıda verilen hadis-i şerîfe telmih yapar. Mustafa'nın kabrine Firdevs cennetinden pencereler açılıp kudsilerle olmasını diler.

Firdevsden mezârına revzenler açılıp

Ervâh-ı kuds ile dün ü gün hem-nişin ola

Ahmet Paşa K. 29/50

(Kabrinde Firdevs cennetinden pencereler açılıp kudsilerin ruhuyla beraber günün gün edip oturanlardan olsun.)

1.4.5. Tarih Düşürmede Firdevs Cenneti

Arpaemînzâde Mustafa Sâmi, Zeliha isimli kızın ölüm tarihini, tam tarih düşürme tekniği ile verir. Zeliha'nın makamın Firdevs olmasını diler.

Vefât itdükte hâtif didi târîh

Zelîhânun ola *firdevs* câyı (1134/1721-1722)

Arpaemînzâde Tar. 24/8

(Vefat ettiğinde hâtif tarih söyledi. Zeliha'nın makâmı Firdevs olsun.)

³¹⁴ Davutoğlu, a.g.e., C 11, s.283, (Cennet, 65/2866)

Halep'te yaşayan ve 1102/1691'de vefat eden kethuda nazım Hâcî İbrâhîm'e tarih düşen Nâbî, Hâcî İbrâhîm'in makâmının Firdevs olmasını ister.

Geldi bir hâtif didi târih-i sâl-i fevtini
Hâcî İbrâhîm'e *firdevs*-i berîn ola makâm

Nâbî Tar. 40/2

(Bir hâtif geldi ve vefat tarihini söyledi. Hacı İbrahim'e Yüce Firdevs, makâm olsun.)

Enderunlu Vâsîf, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in İstanbul'un fethi müjdesine nail olmak için Eyûb El-Ensârî hazretleri ile İstanbul surlarının önüne kadar gelen Ebû Sa'îd El-Hudrî (r.a.) türbe sa'adetlerine tamir tarihi düşürmek için şiir yazar. Bu tamirat, tarih düşürdüğü "Bin yüz sekizde cânâ pâk oldu ravza-i pâk" dizesinden de anlaşılacağı üzere 1108/1697 tarihinde bitirilmiştir. Bu türbe Ayvansaray kapısı dâhilinde Atîk Mustafa mahallesinde yer almaktadır. Bu şiirde şehid olan Ebû Sa'îd El-Hudrî (r.a.)'ın yerinin Firdevs olduğunu belirtir.

Azm-i *firdevs* edip o şâh-ı cinân
Câme-hâb oldu cismine bu zemîn

Enderunlu Vâsîf Tar. 26/11

(O cennet şahı Firdevs cennetine yürüdü. Bu zemin bedenine yatak oldu.)

Beyân-ı hâl idüp Rûhî vefâtına didi târih
Şehîd oldı mekân-ı pâk *firdevs* ola Yahyânun

Bağdâtlı Rûhî Tar. 285/5

(Yahyâ'nın vefatına dair Rûhî bir hâl edip tarih söyledi. Onun temiz mekânı Firdevs olsun.)

1.5.Huld Cenneti

Huld kelimesi beka, sermedîlik; cennet³¹⁵ anlamına gelmektedir. Divan edebiyatımızın şairleri, sekiz cennet tabakaları içerisinde ismi geçen Huld cennetini berîn, bağ, gülzâr, riyaz kelimeleri ile tamamlayarak kullanmışlardır. Ayrıca şairler, huld ismini me'va ismi ile birlikte kullanarak güzel bir tenasüp oluşturmuşlardır. Huld; ebediyet, me'vâ; sığınılacak yer anlamına gelerek cenneti tamamlayan kavramlar olmuştur. Dikkatleri çeken husus ise, huld ismi Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadis-i şerîflerde cenneti karşılayacak şekilde çok bahsedilmese de divan şairlerince yoğun bir şekilde kullanılmıştır.

³¹⁵ Sâmi, a.g.e., s.586.

1.5.1. Teşbîh San‘atında Huld Cenneti

Yüz

Divan şiirlerinde yer alan âşık, cenneti ukbâda aramaz. Ona göre cennet, sevgilinin alnında veya yüzündedir. Bunu da var olan itikâda göre bir mesnede dayandırır. Bu mesned ise itikâda göre cennet Şâm’ın altında veya üstündedir. Buradan hareketle şair, sevgilinin yüz hatlarını cennete teşbîh edilir.

Zülfüne nisbet yâ alnın ola cennet yâ ruhun
Çünkü Şam’ın bâğ-ı *huld* altında yâ üstündedir

Necâtî Bey G.121

(Ey sevgili! Saçına nispet cennet ya alnın ya da yüzündür. Çünkü Huld bağı Şam’ın ya altındadır ya da üstünde.)

Kûy

Sevgili cenneti vücudunda taşır. Öyle bir tesiri vardır ki bulunduğu yeri de cennete çevirir. Bâkî, sevgilinin köyünü Huld bahçesine teşbîh eder.

Sensüz cinâne kalmadı meylüm cihân degül
Kûyun riyâz-ı *huld* visâlün yiter na‘îm

Bâkî G. 334/4

(Bırak dünyayı sensiz cennetlere bile meylim kalmadı. Senin köyün Huld bahçesi, birlikteliğin Na’îm; o bana yeter.)

Meyhâne

Meyhâne, “melâmî-meşrep bir rind hüviyetinde görülen aşığın içki içtiği yerdir. ‘Namus ile ar isteyen meyhâneye gelmesin.’ denilerek bu melâmet hali ifade edilir. Herkesin bir nasibi vardır. Sofinin ibadet köşesi, âşığınsa ise meyhanedir.”³¹⁶ Bunun yanı sıra meyhâne tekkedir, dergâhtır. İçki ise kendisine sunulan ilimdir, aşktır. Âşık, bu ilimden, aşktan hoşnuttur. Bunun için gül yüzün hatırlandığı bu meyhânenin gönlüne Huld cenneti gibi güzel kılınması istenir. Bu isteğin altında cennette olduğu gibi bıkkınlık vermeyen zevkler vardır. Âşıkta bu hazdan usanmadan doya doya yaşamak ister.

³¹⁶ Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı’nın Tahlili*, MEB Yayınları, İstanbul 1996, s.164.

Gül yüzün yâdına her dem içe peymâneleri
Cennet-i *huld*ı kıla gönline meyhâneleri

Ahmedî G. 681/1

(Gül yüzün hatırına her zaman şarap kadehleri içsin. Gönlüne meyhaneleri Huld cenneti kılsın.)

Meclis

Âşığın gönlü hicran vaktinde hep hüznü doludur. Gözünden tasa bahçesini sulayan Ceyhun akar. Hicranlı anlarında tasa bahçesinde gezinen âşık vuslata erince, onun bulunduğu meclise girince ortam bir anda değişir ve cennete döner. Çünkü sevgilinin sözü kevsere, bulunduğu meclis ise Huld'a teşbîh edilir.

Götürdü zevk-i vaslın hâtırımdan ravza pervâsın
Sözün kevser münevver meclisin *huld*-i berînimdir

Fuzulî G.102/6

(Sana kavuşmanın zevki, gönlümden endişe bahçesini götürdü. Senin sözün kevser, nurlu meclisin yüce Huld cennetidir.)

Kasr

Şeyh Gâlib, Beyhân Sultân'ın kasırlarına tarih düşer. Kasırdaki duvarlara yapılan nakışlarda gül bahçeleri vardır. Şeyh Gâlib, bu nakışlı kasrın her bir köşesini Huld cennetine benzetir.

Nakış dîvârında yer yer gülîstânlar rû-nümâ
Gösterir erbâbına her kûşesi *huld*-ı berîn

Şeyh Gâlib Tar. 36/1

(Nakşedilmiş duvarda yer yer gül bahçeleri ortaya çıkarılmış. Anlayana her köşesi Huld cennetini gösterir.)

Şeyh Gâlib, bunun yanısıra Sultan Selim Hân tarafından yaptırılan divanı, Huld cennetine teşbih eder. (Tar. 2/16), Baruthâne'nin içinde yapılan köşkün nakışlarının Behzâd tarafından yapıldığı, Behzâd'ın bu nakışlarında Huld cennetini anımsatan görüntülerin yer aldığı belirtilir. (Tar. 24/9)

Kaside

Nef'î, yazmış olduğu kasidesini Huld bahçesine benzetir. Temiz nazmını kevser suyuna, ilk olarak ortaya koyduğu fikirlerini ise dünyada işitilmemiş nâmelerle şarkı söyleyen hûrilere benzetir.

Bu kasîdem ravza-i *huld*-i ma'ânîdir benim
Nazm-ı pâki âb-ı kevser bîkr-i fikri "hûr-i 'în"

Nef'î K. 56/38

(Benim bu kasidem mananın Huld bahçesidir. Temiz nazmı kevser suyu gibi, ilk olarak söylenen fikir ise hûr-i 'în gibidir.)

Beyit

Behiştî ise yazacağı kasidenin her beytinin Huld cenneti gibi olmasını ister.

Nazm idem bir kasîde-i ra'nâ
Ola her beyti dahı *huld*-âsâ

Behiştî K. 3/7

(Güzel bir kaside nazmedeyim. Her beyti Huld cenneti gibi olsun.)

1.5.2. Teşhîs San'atında Huld

Reşk

Şair, sultanın şerefli meclisini övmek amacıyla kurduğu imajda Huld bağını kıskandırır.

Zî meclis-i şerîf ü zihî reşk-i bağ-ı *huld*
Zî işret-i latîf ü zihî gayret-i bahâr

Necâtî Bey K. 6/15

(Huld bağını kıskandıran şerefli meclis ne güzel? Baharın gayreti ve keyifli içki ne güzel?)

Arpaemînzâde, Çınarcık'ta Kethudâ Muhammed Cami'ne tarih düşer.

Sâmiyâ târîh-i itmâmın didüm tekbîr ile
Câmi'-i nûrânî-i pâkîze-tarh-i dil-nişîn (1142/1730)

Bu düşölen tarih beytinden de anlaşıldığı üzere Hicri 1142 senesinde yapılan bu camiye ve medhiyeler sunar. Bu medhiyesinde bu yüksek camiyi güzelliği ile Huld cennetini kıskandırdığından bahseder.

Eyleyüp inşâ Çınarcıkda bu vâlâ câmi'i
Ol mahalli eyleyüp reşk-âver-i *huld*-i berîn

Arpaemînzâde Tar. 50/7

(Çınarcık'ta Huld cennetini kıskançlığa taşıyan bu yüksek camiyi inşa etti.)

Mu'âriz

Huld bağı, rakip konumunda kişileştirilir ve kıskançlığından dolayı sevgilinin eşğine karşı gelen bir asi olur.

Çün eşğine oldu mu'âriz riyâz-ı *huld*
Görünmediği yeğdir anun kendi bâbına

Necâtî Bey G. 480/6

(Onun kendi kapısında görünmediği daha iyidir. Çünkü Huld bahçesi senin eşğine karşı geldi.)

1.5.3. Mübâlağa San'atında Huld Cenneti

Divan şairleri, idealize ettiği bir sevgiliyi ya da beğendiği bir mekânı gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve insanın hayal ve hatırandan bile hiç geçirmediği nimetlerin var olduğu cennete teşbih etmeyi yeterli görmez. İş daha da öteye götürür. Gül bahçesini, çayrıları, sevgilinin yanağının rengini, sevgilinin mahallesini Huld cennetinden üstün tutar. Hatta sevgiliden uzak kalan âşığa Huld cennetinin bahçeleri bile hapis gibi görünür.

Eşik

Sevgilinin eşği aşğın nazarında cennetten daha değerlidir. Zâhid ise cennet arzusunu dile getirerek aptallık eder.

Harîm-i âsitânun kodı zâhid
İder *huldun* hevâsın eblehîdür

Muhibbî G. 1028/2

(Zâhid pek akılsızdır. Sevgilinin eşğini bırakıp cennet arzusundan bahseder.)

Gülistan

Gülistan, Huld bağından daha güzel tanıtılır.

Ney ol gül-sîtandan urur dem ki anı
Gören *huld* bâğın sanur hâr ü has

Ahmedî G. 292/9

(Ney, gül bahçesinden öyle bir bahseder ki onu gören Huld bağına çalı çırpı zanneder.)

Şeyh Gâlib, Sultan III. Selim döneminde Topkapı Sarayı'nda yenilenerek yapılan "İrem Bağı" nâmıyla ünlene mahale kaside yazar. Bu kasidesinde Şeyh Gâlib, "İrem Bağı" adıyla anılan bu mekânın Huld cennetinin tüm nimetlerinin numunesini taşımasından dolayı göğün esir tabakasını hasede düşürdüğünden bahseder.

Bâg-ı irem geh lâ-nazîr hem dil-nişîn hem dil-pezîr
Reşk-âver-i çarh-ı esîr cümle enmûzec-i *huld*-i ni'âm

Şeyh Gâlib K. 19/5

(Bazen gönüle hoş gelen eşsiz İrem bağı, bazen de göğün esir tabakasını hasede düşüren *Huld* cennetinin tüm nimetlerinin numunesi gibidir.)

Me'vâ

Âşığa sevgilinin gülbahçesinde sığınacak kadar bulduğu yer cennetlerden daha güzeldir.

Gülşen-i kûyında me'vâ bulsa ol hûrî-veşün
İhtiyâr eyler mi bâg-ı *huldî* âdem ey gönül

Bâkî G. 300/4

(Ey gönül! İnsan, huri gibi güzel sevgilinin köyünün gül bahçesinde sığınacak yer bulur da Huld cennetinin bağına razı olur mu?)

Sevgilinin Yanağının Rengi

Sevgilinin yanağının renginin aksi cennetin bekçisi olan Rıdvân'ı bile şaşırtacak kadar güzeldir.

Yanagun renginün aksi irerse *huld* bâğına
Gül ü gül-zâr-ı firdevsün diken görine Rıdvân'a

Ahmedî G. 589/5

(Yanağının renginin aksi Huld bağına ulaşırsa, Firdevsin gül ve gül bahçesi Rıdvân'a diken görünür.)

Ahmedî, bir başka beyitinde ise sevgilinin güzelliği karşısında Rıdvân'ı şaşırtır.

Ne şekl durur bu ki görürse anı Rıdvân
Hayrân ola *huldun* gül ü gülzârın unıda

Ahmedî G. 546/6

(Bu ne güzeldir ki onu Rıdvân görse hayranlığından Huld gülünü ve bahçesini unuttur.)

1.5.4. Telmîh San‘atında Huld Cenneti

Huld cenneti şiirlerde âyet ve hadis telmîhleri ile işlenir.

Âyet Telmîhleri

Âşık, Huld yurdunun bağından ayrılmak istemez. Çünkü orada “hûr-i î”³¹⁷ vardır. Ahmedî, “hûr-i î” ifadesi ile Vâkıa sûresinde yer alan “*Onlar için saklı inciler gibi iri gözlü huriler*³¹⁸ *de vardır.*”³¹⁹ âyetlerine ve Duhân sûresinde yer alan “*İşte böyle. Onları iri gözlü hurilerle evlendirmişizdir.*”³²⁰ âyetine telmîh yapar.

Ravza-i dâr-ı hulddür lâ-büd

Hûr-i î orada mümekkendür

Ahmedî K. XXXII/5

(Huld yurdunun bahçesinden ayrılık olmaz. Çünkü orada iri gözlü cennet kızları bulunmaktadır.)

Ahmedî, bir başka beyitte ise Nisâ sûresi 69. âyete telmîhte bulunur. Âyetin meâli şöyledir: “*Kim Allâh’a ve peygambere itaat ederse, işte onlar, Allâh’ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddıklarla, şehitlerle ve iyi kimselerle birlikte dir. Bunlar ne güzel arkadaşlardır.*”

İt resûlini kıdve kim giresin

Huld gül-zârına me’al-ebrâr

Ahmedî K. XXI/45

(Kendine uyulması gereken Rasûlüne uy ki; Huld bağına iyilerle beraber giresin.)

Hadis Telmîhleri

Ahmedî, rahmete girmek için zahmet çekmeyi istemez. Rahat davranır. Çünkü ezelde cennete ve cehenneme gideceklerin isimlerinin belli olduğunu bildiren hadis-i şerîften haberdardır. Hz.Ali (r.a)’den rivâyet edilen hadis-i şerîfte Allâh Rasulu (s.a.v.) şöyle buyurur:

³¹⁷ Gözünün siyahı çok siyah, beyazı çok beyaz olan hûrilerdir. (bk., Ayverdi, *a.g.e.*, C 2, s.1299.)

³¹⁸ Huriler, Saffat suresi 49. ayette “Onlar (huriler) örtülü yumurta gibidirler.” teşbihi ile verilir. Bu âyet-i kerîme ile ilgili olarak Ebü’l-Ahves şöyle bir bilgi nakleder: “Bize ulaşan bir rivayette anlatıldığına göre Arş’in altındaki bir buluttan yağmur yağmış. O yağmurun damarlarından ceylan gözlü huriler yaratılmıştır. Sonra ceylan gözlülerden her birinin üzerine bir çadır kurulmuştur. O çadırların genişliği kırk mil olup kapıları yoktur. Öyleki Allâh dostu çadıra girmek istediğinde kapı tarafı denebilecek yerde bir yarılma olur. Allâh dostu o yarıktan içeri girer. Allâh dostunun içeri girmesine kadar o ceylan gözlüleri ne meleklerin ne de hizmetçilerin görmemiş olduklarını anlar. O ceylan gözlüler çadırlarda gözlerden uzaktadırlar.” (bk., İbn Kesîr, *a.g.e.*, s.435.)

³¹⁹ Vâkıa, 56/22-23

³²⁰ Duhân, 44/54

“Sizden her bir kişinin ateşten yahut cennetten olan oturağı muhakkak takdir olunup yazılmıştır. Topluluktan bir adam da:

-Ya Rasûlallâh! Bizler Allâh'ın takdirine dayanmayalım mı? diye sordu.

Rasûlallâh (s.a.v.):

-Hayır, sizler çalışıp amel yapın, her şeye ve herkese ameli hazırlanıp kolaylaştırılmıştır.”³²¹

Zahmet itme özüne rahmet için

Kim ezelde virildi *huld* u cahîm

Ahmedî K. LXIIA/13

(Rahmete girmek için kendine zahmet verme. Çünkü ezelden cennet ve cehennem verildi.)

Âşık Çelebi, Hz. İbrahim (a.s.)'ın Nemrut tarafından ateşe atılması ve Allâh'ın izniyle ateşin onu yakmaması kıssasını emsal gösterir, buradan hareketle Hz. Muhammed (s.a.v.)'e Allâh'ın izniyle verilen ve ümmetinin cehennemden kurtulmasına vesile olan şefaathakki ile ilgili hadis-işerîfe telmîhte bulunur.³²²

N'ola olduysa Halîlullâh'a âteş gülsitân

Sen şefâatle idersin dûzahı *huld-ı berîn*

Âşık Çelebi K.11/43

(Hz. İbrahim (a.s.)'a ateş gül bahçesi olduysa ne ola. Sen şefaatinle cehennemi yüce cennet yaparsın.)

Cennete giriş iman ile olacaktır. Mahşerde Hz. Peygamber (s.a.v.)'e Allah'ın izniyle verilen şefaati sayesinde kalbinde hardal tanesi kadar iman olanlar cehennemden çıkarılacaktır. Bu konunun işlendiği hadis-i şerife telmihte bulunulmuştur.

Gelirsen gelme bezme zâhidâ bir âfet-i cânsız

Bilirsin girmek olmaz bâg-ı *hulde* çünkü imânsız

Şeyh Gâlib G.119

(Ey zâhid! Meclise cansız bir güzelle geleceksen gelme. Bilirsin Huld bağına imansız girilmez.)

³²¹ Sofuoğlu, a.g.e., C 4, s.6495, (Kader, 11).

³²² Büyük günah işlemiş mü'min mahşerdeki hesaptan sonra cehenneme gönderilecektir. Şefkat peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.) onların kurtuluşu için secdeye kapanıp Allâh'a yalvaracak, kalbinde hardal tanesi kadar iman olanlar cehennemden çıkarılacaktır. Bu konu ile ilgili olarak âşık, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in “Şefaathim, ümmetimden büyük günah sahipleri içindir.” hadisinde yer alan şefaathakki yetkisinden haberdardır. Bunun için de içi rahattır. (Şefaathakki ile ilgili diğer hadis-i şerifler için bk., İbrahim Canân, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, Akçağ Yayıncılık, Ankara 1992, C 14, s.401-413.

Ayrıca Şeyh Gâlib, Huld cennetinde ölümün olmayacağını bilir ve bunun üzerine kurduğu hayalde oraya Azrail'in yakışmayacağını belirtir. Şair tecahül-i arif yaparak Azrail'in cennette yakışık almayacağını belirterek Huld cennetine telmihte bulunur.

Behişt-i *hulda* yaşmaz egerçi Azrâil
Ruhunda gamze-i cellâd aceb neden yaşarır

Şeyh Gâlib G. 81/ 4

(Gerçi Huld cennetine Azrail yakışmaz ama yanağına âşîğın celladı olan gamze niçin yakışır?)

Divan şiirinde âşîğın yüksek cennetlere bile değişmediği unsurlardan birisi de sevgilinin cemâlidir. Sevgilinin cemalini seyretmek âşîğa doyumsuz bir haz vermektedir. Bu haz cennet nimetlerini bile gölgede bırakacak bir durumdadır. Beşeri noktada böyle düşünülse de tasavvufi boyutta cennet ehlinin Cemalullâh'ı görmesi ile ilgili “*Allâh o gün cennetliklere kendisini görmekten daha sevimli bir şey vermemiştir.*”³²³ hadis-i şerîfine telmîh vardır.

Ger *huld-i berîn* içre karâritse Behiştî
Dîdâr temâşâsı gibi ‘âleme irmez

Behiştî G. 207/5

(Behiştî yüksek cennetin içinde kalmaya karar kılsa bile sevgilinin yüzünü seyretmesi gibi bir zenginliğe erişemez.)

1.5.5. Tarih Düşürmede Huld Cenneti

Ahmet Paşa, Fatih Sultan Mehmet'in oğlu Mustafa için yazdığı mersiyede Cenâb-ı Allâh'a dua ederek onun makâmının yüce Huld cenneti olmasını diler. Cennet-hûrî münasebetinin yer aldığı yukarıda bahsi geçen âyetlere telmih yapar ve onun haşre kadar arkadaşlarının hûrîler olmasını Yüce Mevlâ'dan diler.

Yâ Rab makâmı ravza-i *huld-i berîn* ola
Kabri enîsi haşre değın hûr-ı îyn ola

Ahmet Paşa K.29/49

(Ey Allâh'ım! Onun makâmı yüce Huld cenneti olsun. Onun kabrinde haşir gününe kadar iri gözlü cennet kızları ona arkadaş olsun.)

Nedîm, Üsküdâr'da İbrâhîm Pâşâ'nın 1133/1720 yılında tadilatını yaptırdığı çeşmeye tarih düşer. Ebedîlik bakımından çeşmeyi Huld cennetine benzetir.

³²³ Parlıyan, *a.g.e.*, C 2, s.611, (Cennet 16/2552).

Selsebîl-i cennet-âsâ eyleyüp tamîr onu
Zîb ü zîverle misâl-i *huld* câvîd eyledi

Nedîm Tar. 31/17

(Cennet gibi selsebili süslerle tamir etti. Böylece Huld misali gibi ebedî eyledi.)

Divân-ı Âlî efendilerinden Sultân Selîm Vakfî Kâtibi Mustafâ Efendi'nin vefatına tarih düşen Şeyh Gâlib Mustafa Efendi'nin Huld cennetinde meskûn olması için dua eder.

Târîh-i sâl-i fevtidir ol merd-i kâmilin
Hak Mustafa Efendi'ye *huldu* ede penâh

Şeyh Gâlib Tar. 57/3

(O kâmil, mert insanın vefat yılına tarihtir. Allah Mustafa Efendi'ye Huld cennetini kalınacak yer eylesin.)

Enderunlu Vâsîf, Ebû Sa'îd El-Hudrî (r.a.)'ın türbe-i sa'adetlerine tamir tarihi düşürmek için şiir yazar. Bu tamirat, tarih düşürdüğü "Bin yüz sekizde cânâ pâk oldu ravza-i pâk" dizesinden de anlaşılacağı üzere 1108/1697 tarihinde bitirilmiştir. Ebû Sa'îd El-Hudrî (r.a.)'ın fetih için mücadele ederken Huld cennetini fethettiği bildirilir.

Fethine sa'y ederken ol hısnun
Feth-i bâb oldu ana *huld*-ı berîn

Enderunlu Vâsîf Tar. 26/10

(O kalenin fethi için çalışırken yüce huld cenneti fethettiği yer oldu.)

1.5.6. Dualarda Huld Cenneti

Ahmet Paşa, Fatih Sultan Mehmet'in oğlu Mustafa için yazdığı mersiyyede Cenâb-ı Allâh'a dua ederek onun makâmının yüce Huld cenneti olmasını diler. Cennet-hûrî münasebetinin yer aldığı Vakîâ sûresi 22 ve Duhân sûresi 54. âyetlere telmîh yapar ve onun haşre kadar arkadaşlarının hûrîler olmasını Yüce Mevlâ'dan diler.

Yâ Rab makâmı ravza-i huld-i berîn ola
Kabri enîsi haşre değîn hûr-ı îyn ola

Ahmet Paşa K.29/49

(Ey Allâh'ım! Onun makâmı yüce Huld cenneti olsun. Onun kabrinde haşir gününe kadar iri gözlü cennet kızları ona arkadaş olsun.)

Şeyh Gâlib, annesi Emine Hatun'un vefatına tarih düşer. Annesinin âhiretteki makâmının Huld cenneti olmasını Allâh'tan ister.

Geldi târîh-i rihleti Gâlib

Ola yâ Rab makâmı *huld*-ı latîf

Şeyh Gâlib Tar. 65/1

(Ey Gâlib! Ölüm tarihi geldi. Ya Rab! Onun makamı latif Huld cenneti olsun.)

1.6. İlliyyîn Cenneti

Arapça kökenli isim olan illiyyîn (illiyyûn) kelimesi “semanın ve cennetin en âlî mahalli”³²⁴ anlamına gelmektedir. İlliyyîn'in cennet tabakalarından biri olup olmadığı tartışmalıdır. Mutaffifin sûresinde iyilerin yazısının İlliyyîn'de bulunduğundan, İlliyyîn'in ise yazılmış bir kitap³²⁵ olduğundan bahseder. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen bu iki âyet bu kanıyı desteklemektedir. Hadis-i şerîflerde ise İlliyyîn ismi bir yerde geçmektedir.³²⁶ Ayverdi, cennet-i a'lâ terkiibini “en yüksek cennet”³²⁷ olarak tanımlamaktadır. Cennet-i a'lâ ifadesi ile İlliyyîn'in kastedildiği noktada net bilgi yoktur. Bundan dolayı olsa gerek divan şairleri de cennet ismi olarak İlliyyîn'i kullanmaktan geri durmuşlardır.

1.6.1. Teşbîh San'atında İlliyyîn Cenneti

Eşik

Sevgilinin eşiği, âşık için dünyada mirâç, âhirette ise en yüksek cennettir. Necâtî Bey, bu teşbîhinde diğer şairlerden farklı olarak cennet-i a'lâ veya İlliyyîn dememiş, iki kavramı da birleştirerek anlamı daha kuvvetli bir hale getirmiştir.

Eşiğin dünyâda cânâ âşıkın mi'râcıdır

Ahrette cennet-i a'lâ-yı *illiyyînidir*

Necâtî Bey G. 167/2

(Ey sevgili! Senin eşiğin dünyada âşığın mirâcı, âhirette ise cennetin en yüksek derecesidir.)

³²⁴ Sâmi, *a.g.e.*, s.950.

³²⁵ Mutaffifin, 83/18-21

³²⁶ Atiyye, Ebû Saîd'den merfu olarak şöyle bir rivayette bulunmuştur: “(Cennetin) İlliyyin tabakasındaki kimseleri, başkaları sizin göğün ufkündeki yıldızı görmeniz gibi görürler. Şüphesiz Ebubekir ve Ömer de onlardandır.” (bk., İbn Kesîr, *a.g.e.*, s.405.)

³²⁷ Ayverdi, *a.g.e.*, C 2, s.472.

Makâm

Necâtî Bey, sultanın makâmına övgüler yağdırır. Bu makâm sekiz cennet evidir, yedi padişahın mülküdür. Bu makâmda havuz, nehirler, anber kokan topraklar, yüce cennetin havası yer alır.

Havzun suyu nehrhâ salsâl

Hâki ‘anber havası illiyyîn

Müşğ ü ‘anberle yapılıptır bu

Bu değildir halaktehüm min tîn

Necâtî Bey Kt. 61/3-4

1.6.2. Mübâlağa San‘atında İlliyyîn Cenneti

Kapı

Sevgilinin kapısının olduğu yerde en yüksek cennetin adının bile geçmemesi gerekir.

Kapun olduğu yerde *cennet-i a‘lâya* yer yokdur

Tururken kâmetün ey serv-kad tûbâya yer yokdur

Bağdâtlı Rûhî G. 177/1

(Senin eşiğinin olduğu yerde cennet-i a‘lâya yer yoktur. Ey servi boylu duruşun var iken tûbâya gerek yok.)

1.6.3. İktibâs San‘atında İlliyyîn Cenneti

Fecr sûresinde eski kavimlere ait kıssalar hatırlatılır. Kötülüğe yönelmekte olan insanoğlunun akıbetinin kötü olduğu, dünya hayatından sonraki hayat ve oradaki durumlar kısaca anlatılır. Menfî hayattan müsbet hayata dönme çağrısını yerine getirenler Allâh’ın seçkin kulları arasına katılacak ve cennete girecektir.³²⁸ Enderunlu Vâsıf da buradan hareketle “İrci‘i”³²⁹ kelimesini nâkıs iktibas yaparak bu emre kulak verenlerin yüksek cennetlere gireceğini belirtmiştir.

İrci ‘i emrine gûş eyleyecek âhır-ı kâr

Oldu bin cân ile ‘azim irem-i a‘lâya

Enderunlu Vâsıf G. 152/4

(İrci ‘i emrini işitip uyanlar bin can ile yüce cennete yürüdü.)

³²⁸ Fecr, 89/27-30.

³²⁹ Fecr, 89/28.

Enderunlu Vâsıf, bu emre tabi olanlardan ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'e tabii olanlardan olmayı arzu ediyor, bu vesile ile Hz. Hasan (r.a.) ile yüksek cennetlerde birlikte olmayı arzuluyor.

Hazret-i peygambere bahş eyleyip Vâsıf kulun
Cennet-i a'lâda hem-saye kıla Hassan ile

Enderunlu Vâsıf K. 212/74

1.7. Me'vâ Cenneti

Me'vâ; yurt, mesken, sığınılacak yer anlamına gelmektedir. Me'vâ kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de iki âyette net olarak yer almaktadır. Allâh'tan korkanlar, iman edip güzel amel işleyenlerin mükafât yeri olan Me'vâ cenneti³³⁰ Sidretü'l-Müntehâ'nın yanındadır.³³¹ Bir âyette ise Rabb'inin huzurunda durulacağından korkanların ve nefsini dizginleyenlerin sığınağının cennet olacağı bildirilmiştir.³³² Âyetlerde net olarak görülen me'vâ ismine, hadislerde İbn Abbas'tan gelen rivâyet haricinde rastlanılmamaktadır. Taranılan divanlarda ise şairlerin me'vâ kelimesini, sözlük karşılığı olan “yurt, mesken, sığınılacak yer” anlamında kullandıkları görülür. Divan şairleri, mesken, aşîyan, hırz, ilticâgâh, mahal, kûy vb. kelimeleri kullanmak yerine hem aruza oturtma hem de ahengi sağlama adına me'vâ kelimesini kullanmayı tercih etmişlerdir.

Gülşen-i kûyında *me'vâ* bulsa ol hûrf-veşün
İhtiyâr eyler mi bâg-ı huldi âdem ey gönül

Bâkî G. 300/4

(Ey gönül! İnsan, huri gibi güzel sevgilinin köyünün gül bahçesinde sığınacak yer bulur da Huld cennetinin bağına razı olur mu?)

Me'vâ kelimesinin “yurt, mesken, sığınılacak yer” anlamında kullanıldığı diğer beyitler şunlardır: (Ahmedî G. 37/4, G. 49/7, Bâkî G. 67/2, Behiştî 203/4, Beyânî G.14/2; Fuzulî K. 21/16, G. 5/4, K. 32/34, K. 41/48, K. 42/40; Necâtî Bey K. 1/21, Nedîm K. 38/1, K. 30/5, K. 37/24, K. 38/13, Tar. 36/23, Tar. 42/12, Tar. 50/23; Muhibbî G. 24/7; Beyânî G.14/2; Ş.Yahyâ Müfredât/29)

³³⁰ Secde, 32/19.

³³¹ Necm, 53/15.

³³² Naziat, 79/40-41.

1.7.1. Teşbîh San'atında Me'vâ Cenneti

Kapı

Ahmet Paşa, Fatih Sultan Mehmet'in köşküne medhiyeler söyler. Bu köşkün kemerleri zeberceddendir. Feleğin gelin odasının temaşa ettiği altından pencereleri mevcuttur. Hûrîlerle gılmanların dolup taşıdığı cennet ortamı mevcuttur. Medhiyelerle tasvir edilen bu köşkün kapısı şair tarafından her yönüyle Me'vâ cennetine benzetilir.

Ey kasr-ı felek-rif'at ü ey tâk-ı mu'allâ
Her bâb ile benzer kapına cennet-i me'vâ

Ahmet Paşa K. 11/1

(Ey feleğin yüce köşkü ve yüksek kemerleri! Senin kapın her yönüyle Me'vâ cennetine benzer.)

Eşik

Me'vâ cennetine teşbîh edilen sevgilinin kapı eşiği âşığın gönlüne rahatlık verir.

Dil-güşâdır ârızın mihr-i cihân-ârâ gibi
Cân-fezâdır âsitânın cennetü'l-mevâ gibi

Necâtî Bey G. 593 /1

(Senin yanağın cihanı süsleyen güneş gibi gönüle ferahlık verir, eşiğin ise gönüle rahatlık veren Me'vâ cenneti gibidir.)

Gülşen

Baharın gelmesiyle gülbahçesi Me'vâ cennetine döner.

Bahâr oldu gülistân cennetü'l-me'vâya dönmişdür
Dıraht-ı müntehâlar her biri tûbâyâ dönmişdür

Beyânî G. 278/1

(Bahar geldi gül bahçesi Me'vâ cennetine döndü. Ağaçların her biri tûbâyâ döndü.)

Şarap

Meclisin şarabı Me'vâ cennetinin kevserine benzetilir.

Sâzumuz dinler felekde Zühre-i zehrâ bizüm
Kûşe-i zevk u safâmuzdur bugün dünyâ bizüm
Sînemüzde zâhidâ neyler gam-ı ferdâ bizüm
Bezmümüz peymânesidür kevser-i me'vâ bizüm
Cür'amuzdan perveriş bulmuş durur Tûbâ bizüm

Behiştî M. / 6

(Gökte parlak çoban yıldızı sazımızı dinler. / Dünya bugün bizim zevk ve sefa köşemizdir. / Ey Zâhid! Bizim sinemizde gelecek kaygısı ne gezer. / Me'vâ kevseri meclisimizin kadehidir. / Tûbâ bizim bir yudumluk suyumuzdan beslenmiş gibi durur.)

Edirne

Edirne şehri Me'vâ cennetinin gül bahçesine teşbîh edilir.

Edirne şehri mi bu yâ gülşen-i *me'vâ* mıdır

Anda kasr-ı pâdişâhı cennet-i a'lâ mıdır

Nef'î K. 7/1

(Burası Edirne mi yoksa Me'vâ cennetinin gül bahçesi midir? Orada bulunan padişah kasrı cennet-i a'lâ mıdır?)

Der-i Devlet

Neşatî, Müsâhib Paşa'yı övdüğü kasidesinde, devlet kapısını Me'vâ cennetine teşbîh eder.

Âsmân-pâye hümâ-sâye Müsâhib Paşa

Ki der-i devleti erbâb-ı dile *me'vâ*dur

Neşatî K. 22/15

(Göğün derecesi saadetin gölgesi Müsahip Paşa'dır. Devlet kapısı gönül ehline Me'vâ gibidir.)

Sahn-ı Sad-âbâd

Sadâbâd, mutluluğu bol olan yer anlamına gelmektedir. İstanbul'da Kâğıthane deresi kıyısında bulunan bir mesire yerinin adı olup Lale Devri'nde büyük ün kazanmıştır. Nedîm, Sultan Ahmet ve damadı İbrahim Paşa'ya sunduğu methiyesinde, sultanın olduğu yeri ferahlık bakımından Me'vâ cennetine teşbîh eder.

Tâ ki her sâl eyleye ıydın neşât-ı makdemi

Sahn-ı sad-âbâdı lebrîz-i ferah *me'vâ* gibi

Nedîm K. 18/53

(Ta ki her yıl mutluluk getiren bayramını eyleye. Mutluluğu bol olan yerin ortası Me'vâ gibi ferahlık doludur.)

Himmet Kapısı

Nedîm, Sadrazam İbrâhîm Paşa'ya medhiyesini sunduğu tardiyye nazım şeklinde sultanın himmet kapısını Me'vâ cennetine teşbîh etmektedir.

Bâb-1 himemin cihâna *me'vâ*
 Fahr etmede hidmetinle dünyâ
 Ey sadr-1 güzîn-i âlem-ârâ
 Teşrîfin ile bu sadr-1 vâlâ .
 Mağbût-1 ferâz-1 âsmândır

Nedîm Tard. 5/6

(Himmat kapın dünyaya Me'vâ / Dünya senin hizmetinle övünmede / Âlemi süsleyen güzide lider / Gelmen ile bu yüksek makam / İmrenilmiş gökyüzü gibidir.)

Sahil

Nedîm, sahilde tadilat yaptıran Kaptan Mustafâ Paşa'ya tarih düşer. Nedîm, harap konumda olan sahilin yeni halini Me'vâ cennetine teşbîh ederek anlatır.

Bu sâhil-hâne bir cây-1 harâb iken edüp rağbet
 Bu gûne eyledi her gûşesin hem-hâlet-i *me'vâ*

Nedîm K. 43/12

(Bu sahil harap bir mekân iken çalışıp her köşesini Me'vâ gibi eyledi.)

1.7.2. Teşhîs San'atında Me'vâ Cenneti

Hacîl

Fatih Sultan Mehmed'in köşkü Ahmet Paşa tarafından cennet merkezli motiflerle methedilir. Şair tarafından köşk methedilirken bunu işiten Me'vâ cenneti utanarak kendisini saklar. Bu hayâlde Me'vâ cenneti işiten, utanan ve utancı karşısında saklanan bir insan kişiliğine büründürülür.

Vasf ettiğim ol soffa durur k'ışidip anı
 Hacletle nihân etmiş özün cennet-i *me'vâ*

Ahmet Paşa K. 11/10

(Vasıflarımı anlattığım o sofadır ki Me'vâ cenneti onu işitip utanarak kendisini gizlemiştir.)

Reşk

Me'vâ cenneti de diğer cennet isimlerinde olduğu kıskanma duygusuna sahiptir. Şeyhülislâm Yahyâ, Firdevs ve Me'vâ cennetinin Mekke ve Medine'yi kıskandığından bahseder.

Ey cemâlünle Yesrib ü Bathâ
Reşk-i firdevs ü cennetü'l-me'vâ

Ş. Yahyâ Na't / 1

(Ey cemaliyle Firdevs ve Me'vâ cennetini kıskandıran Mekke ve Medine.)

Ahmet Paşa'da Me'vâ cenneti gülbahçesinin yüzüne imrenir.
Bir gonca-i nâzik-dil elinden ki müdâmı
Reşk ede yüzü gülşenine cennet-i me'vâ

Ahmet Paşa K. 37/33

(Bir nazik gönüllü gonca elinden Me'vâ cenneti devamlı olarak gülbahçesinin yüzüne imrenir.)

Nedîm, Nevşehir'de yapılan hamam için tarih düşer. Buradan hareketle sultanı cömertliği ile över. Sultanın imar ettiği cihanı Me'vâ cennetinin ehli kıskanır.

Cihânı eyledi cûd u sehâsı şöyle âbâdan
Ki reşk eyler zemîne şimdi ehl-i cennetü'l-me'vâ

Nedîm Tar. 55/4

(Sultan cömertliğiyle bu cihânı imar etti. Me'vâ cennetinin ehli bu yeri kıskanır.)

1.7.3. Mübâlağa San'atında Me'vâ Cenneti

Cennette bir kişiye verilen yer dünyalar kadardır. Cennet tabakaları zaten geniştir. Şair bu durumu sevgilinin köyüne benzetilmesine bağlamıştır.

Nisbet kılalı kûyuna me'vâyı büyüttük
Teşbîh ideli kaddüne tûbâyı büyüttük

Behiştî G. 282/1

(Ey sevgili! Senin köyüne nispet ederek Me'vâ'yı büyüttük. Boyuna benzeterek Tûbâ'yı büyüttük.)

Vech

Sevgilinin yüzü, Me'vâ cennetinden daha güzeldir.

Adına nazar kılma Behiştî kulunun kim
Vechün var iken gelmez anun 'aynına me'vâ

Behiştî G. 1/26

(Behiştî kulunun adına bakma. Senin yüzün var iken onun gözüne Me'vâ gelmez.)

Gülşen

Âşık, sevgilinin bulunduğu gül bahçesini Me'vâ cennetine değişmez.

Gülşende âşiyâne-i bülbül kadar yiri

Korlarsa bana cennet-i me'vâya vermez

Necâtî Bey G. 405/5

(Gülşende bülbülyuvası kadar yeri bana verirlerse onu Me'vâ cennetine değişmem.)

(Necâtî Bey, âşığa gülbahçesi ile gül yüzlülerin hoş geldiğini zâhîde ise hûrî ve Me'vâ cennetinin hoş geleceğini bildirir. (G. 12/3) Âhî, hûrîlerin Me'vâ cennetinden çıkıp isteseydi gülbahçesine gelmek istediğini belirtir. (G. 109/5) Şeyhülislâm Yahyâ, zâhîde muarız olarak sevgilinin köyünü bırakıp Me'vâ cennetine gidilmeyeceğinden bahseder. (G. 194/1)

1.7.4. Telmîh San'atında Me'vâ Cenneti

Cennette yaz ve kış mevsimleri olmayacaktır. Cennet, insanlara huzur veren bahar mevsiminde olacaktır. İnsan sûresi 13. âyette “*Orada koltuklar üzerine kurulmuş olarak bulunurlar. Orada ne güneş (yakıcı sıcak) görürler, ne de dondurucu soğuk.*” cennetliklerin yaşayacağı ortam hakkında bilgi vermektedir. Arpaemînzâde bu âyete telmîhle cennetteki ağaçların ve bahçelerin güzelliklerinden bir şey kaybetmeyeceklerini vurgular.

Ne ravza gülsitân-i bî-hazân-i cennetü'l-me'vâ

Ki Cibrîl anda bülbül gibi meşgûl oldu ezkâra

Arpaemînzâde K. 25/21

(Me'vâ cennetinin hazansız gül bahçesi ne güzel. Cebrâil orada bülbül gibi zikirle meşgul oldu.)

Bâkî, Ferîdûn Bey'in sarayına methiyeler söylediği kasidesinde Me'vâ cennetine telmîh yapar.

Zülâlinden 'ibâretdür nesîminden kinâyetdür

Safâ-yı çeşme-i kevser hevâ-yı cennetü'l-me'vâ

Bâkî K. 27/12

(Kevser çeşmesinin safası, Me'vâ cennetinin havası; saf suyu ve hafif rüzgarı ne tatlı ve dokunaklıdır.)

(Fuzulî, doğru yolda olanların Me'vâ cennetinde makâm sahibi olacağını belirtir. (K. 1/24) Âhî, Ecel gelmeden iman etmiş veya tövbe etmiş kişilerin Me'vâ'ya yol alacağını vurgular. (G. 7/6)

1.7.5. Tarih Düşürmede Me'vâ Cenneti

Padişah III. Ahmed'in damadı ve sadrazamı olan İbrahim Paşa, kendi himmetiyle Nevşehir'de Tavukçu Çeşmesi adı verilen bir çeşme yaptırır. Nedîm, bu çeşme için tarih düşürmek amacıyla bir şiir yazar. Tavukçu Çeşmesi'nin kitabesinde de yer alan bu şiirde, Sultan III. Ahmed'e ve Damat İbrahim Paşa'ya yönelik methiyeler yer alır. Nedîm, Damat İbrahim Paşa'nın yüce merhametiyle her yeri Me'vâ cennetinin gülbahçesine döndüğünden bahseder ve çeşmenin yapılış tarihini mu'cem tarih düşürme tekniği ile son dizide bildirir.

Cihanbân-ı mu'allâ-pâye İbrâhîm Pâşâ kim
Kemâl-i re'feti âfâkı kıldı gülşen-i *me'vâ* (1139/ 1726-1727)

Nedîm Tar. 59/4

(Cihanın koruyucusu, yüksek rütbeli İbrahim Paşa, merhameti ile her tarafı Me'vâ cennetinin gülbahçesi eyledi.)

1.7.6. Dualarda Me'vâ Cenneti

Manastırlı Mevlevî Hafız Dede'nin vefatına tarih düşen Şeyh Gâlib, Vedûd olan Allâh'tan Me'vâ cennetine dâhil olmasını istemektedir.

Yazdı târîh-i vefâtın Gâlib
Okuya hâfızı *me'vâya* Vedûd

Şeyh Gâlib Tar. 67

(Gâlib vefatına tarih yazdı. Vedûd, Hafız'ı Me'vâ'ya okusun.)

Birçok müzik makamlarında mahir olduğumu anladığımız Müezzîn Çelebî'nin vefatı için Arpaemînzâde Mustafa Sâmi tarih düşer. Bu tarihte Müezzîn Çelebî'nin makamının me'va cenneti olmasını diler.

Râstdur terk idicek savt-i segâhı târîh
Evc-i *me'vâda* Mü'ezzîn Çelebi bula makâm

Arpaemînzâde Tar.11/18

(Segâh makamlı müziği terk ettiği tarih doğrudur. Yüce Me'vâ cennetinde Müezzîn Çelebî makam bulsun.)

1.8. Na‘îm Cenneti

“Refah, huzur, mutlu hayat anlamına gelen, nimet kelimesinden daha kapsamlı bir muhtevaya sahip olan Na‘îm, insana mutluluk veren maddî ve manevî bütün güzellikleri içinde barındıran cenneti ifade eder.”³³³ Na‘îm cenneti şiirlerde bu özelliklerinden hareketle teşbîh ve mecazlarla işlenir. Fakat bazı beyitlerde Na‘îm ismi, İbn Kayyîm’in “Na‘îm, bütün cennetlere verilen addır.” yorumunda olduğu gibi “âhiretteki mutluluk ve huzur yeri” anlamındaki cennet isminin yerine de kullanılmıştır.

*Na‘îm-i vuslat anam dûzah-ı hecre salar cânım
Bana bî-mûcib ol kadd-i kıyâmet çok ‘azâb eyler*

Bâkî G.167/3

(Vuslat cennetini anam canım ayrılık cehennemine girer. Bana gereksiz yere o kıyamet boylu çok azap etmektedir.)

Bâkî’nin başka bir beyitinde ise Na‘îm kelimesi Allah’tan istenen ebedî cennet anlamında kullanılır. (G. 348/7) Fuzulî’de cehennem kelimesinin tezat anlamlısı olarak kullanılır. (K. 11/34) Muhibbî’de âşık-sevgili ile zâhid-cennet münasebetiyle yer alır. (471/2) Arpaemînzâde de ise “sekiz na‘îm bağı” ifadesi ile genel anlamdaki cennet kelimesini karşılayacak şekilde kullanılmıştır. (K. 1/66)

1.8.1. Teşbîh San‘atında Na‘îm Cenneti

Yüz ve Dudak

Âşığın hayat bulup kendinden geçtiği yüz ve dudak Na‘îm cennetinin bahçesine teşbîh edilir.

*La‘1-i lebünle tal’atun ravza-i cennetü’n-na‘îm
Kaddüne Cebre’îl-i ‘akl sidre-i müntehâ didi*

Bâkî G. 528/4

(Kırmızı dudağın ile yüzün Na‘îm cennetinin bahçesi gibidir. Cebrail senin boyuna ‘Sidre-i Müntehâ’ dedi.)

Bostan

Bahar mevsimi Mesihî soluklarıyla tabiata can verir. Bağ bahçe yeşile bürünür. Böylelikle bostan Na‘îm cennetinin bağına döner..

³³³ Topaloğlu, a.g.e., C 7, s.377.

Verdi zinet bûstâna nitekim bâğ-ı *na'îm*
Girye-i ebr-i bahâr ile gül-i handân yine

Necâtî Bey G. 477 /2

(Bahar bulutlarının gözyaşları ile gülen gül, bahçeye yine süs verdi. Böylece Na'îm bahçesi oldu.)

Kafes

Âşığın nazarında sevgilinin hayalinin ve hevesinin bulunduğu yer, kafes bile olsa, Na'îm cennetinin bağıdır.

Şehbâzı gönlümün bir araya heves ider
Kim ol arada oldu kafes ravza-i *na'îm*

Ahmedî K. LVII/2

(Gönül kuşum oraya heves eder ki o esnada kafes bile Na'îm cennetinin bahçesi olur.)

Visâl

Sevgiliden ayrı kalmak âşığa çok ağır gelir. Âşık için sevgilinin bulunduğu köy Huld cenneti, sevgili ile birlikteliği ise Na'îm cenneti gibidir.

Sensüz cinâne kalmadı meylüm cihân degül
Kûyun riyâz-ı huld visâlün yiter *na'îm*

Bâkî G. 334/4

(Bırak cihanı sensiz cennetlere bile meylim kalmadı. Köyün Huld bahçesi, birlikteliğin Na'îm; o bana yeter.)

1.8.2. Teşhîs San'atında Na'îm Cenneti

Reşk

Na'îm bağı kıskanan bir kişiliğe büründürülür.

Buldu bu zevk ile pür-zîb ü safâ 'âlem kim
Oldı gûyâ kim cihan reşk-i gülistân-ı *na'îm*

Neşatî K. 9/4

(Gönül zinet ve gönül şenliği olan bir âlemi zevk ile buldu. Cihan öyle oldu ki Na'îm cennetinin gül bahçesini kıskandıracak hale geldi.)

1.8.3. Hüsn-i Ta'lîl San'atında Na'îm Cenneti

Nesîm

Nesîm, hafif rüzgârdır ve etrafa gül kokuları saçar. Âşığın sevgilisinin saçlarına da sabah vakti nesîm değer. Bu sebeple âlem Na'îm cennetlerine döner.

Subh-dem çün zülfüne irdi nesîm
Oldı âlem cümle cennât-ı na'îm

Ahmedî G. 449/1

(Cümle âlem Na'îm cennetleri oldu. Çünkü sabah vakti saçlarına rüzgâr değdi.)

Kalem-i Mâşîta

Arpaemînzâde Mustafa Sâmî, Sultan III. Ahmed'in methiyelerini yaptığı kasidesinde sultanın kudret kaleminin yürümesiyle gül bahçesinin Na'îm bağına dönüştüğünden bahseder.

Kalem-i mâşîta-i sun' ile çün bâg-ı na'îm
Gülşenün rûz-be-rûz olmada hüsnî müzdâd

Arpaemînzâde K. 3/13

(Kudretle yürüyen kalemi ile ve gülbahçesinin güzelliği günden güne arttı ve Na'îm bağı oldu.)

1.8.4. Mübâlağa San'atında Na'îm Cenneti

Yüz

Sevgili, âşığın hayal dünyasında o kadar idealize edilmektedir ki sevgilinin güzelliği, onunla kıyaslanamayacak kadar güzel olan hûrîye bile meydan okumaktadır. Âşık mübâlağalı bir şekilde işi daha da ileriye götürüp kendi sevgilisinin hayalini bile rüyasında gören hûrîye artık Na'îm cennetinin gül bahçesinin ve güllerinin diken görüneceğini iddia eder. Şair mübâlağa san'atı ile işlediği imgelerinde sözü Na'îm cennetine getirir. Sevgilinin cemâli cennetten daha güzeldir.

Hür eger göre hayâlin yüzünün düşinde
Hâr görine gözine gül ü gül-zâr-ı na'îm

Ahmedî G. 441/4

(Huriler, düşlerinde senin yüzünün hayalini görseler, Na'îm cennetinin gülü ve gül bahçesi onlara diken görünür.)

Sevgilinin dîdârının olmadığı Na‘îm cenneti bile âşığı zarar veren cehennem ateşi gibi olur.

Dîdâr olmaya kişiye nimet-i Na‘îm
Nâr-ı Cahîm bigi olur mihnet ü vebâl

Ahmedî G. 386/6

(Yüzünün olmadığı yer kişiye Na‘îm cenneti bile olsa zararlar veren cehennem ateşi gibi olur.)

1.8.5. Telmîh San‘atında Na‘îm Cenneti

Yıldırım Beyazıd’ın oğlu olan Emir Süleyman, 1402-1411 yılları arasında Timur’un himayesinde Edirne’de sultanlığını ilan ederek ayrı bir yönetim kurmuştur. Ahmedî ise bu zaman diliminde Emir Süleyman’ın himayesinde bulunmuştur. Kasidenin geneline bakıldığında Ahmedî, Emir Süleyman’ı methettikten sonra tebaasında bulunanlara kamunun hakkına dikkat etmeleri gerektiğini anlatır. Bu bağlamda şeytana uyan ve yasak meyve sebebiyle cennetten kovulan Hz. Âdem (a.s.)’in hadisesine telmîhte bulunur.

Senün için bezenüpdür serâ-yı huld ü *na‘îm*
Niçün seni burada habs itdi dîv-i gurûr

Ahmedî K. XXIV/6

(Huld ve Na‘îm sarayı senin için süslenmiştir. Gurur şeytanı niçin seni burada hapsedti?)

Kasidenin ilerleyen kısmında *Na‘îm* cennetine dem vuran Ahmedî, uyarı mahiyetindeki sorgularına devam eder.

Hisâb var ü sevâb u ‘ikâb u huld ü *na‘îm*
Neçün başunda ola lagv ü lehv ü fîsk ü fücûr

Ahmedî K. XXIV/11

Ahmet Paşa, sevgilinin cemâlinin, âşığı kendinden geçirdiğinden bahseder. Âşığı kendinden geçiren bu aşk tasavvufî boyutta Yûnus Emre’nin “Bana seni gerek seni” ifadesinde yer bulan Cemâlullâh aşkıdır. Âşık aslında cemâl arzusunun derdiyle hoşnuttur. Bu derdin dışında diğer unsurlar âşığın dünyasında ziyândan başka bir şey değildir. Cemâli görme arzusundan dolayı önüne gelecek Na‘îm cennetini bile kabul etmeyecek kadar iddialıdır. Âşık daha da ötesine taliptir. Hadis-i şerifte de yer bulan “*Rablerini görmeleri arasında Allâh’ın vechindeki ridau’l-kibriyadan (büyüklik perdesinden) başka hiçbir şey*

bulunmayacağı”³³⁴ vakit “*Cenâb-ı Hak perdeyi kaldırır, cennetliklere artık Rablerine bakmaktan daha sevimli gelecek hiç bir şey verilmemiştir.*”³³⁵ müjdelenenler arasında olmayı hedefler.

Netsin cemâl âşıkı cennet *na‘imini*
Çünkü gamından özge ne yerse ziyân imiş

Ahmet Paşa K. 26/6

Divan edebiyatı sahasında farklı dönemlerde yaşasalar da aynı duygu ve hayale Ahmedî’nin gazelinde de rast ediyoruz. Dîdâr âşığının hâlet-i ruhiyesine dem vuran Ahmedî, dîdârdan uzak kalanların dîdâr-cennet mukayesesinde talihsizlerden olacağına işaret eder.

Dîdâr olmaya kişiye nimet-i *na‘im*
Nâr-ı cahîm bigi olur mihnet ü vebâl

Ahmedî G. 386/6

Ondan uzak kalanlar, içerisinde bütün nimetlerin yer aldığı Na‘im cennetlerinde bile olsa mecazî bir cehennemde olacakalarını vurgulayarak dîdârın âşık için önemini belirtir.

Sensüz ne dünyâ bana ki hod cennet-i *na‘im*
Dûzahdur ana kim ola dîdârdan ırah

Ahmedî G. 114/6

(Sensiz dünya bana ne ki, Na‘im cenneti bile o sevgilinin yüzünden uzak olan kişi için cehennemdir.)

Şâm, İslâm kültür ve sanatının yoğun yaşandığı şehirlerdendir. “Şam, İslâm kültürüne göre Mekke, Medine ve Kudüs’ten sonra gelen muhterem beldelerdendir. Bu cihetle ‘Şâm-ı şerîf’ de denir. Cennetin Şâm’ın altında veya üstünde olduğu itikadı mevcuttur. Mehdî’nin buradan zuhur edecektir.”³³⁶ Bu inanç birçok divan şairi tarafından şiirlerine konu edilmiştir.

Zülfüne nisbet yâ alnın cennet olur yâ ruhun
Çünkü Şâm’ın bağ-ı huld altında yâ üstündedir

Nâbî

Zîr ü bâlâsına bak ol hatt-ı anber-fâmın
Cennet altında yâ üstünde demişler Şâm’ın

Bağdâtlı Rûhî

³³⁴ Davutoğlu, *a.g.e.*, C 2, s.150, (İman 296/180).

³³⁵ Parlıyan, *a.g.e.*, C 2, s.150, (İman, 180/296).

³³⁶ Ahmet Talat Onay, *EskiTürk Edebiyatında Mazmunlar*, DİA, Ankara 1992, s. 384.

Zülf ü ruhsarın arasında hat-ı kâfir-kiş
Benzer ol leşkere kim pusuda durup ala dil

Necâtî Bey K. 14/11

Necâtî Bey, bu beyitte sevgilinin yanağı ile kâkülünün arasında bir kâfir durduğunu sanki pusuda durmuş asker gibi gönül aldığını belirtir. Bu kurguya atıfta bulunarak Na'îm cennetinin Şâm'ın altında olduğu itikadına telmih yaparak zâhide seslenir. Sevgilinin saçının gölgesinde duruyorsa ruhunun cennet olduğunu bilmesini ister.

Bu hadis içre ki Şam altı durur bağ-ı na'îm
Zâhida saye-i zülfünde ruhun cennet bil

Necâtî Bey K. 14/12

(Bu hadise göre Na'îm bahçesi Şam'ın altında durmaktadır. Ey zâhid! Sevgilinin saçının gölgesinde ise ruhunu cennette bilesin.)

İslâm dini fakiri gözetme noktasında hassastır. Zekât ve sadaka konusu ayet ve hadislerde sık sık vurgulanmıştır. İnanca göre zenginlerin mallarında fakirlerin hakkı vardır. Bu hakkın akraba, yolcu, yoksula ait olduğu bu hakkın verilmesi gerektiği bildirilmiştir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de fakire hakkını verenlerin Allah'ın hoşnutluğunu kazanacağı ve kurtuluşa erenlerden olacağı şöyle bildirilir: “Öyle ise akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Bu, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak isteyenler için daha hayırlıdır. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”³³⁷ Kurtuluşa erenler ise cennet pınarlarından içeceklerdir. Çünkü onlar seve seve yemeklerini yoksul, yetim ve esirle paylaşmışlardır.³³⁸ Bağdâtlı Rûhî de bu İlahî emirlere telmih yaparak fakiri gözeten hayır sahibi müminlerin emiri Hüseyin Bin Ali Şah'ın ahiretteki makamının Na'îm cenneti olacağını vurgular.

Hem mu'în-i fukarâ idi vü hem sâhib-i hayr
Şüphe yok bâğ-ı na'îm olduğına ana mekân

Bağdâtlı Rûhî Tb. s.176

(O, hem fakirin yardımcısı hem de hayır sahibiydi. Onun mekânının Na'îm cenneti olduğuna şüphe yoktur.)

³³⁷ Rum, 30/38

³³⁸ İnsan, 76/5-8.

1.8.6. Tarih Düşürmede Na‘îm Cenneti

Fatin, Hacı Şerîf Ağa'nın vefatına mühmel³³⁹ bir tarih düşer. Bu tarih düşürme beyitinde Fatin'in temennisi Hacı Şerîf Ağa'nın Na‘îm köşklerinde karar kılmasıdır.

Geldi bâ-ilham-ı Hüdâ târîh-i mühmel hâtıra

Hacı Şerîf Ağa ide kasrû'n-na'îm içre karâr (1159/1746)

Fatîn Tar. 225/2

(Hüdâ'nın ilhamıyla mühmel tarih hatırıma geldi. Hacı Şerîf Ağa Na‘îm cennetinde saraylarda otursun.)

1.8.7. Dualarda Na‘îm Cenneti

Muhibbî, ilk gazeline besmele ile başlar ve münacaatla devam eder. Bu münacaatında dertli olduğunu ve derdine çare bulmasını Allah'tan ister. Kendisini Hz. Muhammed (s.a.v.)'e ümmet kıldığı için Allah'a şükreder. So nefeste imanını korumasını ve Hz. Muhammed (s.a.v.) hürmetine kendisine Na‘îm cennetini nasip etmesini Allah'tan diler.

Mustafâ'nun hürmetine yâ İlâh

Sen müyesser eyle cennât-ı na'îm

Muhibbî G. 1/5

(Ey Rabbim! Muhammed Mustafa hürmetine Na‘îm cennetlerini nasip eyle.)

³³⁹ Sade tarih adını da alan mühmel tarihte, yalnız noktasız harfler hesaba katılır. Ancak şairin “mühmel” veya “sade” kaydını koyması lazımdır. (bk., Bilgegil, *a.g.e.*, s.353.)

2. Mesnevîlerde Sekiz Cennet

Divan edebiyatında önemli bir yere sahip olan nazım şekillerinden biri de mesnevîdir. “Sözlükte ‘ikişer ikişer’ anlamındaki mesnâ kelimesinin nisbet eki almış biçimi olan mesnevî, edebiyat terimi ve nazım şekli olarak ilk defa Fars edebiyatında kullanılmıştır. Fars şiirinin kaside ve gazelle birlikte üç temel nazım şeklinden biri olan mesnevî iki beyitlik şiirlerden binlerce beyitlik müstakil kitaplara kadar değişik uzunluklarda kaleme alınmıştır.”³⁴⁰ Dini, tasavvufi ve ahlaki öğretilerin aktarımı, aşk ve kahramanlık hikâyelerinin uzun soluklu anlatımı için elverişli olan mesnevîler bilgi, kültür ve heyecan aktarımı için edebiyat dünyasında vazifesini en iyi şekilde icra etmiştir. Tahkiye yolu ile geniş bir anlatım sahası sunan mesnevîler, Türk İslâm şairlerince de beğeni ile karşılanmıştır. Divan edebiyatının diğer ürünlerinde mahirliklerini ispatlayan Türk İslâm şairleri, bu alanda da rüşlerini ispatlamaktan geri durmamışlardır.

Mesnevîler uzun soluklu şiirler olduğu için topluma ait inanç, bilgi, kültür birikimlerini de çözülmeyi bekleyen şifrelerinde barındırır. İnanç ve bilgi boyutunda yer alan bu şifrelerden birisi de sekiz cennet kavramıdır. Türk İslâm şairleri, mesnevîlerde sekiz cennet kavramını divanlardaki gibi coşkunca kurulan imgelerle değil daha ağır başlı şekilde işler.

2.1. Adn Cenneti

2.1.1. Teşbîh San‘atında Adn Cenneti

Aşkar

Aşkar, Aşk’a peri yüzlü güzelin hediye ettiği bir attır. Bu at, Aşk’ın kalp diyarına ulaşmasını sağlayan binitidir. Bu at, gül renkli, sülün gibi bir attır. Cennetin gül baçesi veya kan denizidir. Refref gibi ilâhî âlemin yoluna revân olmuştur. Baştan ayağa güllerle donanmış bir bahar, şarap gibi yakut renklidir. Şeyh Gâlib, aynı zamanda Aşkar’ı Tûbâ’ya, Adn köşküne ve ateşten bir tahta benzetir.

Tûbâ-yı cinân dıraht-ı şu‘le

Kâşâne-i *adn* ü taht-ı şu‘le

Hüsn ü Aşk / 1487

(O (Aşkar), cennet Tûbâ’sı, alevden bir ağaç, Adn köşkü ve ateşten bir tahttır.)

³⁴⁰ Mustafa Çiçekler, “Mesnevî”, DİA, Ankara 2004, C 29, s.320.

Nimet

Dünyadan el çekmiş ilâhî aşka ulaşmış insana bu âlem gül gülistan olur. Bu kişinin dünyada yediği nimetler Adn nimeti, içtiği su ise kevser suyu gibi olur. Ona cihanın çalı çırpısı gül, otu ise sümbül destesi gibi görünür.

Yidügi nimet-i *adn* ola anun
Ola sad sâle bir ânı zamânun

Heşt Behişt / 961

(Onun (İlahî aşka ulaşmış kişinin) yediği Adn nimeti olsun. Ona bir anlık zaman yüz senelik zaman gibi olsun.)

2.1.2. Telmîh San‘atında Adn Cenneti

Âyet Telmîhi

Heşt Behişt mesnevîsinin “Behişt-i Evvel” bölümünde yer alan hikâyede Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in hastalanması üzerine çaresiz kalan Hz.Ali (r.a.)’a, Hz. Muhammed (s.a.v.) adakta bulunmasını ister. Hz.Ali (r.a.) üç gün oruç adar. Çocuklarının hastalıktan kurtulmaları üzerine Hz. Ali’nin adak orucuna Hz. Fatma ve hizmetçileri de dâhil olur. Maddi imkândan yoksun olan Hz. Ali (r.a.) ellerinde o günün orucunu açabilecekleri ekmekleri kapılarına gelen dilenciye verir. Bu durum üç gün boyunca devam eder. Her seferinde su ile oruçlarını açarlar. Üçüncü günde takatsiz kalırlar. Hz. Peygamber (s.a.v)’i ziyarete giderler. Hz. Peygamber durumları karşısında etkilenir ve üzülür. Bunun üzerine “Hel etâ” ifadesiyle anılan İnsan sûresi iner. Bu sûrenin 5. ve 22. âyetleri arasında hayır sahibi iyi insanların adaklarını yerine getirdikleri, fakir ve yetimlere seve seve yemek yedirdiklerinden böyle insanların kıyamet gününün azabından korunacağı ve cennette verilecek mükafâtlardan bahseder.³⁴¹

Olup me’vâları *adn*-i mü’eyyed
Olurlar mülk-i bâkîde muhalled

Heşt Behişt / 261

(Meskenleri, onaylanmış Adn olup sonsuz mülkte daimi kalırlar.)

³⁴¹ Yeniterzi, *a.g.e.*, s.64.

Hadis Telmîhi

Cem Sultan, Cenab-ı Allâh'ın rahmet dairesinin genişliğini bilmekte ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, “*Hiç kimse ameli ile cennete giremez. Siz de mi ya Resulullah! denilmişti de: Evet beni Allâh'ın rahmeti çepeçevre sarmadıkça ben de öyle.*”³⁴² diye buyurdıkları hadis-i şerîfine dayanarak cennetin amelle kazanılamayacağını, Allâh'ın rahmet dairesinde bir lütuf olduğunu bildirir.

Behişt-i *adn* lutfundan eserdür

Cehennem odı kahrından haberdür

Cemşîd ü Hurşîd / 45

(Adn cenneti lütfundan eserdir. Cehennem ateşi kahrından haberdür.)

2.1.3. Dualarda Adn Cenneti

Naatî mesnevîsinin dua bölümünde günahlarının çokluğundan, ne kadar günahı çok olsa da Allâh'ın rahmetinden ümit kesmediğinden bahseder. Hayy, Kadir ve Mennan olan Allâh'tan son deminde imanla gitmeyi arzular. Yapılan bu duaya da, âmîn diyenlerin mekânının Adn cenneti olmasını Allâh'tan ister.

Naatiyâ kim ki der buna âmîn

Ola ânın mekânı *adn*-ı berîn

Edhem ile Hümâ / 1198

(Ey Naatî, kim bu duaya âmîn derse, onun mekânı yüce Adn cenneti olsun.)

2.2. Dâru'l-Karâr Cenneti

Ahmedî, dünya malının bir yılan olduğunu, terk edilmesi gerektiğini, aksi takdirde bu yılanın büyüyüp ejderha olacağını, sahibini yutabileceğini belirtir. Mal kazanmanın ise dünyada eziyet, âhirette sıkıntı olacağını belirtir. Âhireti kazanmanın yolunun bu dünyayı terk etmekten geçtiğini bildirir.

Dünyayı ko kim degül ol pâyidâr

Ukbâyı isde k'ol-durur *dâru'l-karâr*

İskendernâme / 5021

(Dünyayı bırak ki o ebedî değil; âhireti iste ki o kalınacak yerdir.)

³⁴² Sofuoğlu, *a.g.e.*, C 14, s.6395, (Rikak, 50).

2.3. Dâru's-Selâm Cenneti

2.3.1. Telmîh San'atında Dâru's-Selâm Cenneti

Âyet Telmîhi

Ahmedî, İskendernâme'nin destan bölümünde, Samed olan Allâh'a kulluğun yerine getirilmesini, ceza ve af yetkisini elinde bulunduran hüküm sahibi Allâh'ın bunu ister kabul edeceğini isterse kabul etmeyeceğini belirterek;

Çoh söz işitdün bunı dahı işit

Gönlüne bu cân-fezâ pendî iş it

der ve bu sözlere kulak verenlerin âhirette yerinin Dâru's-Selâm olacağını “*İnanan ve salih ameller işleyenler, Rablerinin izniyle, ebedî kalacakları ve içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokulacaklardır. Oradaki esenlik dilekleri 'selam' dır.*”³⁴³ âyetine telmîh yaparak bildirir.

Gönlüne rehber olanun bu kelâm

Âhirette olur yiri *dâru's-selâm*

İskendernâme / 4015

(Bu kelâmı gönlüne rehber olanın âhirette yeri Dâru's-Selâm olur.)

2.4. Firdevs Cenneti

2.4.1. Teşbîh San'atında Firdevs Cenneti

Gül

“Çiçeklerin şahı olan gül, edebiyatımızda ve kültürümüzde peygamberlik bağının gülü, sultân-ı enbiyâ Hz. Muhammed (s.a.v.)'in remzidir.”³⁴⁴ “Yeryüzündeki bütün çiçekler güzel kokularını Hz. Peygamber (s.a.v.)'den alırken gülün bunlar içinde ayrı bir yeri vardır. Çünkü gül, kokusunu Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yanağından almıştır.”³⁴⁵ Hz. Peygamber (s.a.v.)'in teri, kokusu, yüzü, yanağı güle teşbîh edilir. “Hz. Muhammed (s.a.v.) peygamberlik bağının ezelde açan ilk gülüdür. Bu da onun “Evvel” ismine işaretidir. Aynı zamanda Esmâ-i Hüsnâ'dan olan bu isim Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hilkatte, nübüvvetinde ve haşrde ilk oluşuna

³⁴³ İbrahim, 14/23.

³⁴⁴ Emine Yeniterzi, *Divan Şiirinde Na't*, TDV Yayınları, Ankara 1993, s.314.

³⁴⁵ M. Necmettin Bardakçı, “*Türk Tasavvuf Kültüründe Gül Sembolü Üzerine Bazı Düşünceler*”, Gül Kitabı, Isparta Belediyesi Yayınları, Isparta 2005, s.114.

işaret eder.”³⁴⁶ Behişt, Heşt Behişt mesnevîsinin “Na’t” bölümünde “sevgili” diye hitap ettiği Hz. Muhammed (s.a.v.)’dir. Bu sevgili, Firdevs cennetinin gül biten yerinden yaratılmıştır.

Seni ey gülbün-i *firdevs*-i a’lâ
Yaratmış rahmetinden Hak Ta’âlâ

Heşt Behişt /79

(Ey Firdevs-i a’lânın gül biten bahçesine benzeyen sevgili! Hak Te’âlâ seni rahmetinden yaratmış.)

Hat-ı Muanber

Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk’ta Aşk’ı anlattığı bölümde, sevgilinin yanağındaki ayva tüylerini, yüce Firdevs’te oturan ve oraya da hiç yakışmayan kâfire benzetir. Firdevs ki; en güzel cennet tabakasıdır. Kâfirin ise cennete girmesi mümkün değildir. Âşık ise, kâfir ve cennet gibi iki tezat durumu bir araya getirdiğinde ne kadar eğreti buluyorsa, sevgilinin yanağındaki ayva tüylerini de o derecede eğreti bulmaktadır. Âşığı bu duruma sevk eden ayva tüyünün bile sevgilinin cennetlere değişilmeyecek yanağında yer etmesi kendisinin ise orada yer edinmemesinin vermiş olduğu bir kıskançlık halidir.

Ruhsâresine hat-ı muanber
Firdevs-i berîn içinde kâfir

Hüsn ü Aşk / 517

(Yanaklarında anber kokusu dağıtan ayva tüyleri yüce Firdevs içinde oturan kâfir gibi duruyordu.)

Sahil-i Çîn

Hüsn ü Aşk mesnevîsinin “Resîden-i Aşk Be Sâhil-i Çîn” bölümünde Aşk’ın ateş denizinde yolculuğu ve Çîn sahiline varışı anlatılır. Bu sahilde bülbüller konuşan papağanlar, derya gibi dalgalanan yeşillikler vardır. Çimen tufanı zümrüt denizi gibidir. Yer gök zümrüt âlemi gibi yemyeşildir. Her yanda ay yüzlü güzeller gibi çiçekler açar. Bu özelliği ile Çîn sahili, Firdevs bahçelerine teşbîh edilir.

Bir sâhile erdi kim güzârı
Firdevs riyâzının bahârı

Hüsn ü Aşk / 1606

(Yolu Firdevs bahçelerinin bağımlı andıran bir sahile vardı.)

³⁴⁶ Yeniterzi, *a.g.e.*, s.176.

2.4.2. Teşhîs San‘atında Firdevs Cenneti

Reşk

Divan geleneğinde bağ, bahçe, sarayın güzelliği Firdevs cennetini kıskançlığa sevk edecek şekilde işlenir. Naatî, mesnevîsinin “Edhem’in Hümâ’yı Görmesi” bölümünde, insanların kendisiyle görüşmeyi mutluluk saydıkları Ethem, meşk denilen su kabını da yanına alarak Kerbela’da susuz kalanların aşkına su dağıtmak için yola çıkar. Yolu yanlışlıkla padişahın sarayının olduğu yere düşer. İnsanların seyretmekten kendisini alamadığı bu sarayın burçları ve kuleleri göğe yükselmiş, eşikleri güneş tarafından öpülmektedir. Ethem’in Hümâ’yı ilk gördüğü bu görkemli saray Firdevs cennetini bile kıskandıracak güzelliindedir.

Reşk-i *firdevs* idi o gâh-ı bülend

Kim görürse urardı pâyine bend

Edhem ile Hümâ /155

(O yüksek bina, Firdevs cennetini kıskandıracak kadar güzeldi ve görenler ayaklarından zincire vurulmuş gibi oradan ayrılamazlardı.)

2.4.3. Hüsn-i Ta‘lil San‘atında Firdevs Cenneti

Mecnûn’a Leylâ’nın vefat haberi bildirilir. Mecnûn bu haber karşısında yanmış ciğeriyle bir âh çeker. Huriye benzeyen Leylâ, aşkıdan divâne olan Mecnûn için cennet yolunu açmıştır. Şair, hüsn-i ta‘lil yaparak Firdevs cennetinin mamur olmasını Leylâ’nın gelmesine bağlar.

Azm-i reh-i cennet etdi ol hûr

Firdevs makâmın etdi ma‘mûr

Leylâ ile Mecnûn / 2934

(O huri cennet yolunu açtı. Firdevs makamını imar etti.)

2.4.4. Mübâlağa San‘atında Firdevs Cenneti

Külhan

Roma merkezli bir kültür olan hamamın Osmanlı kültüründe de önemli bir yeri vardır. Temizliğin sembolü olan bu hamamların suyunu ısıtmak için yapılan ateşliğe³⁴⁷ ise külhan adı verilir. Külhan ateş ve duman ilişkisi ile divan şairlerinin ilgisini çekmiştir. Fuzûlî’nin,

³⁴⁷ Sâmî, *a.g.e.*, s.1176.

Dûd u ahkerdür mana serv ile gül ey bâğ-bân
N'eylerem men gülşeni gülşen sana külhan mana

“Ey bahçevan! Benim için duman servi, ateş de güldü. Ben gül bahçesini istemem. Gül bahçesi sana, külhan da bana olsun.”

“Gül bahçesinde servi ve gül vardır. Fuzûlî için servi, yanan göğsünden yükselen duman; gül ise kıpkırmızı kor halindeki ateştir. O, aşk ile yanmak istiyor. Bir külhanda yanan ateşin dumanı onun için servi, ateş ise güldür.”³⁴⁸ Ahmedî ve Âşık Paşa'da ise külhanın hayali bile Firdevs-i a'lâ'nın gül bahçesinden daha güzel gelir.

Bilen ol *firdevs*-i a'lâ gülşenin
Nice seve bu heyûla külhenin

İskendernâme / 2567

(Firdevs-i a'lâ'nın gül bahçesini bilen, ateş ocağının hayalini nice sever.)

Âhîret *firdevs* bu külhan durur
Ana baksan bu cihân zindân durur

Garipnâme / 4528

(Âhîretteki Firdevs, hamam ocağı gibi durur. Ona baksan bu dünya zindan durur.)

2.4.5. Telmîh San'atında Firdevs Cenneti

Âyet Telmîhi

Ahmedî, İskendernâme'nin “Der-Beyân-ı Ma'rifet-i Rûh u Beden” bölümünde ruhlar âleminin dönüp dolaşılan yer, Firdevs cennetinin ise gezinti yeri olduğundan bahseder. Ten kafesinden çıkacak olan kâmil ruhun ise Firdevs gül bahçesine yol alacağını belirtir. Burada Ahmedî, “Şüphesiz, inanıp yararlı işler yapanlara gelince onlar için, içlerinde ebedi kalacakları Firdevs cennetleri bir konaktır. Oradan ayrılmak istemezler.”³⁴⁹ âyetine telmîhte bulunur.

Bu kafas çün uşarıban çihar ol
Hoş bulur *firdevs* gülzârına yol

İskendernâme / 2565-2566

(O ruh, ten kafesinden soyunup çıkar ve Firdevs gül bahçesine doğru hoş bir yol bulur.)

³⁴⁸ Tarlan, a.g.e., s.47.

³⁴⁹ Kehf, 18/107-108.

Âlem-i ervâh olur cevân-gehi
Cennet-i Firdevs olur seyrân-gehi

İskendernâme / 2566

(Onun gezinti yeri ruhlar âlemi olur. Firdevs cenneti onun seyrettiği yer olur.)

Hadis Telmîhi

Ahmedî, Kaydâfa'nın Firdevs adlı sarayının toprağının miskten ve ağaçlarının ise öd ağacından olduğundan bahseder. Bu da bize cennet tasvirlerinin yapıldığı şu iki hadis-i şerîfi hatırlatmaktadır:

Ebu Hureyre (r.a)'tan rivâyet edildiğine göre, Rasûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: *“Cennete ilk giren zümrenin yüzleri ayın on dördüncü gecesindeki nurlu sûreti üzeredir. Cennetlikler cennette tükürmezler, sümükürmezler, dışkı çıkarmazlar. Onların cennetteki kablaları altın, tarakları altın ve gümüştendir. (Buhurdanlıklarının) ûdları Hind ûdudur. Onların teri misktir.”*³⁵⁰

Mirâc olayının anlatıldığı hadis-i şerîfin devamında ise cennetin toprağının misk olduğu vurgulanmaktadır. *“...Daha sonra Cebrail beni ta Sidretu'l-Müntehâ'ya varıncaya kadar birlikte götürdü. Sidre'yi öyle acîb Onu öyle bir renkler kaplamıştı ki, onlar nedir bilemem. Sonra cennete girdirildim ki içinde birçok inciden kubbeler vardı. Toprağı da misk idi.”*³⁵¹

Bir serâyı var ıdı firdevs nâm
Toprağı müşğ ü agacı ûd-ı hâm

İskendernâme / 4687

(Toprağı misk, ağacı ham öd ağacı olan Firdevs adlı bir sarayı vardı.)

Cömertlik konusunun işlendiği “Behişt-i Sivum” adlı bölümde cömert kulların Firdevs'e gireceğini bildirir. Behiştî, *“Cömertlik cennet ağaçlarındandır, dalları dünyaya eğilmiştir. Onun bir dalına yapışanı bu dal cennete ağdırır.”*³⁵² hadis-i şerîfine dayandırarak Cenab-ı Allâh'ın cömert kullarını cennete katacağını bildirir. Bir başka hadis-i şerîfte ise *“Sehâvet sahibi Allâh'a yakındır, cennete yakındır, cehennemden uzaktır.”*³⁵³ cömert insanların Allâh'ın rahmetine ve sevabına yakın olduğu, dolayısı ile de cennete yakın olduğu vurgulanmıştır.

³⁵⁰ Sofuoğlu, a.g.e., C 7, s.3053, (Bed'i-Halk, 53).

³⁵¹ Sofuoğlu, a.g.e., C 1, s.450, (Salât, 1).

³⁵² İmâm Gazâlî, *Ihyâu 'Ulûmi'd-Din*, (Trc.: Abdullah Aydın), Karaoğlu Yayıncılık, İstanbul (Tarihsiz), C 3, s.2905.

³⁵³ Sofuoğlu, a.g.e., C 8, s.5, (Sehâvet, 1/2174).

Çeküp âhir anı ol şâh-ı pür-Bâr
Zarûrî itdürür *firdevse* refâtâr

Heşt Behişt / 421

(Allâh, sonrasında onu nimet dolu Firdevs'e zorunlu olarak yürütür.)

Hüsn ile Aşk'ın edep mektebine başladığı bölümde yer alan beyitte mektep denen o vahdet haremde ayrılıkla kavuşma bir araya gelir. Hüsn huriye, Aşk da gılmana teşbîh edilerek Firdevs cennetine telmîhte bulunulmuştur.

Biribirine çeşmdâr-ı hırmân
Firdevs içinde hûr u gılmân

Hüsn ü Aşk /354

(Sanki huriyle gılman, cennet içinde birbirlerine ümitsiz ümitsiz bakıyorlardı.)

Mi'râc Hadisesi

Hz. Peygamber (s.a.v.), Mirâc hadisesinde cennet ve cehennemi görmüştür. Hatta Hz. Enes (r.a.)'den nakledilen bir hadis-i şerîfte, "*Sidretü'l-Münteha'ya çıkarıldım. Orada dört nehir gördüm: İki nehir zahirdi, iki nehir de batın. Zahir olan iki nehir Nil ve Fırat nehirleriydi. Batın olanlarda cennetin iki nehri idi.*"³⁵⁴ buyurulmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in gördüğü bu ortam ise; "*Cennette yüz derece vardır. Her bir derecenin diğer derece ile arası, sema ile arz arası kadar geniştir. Firdevs bunların en yukarıda olanıdır. Cennetin dört nehri buradan çıkar. Bunun üstünde Arş vardır. Allâh'tan cennet istediğiniz vakit Firdevs'i isteyin.*"³⁵⁵ hadis-i şerîfinde de belirtildiği gibi Firdevs cennetidir. Hadis kaynakları ile bilinen bu olayı Ahmedî, İskendernâme adlı mesnevîsinin "Der-Medh-i Hâteme'n-Nebîne Muhammedi Mustafâ Aleyhi's-Selâm" bölümünde Hz. Muhammed (s.a.v.)'in "Firdevs bağına bile bakmadı." diye bahseder. Aslında "bakmamak" kelimesiyle vurgulanmak istenen o muhteşem güzellikler karşısında Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, Hz. Musa (a.s.) gibi kendinden geçmemesidir. Aynı zamanda bu olay, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in iradi boyutta kendisine verilen gücü göstermektedir.

İtmedi *firdevs* bâgına nazar
Lâ-büd oldı vasfı "Mâ-zâga'l-basar"

İskendernâme / 258

(Firdevs bağına bakmadı. "Göz şaşmadı." özelliği kesin oldu.)

³⁵⁴ Canan, *a.g.e.*, C 14, s.431, (Cennet ve Cehennem, 13/5109).

³⁵⁵ Parlıyan, *a.g.e.*, C 2, s.600, (Cennet, 4/2531).

Ahmedî, “İtmedi *firdevs* bâgına nazar” dizesinde anlatmak istediği mevzuyu Necm Sûresi 17. âyetinden aldığı “*Mâ-zâga ’l-basar*”³⁵⁶ ifadesine dayandırır. Mirâc hadisesinde Hz. Peygamber (s.a.v.)’in “Sidre’de akıllara durgunluk veren ve gözlerin kamaşacağı bu durum karşısında hiç şaşmadığını, görme sınırlarını aşmadığını”³⁵⁷ sağa sola meyletmediğini belirtir. Ahmedî, böylelikle âyetlerden nâkıs iktibâs ile Hz. Peygamber (s.a.v.)’in mirâc hadisesinde yer alan Firdevs cennetini gördüğü olaya telmîh yapmaktadır.

Hız. Âdem (a.s.)’ın Cennetten Çıkarılma Hadisesi

Âşığın nazlanması iki dünya zevkine değer. Aşığın naz makamından niyaz makamına düşmesi cennetten cehenneme atılmak kadar azap verir. Şeyh Gâlib, Hz. Adem (a.s.)’ın cennette iken naz makamında olduğunu cennetten çıkarıldığında ise niyaz makamına düştüğünü belirtir.

Kim uğradı bu gam-ı elîme
Firdevs’den atılıp cahîme

Hüsn ü Aşk / 1089

(Firdevs cennetinden cehenneme atılmaya benzeyen bu acı azaba uğradı.)

2.4.6. İktibâs San‘atında Firdevs Cenneti

Gülşehri, Âli İmrân sûresi 136. ve Ankebut sûresi 58. âyette geçen “*fihâ ni ’me ecrü ’l-âmilîn*” bölümünü kullanarak nakıs iktibâs ile Firdevs cennetinin güzelliklerine telmîhte bulunur.³⁵⁸

Hoşdurur cennât-ı *firdevs*-i berîn
İlla *fihâ ni ’me ecrü ’l-âmilîn*

Mantıku’t-Tayr /229

(Yüce Firdevs cenneti hoştur. Onun için (Allâh yolunda) çalışanların mükâfatı ne güzeldir.)

³⁵⁶ Nâkıs iktibâs ile verilen ayetin meal olarak tamamı şöyledir: “Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı.” (Necm, 53/17.)

³⁵⁷ Elmalılı, a.g.e., C 7, s.299.

³⁵⁸ Ayetlerin mealı şöyledir: “İşte onların mükâfatı Rableri tarafından bağışlanma ve içinden ırmaklar akan cennetlerdir ki orada ebedî kalacaklardır.(Allâh yolunda) çalışanların mükâfatı ne güzeldir.” (Âli İmrân, 3/136) “İman edip salih amel işleyenler var ya, onları içinden ırmaklar akan ve içinde ebedî kalacakları cennet köşklarine yerleştireceğiz. Çalışanların mükâfatı ne güzeldir. (Ankebut, 29/58)

2.5. Huld Cenneti

2.5.1. Teşbîh San‘atında Huld Cenneti

Bezmgâh

İskender, Rusları büyük bir hezimete uğrattıktan sonra kendisini tazim ve karşılıma gelmeyen Amelâk ülkesine savaş açmaya karar verir. Amelâk ölmüş, yerine melike olan Kaydâfa geçmiştir. Kaydâfa da bundan haberdar olur ve İskender’e çok sert bir mektup gönderir. Bunun üzerine hiddetlenen İskender, Amelâk ülkesinin kendisine en yakın bir kalesine saldırır ve burada Kaydâfa’nın oğlu Kaydros’u esir alır. Bir akıl oyunu yaparak veziri ile rol değişikliğine giren İskender Kaydros’un bağışlanmasını sağlar. Böylelikle Kaydros’un nazarında vezir rolündeki İskender itibar kazanır. İskender buradan hareketle elçi sıfatıyla Kaydâfa’ya gidecektir. Kaydâfanın ülkesine geldiğinde billurdan yapılmış evleri görünce hayranlığını gizleyemez. Sarayın içinde seksen adet billur direk, üst tarafta altından tâk ve yeşim taşından kapısı bulunmakta idi.³⁵⁹ Kaydâfa, İskender’in elçisi için denizin ortasında eğlence yeri hazırlar. Bu eğlence yeri Huld cennetine benzetilir.

Hazır idüp kamusun Kaydâfa şâh

Düzdi ol dem *Huld* bigi bezmgâh

İskendernâme / 4690

(Kaydâfa Şâh³⁶⁰, denizin ortasını Huld cenneti gibi eğlence yeri düzenleyip hazır etti.)

2.5.2. Telmîh San‘atında Huld Cenneti

Âyet Telmîhleri

İnsan aslında temiz bir fitratta doğar daha sonrasında çevrenin de tesiri ile aslından uzaklaşır. Aslından uzaklaşan insan gamdan kurtulamaz. Gülşehri insanın “*Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allâh’ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sımsıkı tutun.*”³⁶¹ âyetinde de vurgulandığı gibi kulun yüzünü hak dine çevirip yaratılan fitrata uygun hareket etmesi gerektiğini, bu durumda cennete ulaşabileceğini vurgular.

Asluna kavışurısan iresin

Hulde vü hûru kusûrı göresin

Mantıku’t-Tayr / 4319

(Aslına kavuşursan Huld’a erersin, hurileri ve köşkleri görürsün.)

³⁵⁹ Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s.458.

³⁶⁰ Keydâfe: Merkum feydake manasınadır. Melike-i Berda ve Endülüs’tür. (bk. Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*, Haz.: Mürsel Öztürk, Derya Örs, TDK, İstanbul 2009). Ahmet Talat Onay ise, “Bir hatun adıdır ki melike-i Berda idi. İskender’le muharebe edip akıbet mağlup oldu.” açıklamasını verir. (bk.: Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, DİA, Ankara 1992, s.245.)

³⁶¹ Rum, 30/30.

İnsan nefisini feyzlerle temizlemeli ki rezilliklerden uzak olsun. Rezilliklerden selamet bulanlar Huld cenneti içinde keramet ehlinden olur.

Ger rezâyilden selâmet bulasın
Huld içinde ehl-i kerâmet olasın

İskendernâme / 7301

(Rezillikten selamet bul ki, Huld içinde keramet ehli olasın.)

Hz. Adem (a.s.)'ın Cennetten Çıkarılma Hadisesi

Ahmedî, Hz. Adem (a.s.)'ın cennetten çıkarılışına sebep olan olaya telmîh yaparak bu olayda Hz. Havva'nın sözünün tesirli olduğunu bildirir. Hz. Havva'nın sözünü dinleyen Hz. Adem (a.s.)'a Huld bağı dikenli yol olmuştur.

Çünkü Âdem bahdı râh oldı ana
Huld bâğı hâr-ı râh oldı ana

İskendernâme / 7337

(Çünkü Âdem'e, onun (Havva'nın) sözü yol oldu. Onun için Huld bağı dikenli yol oldu.)

Orhan Gazi'nin otuz dokuz yıllık saltanatında cihad anlayışı ile vahdet dinini hâkim kıldığını, devletin bekası için gece gündüz çalıştığını bildirir. Bu gayretiyle cennetin gül bahçelerine yol alıp Huld bağına yürüdüğünü bildirir.

Tangrıdan va‘de iriben Urhan
Oldı bundan Huld bâğına revân

İskendernâme / 7008

(Tanrı'dan Orhan'ın vadesi erdi. Bundan dolayı Huld bağına yürüdü.)

2.6. İlliyyîn Cenneti

2.6.1. Teşbîh San‘atında İlliyyîn Cenneti

Cân

Tasavvufta cân, kuşa benzetilir. Vakti gelince ten kafesinden çıkıp Âhirete uçar, ten dünyada kalır. Ten ise nefsin arzuları ile doludur. Ten, manen yükselmek isteyen cânâ (ruha) her zaman engeldir. Bunun için tasavvufta ten-perver olmak hoş görülmemiştir.

Cân mahalli gökte *illiyîn* durur
Ten makâmı dünyada siccîn durur

Mantıku't-Tayr / 3184

(Ruhun yeri gökteki İlliyyîn, ten makamı dünyada siccîn gibidir.)

2.6.2. Telmîh San'atında İlliyyîn Cenneti

Ahmedî, İskendernâme'de âlemin adaletle nizam tuttuğunu, mülkün zulümden arındırılması gerektiğini söyler ve Mutaffifîn sûresine telmîh yapar. Mutaffifîn sûresi “*Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay haline!*” diye başlar. Âdil olanlar (iyiler) İlliyyîn'de³⁶², zalimler (günahkârlar) ise siccîndedir.³⁶³

Adldür yirüni *illiyîn* iden
Menzilüni zulmdur siccîn iden

İskendernâme / 808

(Adalettir yerini İlliyyîn eden; zulümdür gideceğin yeri siccîn eden.)

Gülşehri de, mesnevîsinde Hüdhüd'ü hikmetle konuşur. Tüm cânların bir olmadığından, kimi cânın meleklerden üstün, kimi cânın da hayvanlardan aşağı olduğunu bildirir. Onun için birinin yeri illiyyin birinin yeri de siccîndir.

Kim birinün yiri *illiyîn* ola
Birisinün mevzi'i siccîn ola

Mantıku't-Tayr / 3868

(Birinün yeri illiyyin, birinin yeri siccîn ola.)

Gülşehri mesnevîsinin başka bir beyitinde cennet ve cehennemi tefekkür boyutuyla değerlendirir. Bu beyitte cennet kelimesi yerine İlliyyîn kelimesini kullanır.

Fikr-ile bir lahza *illiyîndesin*
Fikret-ile bir zamân siccîndesin

Mantıku't-Tayr / 4368

Nâbî, İsra ve Miraç hadisesine telmihte bulunduğu dizelerinde İlliyyîn'den bahseder. Burak ve Refref miraç hadisesinden yer alan binitlerdir. Refref, aynı zamanda Kur'ân-ı

³⁶² Mutaffifîn, 83/18

³⁶³ Mutaffifîn, 83/7

Kerîm'de yastık, yaygı anlamına gelmektedir. “Onlar yeşil yastıklara ve güzel yaygılara yaslanırlar, (nimetlenirler).”³⁶⁴

Ziynet-i zeyn-i Burak-ı temkîn

Refref-ârâ-yı reh-i *illiyî*

Hayriyye / 49

(O,ağırbaşlılık Burak'ının süsünün süsü ve İlliyyî yolunun süsleyen refref)

2.7. Me'vâ Cenneti

2.7.1. Teşbîh San'atında Me'vâ Cenneti

Menzil

Gülşah, Gazne hükümdarının kızıdır. Mesnevîde İskender, olağanüstü güzelliği ile anlatılan Gülşah'a âşıktır. Bu aşk İskender'i derinden etkilemiştir. Hatta bir ara Gülşah'tan uzakta Me'vâ cenneti gibi bir menzile varır. Bu mekân gül bahçesi, bülbülü, çeşmesi ve ırmağı ile cenneti andırmasına rağmen İskender'i mutlu etmez.

Nicesi menzil ki cân-ârâyıdı

Sana-y-ıdun cennetü'l-me'vâyıdı

İskendernâme / 1567

(Gelinen mekân can süsleyen Me'vâ cenneti gibiydi.)

2.8. Na'îm Cenneti

2.8.1. Teşbîh San'atında Na'îm Cenneti

Kâbe

Nâbî, Kâbe'yi Na'îm cennetinin gül bahçesinin meydanlığına teşbîh eder.

Ka'be'dür sâha-i gülzâr-ı na'îm

Ni'am-ı nûr ile pür san-ı hatîm

Hayriyye / 182

(Kâbe, cennet gül bahçelerinin meydanlığı, nur nimetleriyle dolu bir sofradır.)

Bina

Nâbî, Hayriyye'de baştan sona toplum içinde yaşayan bir Müslümanın nasıl olması gerektiği üzerinde durur. İslâmiyetin bütün güzellikleri ile yaşanmasını ister. Bu yüzden oğluna verdiği öğütlerde dinî prensiplere sıkı sıkıya bağlıdır. Şair, oğlunun gerek ferdi gerek toplumsal hayatta dinî emir ve yasaklara bağlı kalmasını tavsiye eder. Başta namaz olmak

³⁶⁴ Rahmân, 55/76

üzere bütün farz ibadetlerini yerine getirmesini hatırlatırken İslâm'ı, beş sütun üzerinde yükselen bir binaya benzetir. Ona göre kişi ancak bu beş sütun üzerinde yükselen din binasında huzur bulur.³⁶⁵ Na'îm cennetinin de yer aldığı bu binanın içi hidâyet ehli ile doludur.

Bu bina dahilidür baĝ-ı na'îm
Hârici nâhiye-i nâr-ı cahîm

Hayriyye / 111

(Na'îm cenneti bu binanın içindedir. Dışı ise cehennem ateşinden bir kasabadır.)

2.8.2. Telmîh San'atında Na'îm Cenneti

Âyet Telmîhi

Cem Sultan, sırât-ı müstakîmi elden bırakmayan kişinin Na'îm cennetini hak edeceğini bildiriyor. Cem Sultan, bu iddiasını da; “*Şüphesiz, iman edip salih amel işleyenler için içlerinde ebedî kalacakları Na'îm cennetleri vardır.*”³⁶⁶ âyetine telmîh yaparak dayandırmaktadır.

Dilersen bulasın hûr-ı na'îmi
Koma elden sırât-ı müstakîmi

Cemşîd ü Hurşîd / 366

(Dilersen bulursun Na'îm cennetindeki hurîleri. Yeter ki sırat-ı müstakîmi elden bırakma.)

Naatî, Edhem ile Hümâ Mesnevîsi'nin “Tevhid” bölümünde, Cenab-ı Allâh'ı isim ve sıfatları ile över. Her şeye kadir olan Allâh'ın kendisinin her istediğini yaptığını, buna da itiraz edecek bir gücün olmadığını belirtir. Kur'ân-ı Kerîm'de “*Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allâh'ın emirlerini) iyice açıklasın. Allâh dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. O mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*”³⁶⁷ geçen âyete telmîh yapmaktadır. Onun için kimini Na'îm cennetine ulaştırır, kimini de cehenneme layık eyler.

Kimini vâsıl-ı na'îm eyler
Kimini lâyıık-ı cahîm eyler

Edhem ile Hümâ / 30

(Kimini Na'îm cennetine kavuşturur, kimini cehenneme layık eder.)

³⁶⁵ Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî*, AKM Yayınları, Ankara 2008, s.68.

³⁶⁶ Lokman, 31/8.

³⁶⁷ İbrahim, 14/4.

SONUÇ

“Türk İslâm Edebiyatında Sekiz Cennet” adını verdiğimiz bu çalışmada sekiz cennet kavramının edebiyatımıza etkisinden bahsedilmiştir.

Cennet, lügat noktasında tanım zenginliğine sahip bir kelimedir. Bu tanım zenginliğinde, cennetin girift bir yapıda olması, muhtevasının geniş olması, diltçilerin ve tefsircilerin farklı yaklaşımlar ortaya koyması etkili olmuştur.

Cennet tabakalardan oluşmaktadır. Cennete ait tabakaların varlığı, Kur’ân-ı Kerîm’de cennet içinde birçok cennetin olduğunu bildiren “Adn, Na’îm, Firdevs, Me’vâ cennetleri” gibi ifadelerin yer aldığı âyetler ve cennetin yüz derece olduğunu bildiren hadis-i şerîfler ile belirtilmiştir. Buna rağmen tabakât boyutunda cennetin sekiz tabakadan meydana geldiği görüşü yaygındır. Bazı araştırmacılar ise bu görüşün bir tasavvurdan ibaret olduğunu söylemişler ve İslam teolojisinin de bu tasavvura Kur’an’da verilen sekiz ismi tahsis ettiğini belirtmişlerdir. Bu sekiz tabaka ise kaynaklarda; Adn, Dârü’l-Karâr, Dârü’s-Selâm, Firdevs, Huld, İlliyyîn, Me’vâ, Na’îm isimleri ile zikredilmiştir.

Sekiz cennet tasvurunda geçen sekiz rakamının mukaddesatla ilgili nassî bir boyut taşımadığı, bununla birlikte kültürel bir örgü içerisinde temellendirildiği bu çalışmada ortaya konmuştur. Bu kültürel örgünün oluşmasında ise cennetin sekiz kapısının bulunması veya sekiz rakamının inanç boyutunda insanlığa tesiri etkili olmuştur.

Sekiz cennet tasavvuru İslâmî edebiyata hatırı sayılır bir şekilde tesir etmiştir. İlim ehilleri ve edipler tezkire, tarih ve mesnevîlerini; ravza, defter, meclis, mecma‘, behişt gibi değişik adlarla; üç, dört, sekiz ve on gibi değişik sayılarla bölümlere ayırarak şekillendirmişlerdir. Fars ve Türk edebiyatında tabakat geleneği içinde sekiz bölümde eser yazımı XIV - XVI. yy. lar arasında rağbet görmüş, bunlardan bazıları ise “Heşt Behişt” ismi ile şöhret bulmuştur. Her ne kadar sekiz bölümde tasnif edilen bu eserlerden bazıları “Heşt Behişt” adını taşısa da içerik olarak cennetin tabakalarından bahsetmediği; bunların tarih, tezkire ve didaktik mesnevîlerden oluşan eserler olduğu tespit edilmiştir.

XIV - XIX. yy.lar arasında yazılan divan ve mesnevîlerde sekiz cennete ait (Adn, Dârü’l-Karâr, Dârü’s-Selâm, Firdevs, Huld, İlliyyîn, Me’vâ, Na’îm) isimlerin yer aldığı beyitler tespit edilmiş, sınıflandırılıp tahlil edilmiştir. Bu tahlillerde Türk İslâm şairlerinin

duygu ve hayal dünyalarına ilham olan sekiz cennet isimlerinin teşbîh ve mecaz yoluyla yeni imajların ortaya çıkmasına vesile olduğu görülmüştür.

Tasavvufî ve beşerî boyutta işlenen sevgilinin güzellik unsurları, yaşadığı yer, bahçesi, kapısı, eşiği sekiz cennet isimlerine teşbîh edilmiştir. Hatta bu unsurların iğrak ve gulîv mertebesine varan mübalağa ile işlendiği görülmüştür. Âşık için sevgilinin, şair için devlet büyüğünün bir ortamda olması, o ortamın cennete dönüşmesi için yeterli olduğu görülmüştür.

Bazı beyitlerde şairlerin vezin gereği ses akışına uygunluğunu dikkate alarak, cennet kelimesi yerine tabaka isimlerinden birini kullandıkları görülmüştür. Bunun yanısıra divan şairleri, mesken, aşıyan, hırz, ilticâgâh, mahal, kûy vb. kelimeleri kullanmak yerine hem aruza oturtma hem de ahengi sağlama adına me'vâ kelimesini kullanmayı tercih etmişlerdir. Darü's-Selâm ismi ise bazı beyitlerde Bağdât'ın yerine kullanılmıştır.

Şairlerin ilham aldıkları sekiz cennet ile ilgili hayallere, âyet ve hadis telmîhleri ve iktibâsları da farklı bir zenginlik katmıştır. Özellikle şairlerin telmîh ve iktibâs san'atlarındaki maharetleri Kur'ân-ı Kerîm ve hadis ilmine ait bilgilerinin de derinliğini ölçen bir saha olmuştur.

Sevgili için kurulan hayallerin bir benzeri; dönemin devlet büyüklerinin ortaya koydukları eserler, fethettikleri ya da imar ettikleri şehirler ve mekânlar için de geçerli olmuştur. Ayrıca Türk İslâm şairlerinin sekiz cennet isimlerini kullanarak köşk, câmi, çeşme gibi yapılara; vefat eden kişilere tam, mu'cem, mühmel usulleriyle tarih düşürdükleri de tespit edilmiştir.

Çalışmamızda sekiz cennet teşbîh ve mecazlarına gazel ve kasidelerde coşkulu ve yoğun bir şekilde rastlanırken, daha hacimli olan mesnevîlerde ise daha seyrek kullanıldığı farkedilmiştir. Çalışmamızda dua boyutlu beyitlerde sekiz cennet isimlerine rastlanmış ve bunlar ayrıca sınıflandırılarak değerlendirilmiştir.

“Türk İslâm Edebiyatında Sekiz Cennet” adını verdiğimiz bu çalışma, divan edebiyatı sahasında, sekiz cennet kavramının yeri ve tesiri hakkında önemli bilgilere ulaşmamıza vesile olmuştur. Sekiz cennet kavramının halk edebiyatına ve modern edebiyata tesiri olduğu muhakkaktır. Bu sahalarda da sekiz cennet kavramının ilmî olarak ele alınmasının faydalı olacağı kanaati bizlerde hâsıl olmuştur.

KAYNAKÇA

- ALTUNTAŞ, Halil; ŞAHİN Muzaffer, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, DİB, Ankara 2007.
- AK, Coşkun, *Bağdâtlı Rûhî Dîvânı*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 2001.
- _____, *Muhibbî Divanı*, KTB Yayınları, Ankara 1987.
- AKDOĞAN, Yaşar, *Ahmedî-Dîvân*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/>, Erişim tarihi: (24.07.2014).
- _____, *Ahmedî-İskendernâme*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/>, Erişim tarihi: (28.09.2014).
- AKKUŞ, Metin, *Nef'î Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993.
- AKSOY, Hasan, *Behiştî Ahmed Sinan Çelebi*, DİA, C 6, İstanbul 1992.
- _____, *Şemseddin Sivâsî, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı ve Eserleri*, CÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.IX / 2, Sivas 2005.
- ALGAR, Hamid; ALPARSLAN, Ali, "*Hüseyin Baykara*", DİA, C 18, İstanbul 1998.
- ASIMGİL, Sevim, *Cennet ve Cehennem*, İpek Yayınları, İstanbul 2008.
- AYDEMİR, Yaşar, *Behiştî Dîvânı*, MEB Yayınları, Ankara 2000.
- AYVERDİ, İlhan, *Kubbealtı Lügâtı - Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat C 1, İstanbul 2006.
- BANARLI, N.Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C 1, MEB, İstanbul 1987.
- BİLGEGİL, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâğât)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.
- BİLKAN, Ali Fuat, *Nâbî Dîvânı*, MEB Yayınları, İstanbul 1997.
- BULUZ, Nermin, *Şemseddin Sivâsî'nin Heşt Behişt Mesnevîsi (İnceleme-Edisyon-Kritik)*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 1997.
- CAFEROĞLU, Ahmet, *Türk Dili Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- CAMÎ, Molla, *Bahâristân*, Timaş Yayınları, İstanbul 2001.
- CANAN, İbrahim, *Kütüb i Sitte Muhtasarı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992.
- CEBECİOĞLU Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları Ankara 1997.
- ÇELEBİ, Kâtip, *Keşfu'z-Zunûn An Esâmi'l - Kütübi ve'l-Fünûn*, (Trc.: Rüştü Balcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, *Sahih-i Müslim Terceme ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1980.

- DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik Yayınları, Ankara 1982.
- DOĞAN, Muhammet Nur, *Şeyh Gâlib - Hüsn ü Aşk*, Yelkenli Yayınevi, İstanbul 2008.
- EL-BEYDÂVÎ, Kadı Nasurüddin Ebu Said Abdullah Bin Ömer Bin Muhammed Eş-Şirazi *Envâru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vil / Beydavî Tefsiri*, (Trc.: Abdulvehhab Öztürk), Kahraman Yayınları, C 1, İstanbul 2013.
- EL-İSFAHANÎ, Rağıb, *El-Müfredât Fî Garîbi'l-Kur'ân / Kur'ân İstılahları Sözlüğü*, Çıra Yayınları, C 1, İstanbul 2007.
- EL-KAŞGARÎ, Mahmud, *Divânu Lüğâti't-Türk*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2007.
- ERCİLASUN, A. Bican, Komisyon, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- ERDOĞAN, Mehtap, *Fatîn Dîvânı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.
- ERKAN, Arif, *El-Beyân, Arapça - Türkçe Lügat*, Yasin Yayınevi, C 1, İstanbul 2004.
- GÜLENSOY, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi*, TDK, Ankara 2001.
- GÜNYÜZ, Melike Erdem, *Ahmedî Divanının Tahlili*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi-Danışman: Prof. Dr. Kemal Yavuz), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2001.
- GÜREL, Rahşan, *Enderunlu Vâsif Bey ve Dîvânı*, Kitabevi, İstanbul ty.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, *İslâm İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984.
- İBN EBİ'D-DÜNYA, *Hadislerde Cennet*, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2008.
- İBN KESİR, *El-Bidâye ve'n - Nihâye - Ölüm Ötesi Tarihi* (Trc: Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 2001.
- _____, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri* (Trc.:Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner), C 12, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- İNCE, Adnan, *Cem Sultan - Cemşid ü Hurşid*, TDK Yayınları, Ankara 2000.
- İPEKTEN, Halûk, *Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şu'ara Tezkireleri*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 4, Erzurum 1988.
- İSEN, Mustafa, *Eski Türk Edebiyatının Kaynaklarından Şair Tezkireleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2012.
- _____, *Kühü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı*, AKM Yayınları, Ankara 1994.
- _____, *Sehî Bey Tezkiresi Heşt-Behişt*, Akçağ Yayınları, Ankara 1988.

İSEN DURMUŞ, Tuba Işinsu, *Osmanlı Şu'ara Tezkirelerinde Zeyl Geleneği*, <http://www.turkishstudies.net/> Makaleler, Erişim tarihi: (23.12.2014).

KAÇALIN, Mustafa, *Âhî Dîvânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/>, Erişim Tarihi: (26.08.2014).

KADRİ, Hüseyin Kâzım, *Türk Lûgati*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.

_____, *Türk Lûgati*, Maârif Matbaası, İstanbul 1943.

KALKIŞIM, Muhsin, *Şeyh Gâlib Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1994.

KAPLAN, Mahmut, *Neşatî Dîvânı*, Akademi Yayınevi, İzmir 1996.

_____, *Hayriyye-i Nâbî*, AKM Yayınları, Ankara 2008.

KARA, Ömer, “*Kur'ân'da Âdem Cenneti*”, Ekev Akademik Dergisi, C 1, S.3, Erzurum 1998.

KARTAL, Ahmet, *Alî Şîr Nevâî'nin Mecâlisü'n-Nefâ'is İsimli Tezkiresi ve XVI. Asırda Yapılan Farsça İki Tercümesi*, Bilig-13/Bahar, Ankara 2000.

KAVRUK, Hasan, *Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı*, MEB Yayınları, Ankara 2001.

KILIÇ, Filiz, *Âşık Çelebi Dîvânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/>, Erişim Tarihi: (21.07.2014).

KOCAKAPLAN, İsa, *Açıklamalı Edebî San'atlar*, MEB, İstanbul 1992.

KOCATÜRK, Saadettin, *Mantıku't-Tayr - Gülşehri*, KTB Yayınları, Ankara 1982.

KUR'ÂN-I KERÎM MEÂLİ (Haz.: Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin), DİB Yayınları, Ankara 2007.

KURNAZ, Cemal, *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlîli*, MEB Yayınları, İstanbul 1996.

KUT, Günay, “*Heşt Behişt*”, DİA, C 17, İstanbul 1998.

KUTLAR, F. Sabiha, *Arpaemînzâde Mustafa Sâmî - Dîvân*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/>, Erişim Tarihi: (23.12.2014).

KÜÇÜK, Sabahattin, *Bâkî Dîvânı*, TDK Yayınları, Ankara, 1994.

LEVEND, Agâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, C 1, Ankara 1998.

MACİT, Muhsin, *Nedîm Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.

MÜTERCİM ÂSİM EFENDİ, *Burhân-ı Katı*, (Haz.: Mürsel Öztürk, Derya Örs), TDK, İstanbul 2009.

OKUMUŞ, Ömer, “*Bahâristân*”, DİA, C.4, İstanbul 1991.

ONAY, A. Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, TDV, Ankara 1992.

O'SHAUGHNESSY, Thomas J., "Kur'ân Cenneti" (Trc: Ömer Kara), YYÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 3, Van 2000.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Heşt Behişt", DİA, C 17, İstanbul 1998.

ÖZGÜL, Metin Kayahan, *Leskofçalı Gâlib*, KTB, Ankara 1987.

PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2005.

PARLATIR, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara 2006.

PARLIYAN, Abdullah, *Sünen-i Tirmizî Tercümesi*, Konya Kitapçılık, İstanbul 2007.

PEKOLCAY, Necla, *Mevlid (Vesiletü'n-Necât)*, Süleyman Çelebi, TDV, Ankara 2010.

SÂMÎ, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995.

SARI, Mevlüt, *El-Mevarid, Arapça-Türkçe Lûgat*, Bahar Yayınları, İstanbul 1982.

SEZER, İ.Hakkı, *Cennetin Tasviri*, Uysal Kitabevi, Konya 1994.

SOYSAL, M. Orhan, *Edebî San'atlar*, MEB, İstanbul 1992.

SUNAR, Cavit, *Kıyamet, Cennet, Cehennem*, Kılıç Kitabevi, İstanbul 1979.

ŞAHİN, M. Süreyya, "Cennet", DİA, C.7, İstanbul 1991.

ŞENER, İbrahim; Yıldız, Alim, *Türk İslâm Edebiyatı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2008.

TATÇI, Mustafa, *Yûnus Emre Divanı*, MEB Yayınları, İstanbul 1997.

TARLAN, Ali Nihat, *Ahmet Paşa Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992.

_____, *Fuzûlî Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011.

_____, *Necâtî Beg Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992.

TEKCAN, Münevver, "Sâdikî Afşar'ın Mecma'u'l-Havâs'ı: Çağatay Türkçesinde Yazılmış Şairler Tezkiresi", <http://turkishstudies.net/Makaleler/>, Erişim tarihi: (25.12.2014).

TEKİN, Rahmi, Rahmi Tekin, "İdris-i Bitlisi'nin Hayatı ve Şahsiyeti", İdarecinin Sesi, S.156, Ankara 2013.

TÜRKÇE SÖZLÜK, TDK Yayınları, Ankara, 1998.

TOĞÇİYEVA, Gülhumar, "Hindistan'ın Dudukuşu", AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 15, Erzurum 2000.

TOLASA, Harun, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.

TOPALOĞLU, Bekir, "Cennetin İsimleri", DİA, C 7, İstanbul 1993.

TÖKEL, Dursun Ali, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000

TÜRKMEN, Erkan, *Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin Hayatı Eserleri ve Edebi Şahsiyeti*, Atatürk Kültür, Dil Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 1989.

ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.

ÜSTÜNER, Kaplan, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yayınları, Ankara 2007.

YAVUZ, Kemal, *Âşık Paşa - Garibnâme*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/>, Erişim Tarihi: (21.07.2014).

YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Yayıncılık, İstanbul (tarihsiz).

YAZIR, Mahmud Bedreddin, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, DİB, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1972.

YENİTERZİ, Emine, *Behiştî'nin Heşt Behişt Mesnevîsi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001.

_____, *Divan Şiirinde Na't*, TDV Yayınları, Ankara 1993.

YILMAZ, Ahmet, *Naatî'nin Edhem ile Hüma Mesnevîsi*, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya 2010.

Öz Geçmiş

1974 yılında Ermenek'te dünyaya geldi. İlk ve ortaöğrenimini Mersin'de tamamladı. Yükseköğrenimini Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği bölümünde 1997 yılında tamamladı. İlk görev yeri olan Van'da beş yıl öğretmen olarak çalıştı. 2002 yılında Konya iline tayin oldu. Van Valiliği tarafından 1999 yılında bastırılan "Van İli Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim Tarihi" adlı kitabın çalışmalarında yer aldı. Kitap Okuma Projeleri ve Tüçev kapsamında yaptığı çalışmalarla 2005 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından "Eğitimde İyi Örnekler Konferansına" konuşmacı olarak davet edildi. Türk Edebiyatı Müfredat Programı ile ilgili Konya merkez ve ilçelerinde seminerler verdi. Çeşitli zamanlarda Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu ders kitabı inceleme kurullarında görev yaptı. Halen Konya İli Selçuklu İlçesi Osman Nuri Hekimoğlu Anadolu Lisesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak görev yapmaktadır.